

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Kış/Winter/ Зима 2012 • Yıl /Year/Год 2 • Sayı /Number/Число 5

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/9 Bakanlıklar-ANKARA

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör/ Editor

Руководитель работы

Ömer ÜNAL

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ▪ Prof. Dr. Taciser ONUK ▪ Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof.Dr. Naciye YILDIZ ▪ Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN ▪ Prof. Dr.Kurtuluş KAYALI

Prof.Dr.Özkul ÇOBANOĞLU ▪ Dr. Yaşar KALAFAT

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Konur Sokak No: 66/9 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.bilimseleksen.com

Fiyatı / Price / Стоимость

10 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / для граждан
других стран)

Abone Bedeli / Subscription Price

Стоимость подписки

40 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / для граждан
других стран)

Baskı Tarihi/ Press Date

01 Mart 2012

Kapak Resmi

Osmanlı denizcisi Kaptan Piri Reis (16. yüzyıl)

(Tablo: Cemal Dünder)

Baskı / Pres / Типография

BRC BASIM

Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA

Tel: 0090.312.384 44 54

Temsilcilikler / Representative / Представители

.

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

.

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.com Tel: 00994506737860

.

KKTC

Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

Tel: 00905394132608 – 00905428803008

.

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİONA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

.

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

.

UKRAYNA

Doç. Dr. Iryna M. DRYGA

e-mail: idriga@gmail.com Tel: 003806796103301

.

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0037744217234

.

TÜRKİYE

İbrahim İMER

e-mail: i.imer@hotmail.com Tel: 0090546.491 24 15

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,
yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале Научный Меридиан следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Hakem Kurulu

Editorial Board

Консультативный совет – Редколлегия

Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Nahçıvan Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)

Ord. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi / AZERBAYCAN)

Ord. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)

Ord. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU (Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Byoungduk SOHN (Chongshin University / KORE)

Prof. Dr. Edip GÜNAY (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Akademia Nauk / RUSYA FEDERASYONU)

Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Gülsen DEMİR (Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN (Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ingeborg BALDAUF (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)

Prof. Dr. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Maimunah ISMAIL (Universiti Putra Malaysia / MALEZYA)

Prof. Dr. Maria ÇIKİA (Akademia Nauk / GÜRCİSTAN)

Prof. Dr. Maria Pia PADANI (Universita' Ca' Foscari Di Veneza / İTALYA)

Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Muzaffer TUFAN (İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Natalie O. KONONENKO (University of Alberta / KANADA)

Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)

Prof. Dr. Norbert FIRIES (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (University of Newcastle / İNGİLTERE)

Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
 Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (National Taiwan University / TAYVAN)
 Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / TÜRKİYE)
 Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
 Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi-em / TÜRKİYE)
 Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
 Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC)
 Prof. Dr. Walter ANDREVS (University of Washington / ABD)
 Prof. Dr. Wan-I LİN (National Taiwan University / TAYVAN)
 Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL (Özbekistan İlimler Akademisi / ÖZBEKİSTAN)
 Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
 Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE)
 Doç. Dr. Gloham VATANDOUST (American University of Kuwait / KUVEYT)
 Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Lefke Avrupa Üniversitesi / KKTC)
 Doç. Dr. Mustafa SEVER (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
 Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
 Doç. Dr. Selçuk DUMAN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
 Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)

Not : Alfabetik olarak sıralanmıştır.

Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.

К сведению : Следует в алфавитном порядке

•
Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.
 •

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine
 •

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Çankırı ve Yöresinde Oğuz Boyları

Oghuz Tribes In Çankırı And Its Environs

Огузы В Чанкыры И Его Окрестностях

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY 7

The Problems Of Territorial Organization Of Economy And The Use Of Labor Resources In Qazvin Province Of Islamic Republic Of Iran (Iri)

İran İslam Cumhuriyeti'nin Gazvin Vilâyetinde Arazi Sahiplenmeleri ve İş Hayatına Atılma Sorunları

Проблемы Территориальной Организации Экономики И Использования Трудовых Ресурсов В Области Казвина Исламской Республики Ирана (Iri)

Mehdi SALEHİ 16

Market Structure And Efficiency Of Insurance Companies In Iran

İran'da Pazar Ekonomisinin Sigorta Şirketlerine Yansımaları

Структура Рынка И Эффективность Страховых Компаний В Иране

Latif HANİFEHZADEH 26

Эвристикалық Әдіс – Интеллектуалды Маман Қалыптастырудың Негізі

“Bulma Metodu” Entelektüel Uzman Eğitiminin Temeli

Method Of Discovery Is The Basic Of Educating Intellectual Experts

Doç. Dr. Banu Amanbaikızı OMAROVA 33

Stress; The Reasons And Impact On Staff Performance

Stresin Nedenleri ve Çalışanların Durumuna Etkisi

Напряжение; Причины И Воздействие На Работу Штата

Khadije YOSEFİ - Malahat YOSEFİ- Davood MİRZAPOUR 39

Study The Correlation Between Crop Yield Under Drought Stress In Corn

Tahıl Ürünlerinin Kuraklığa Dayanıklılığının Bağdaşmasının Araştırılması

Изучите Корреляцию Между Урожаем Под Напряжением Засухи В Зерне

Fereshteh EBRAHİMİAN - Shahram MEHRİ - Masumeh EBRAHİMİAN 43

Improving The Efficiency And Reliability Of Underground Gas Storage In The Southern Region Of The Republic Of Kazakhstan

Повышение Надежности И Эффективности Эксплуатации Пхг Южного Региона Республики

Қазақстан Республикасының Оңтүстіктің Аймағында Орналасқан Газ Жерасты Қоймасының Сенімділігін Және Туімділігін Көтермелеу

Kazakistan Cumhuriyetinin Güney Bölgesinde Bulunan Yeraltı Gaz Depolarının Güvenlilik ve Verimliliğinin Geliştirilmesi

Yernar MAKAŞEV 48

Malatya’da Edebiyat / Edebiyatta Malatya <i>Literature In Malatya/Malatya In Literature</i> <i>Литература В Малатии / Малатия В Литературе</i> Yrd. Doç. Dr. Ramazan ÇİFTLİKÇİ	53
The Role Human Activities In Occurrence Of Slope Movements (Case Study: Germi City) <i>Dağ Yamaçlarında Aşınmaların Ortaya Çıkmasında İnsan Faaliyetlerinin Etkileri (Sosyolojik Araştırma: Germi Şehri)</i> <i>Действия Человека Роли В Возникновении Наклонных Движений (Социологическое Исследование: Город Germi)</i> Seyd Mehran HOSSEİNİ - Dr.Mir Mahmood HOSSEİNİ- Nima PURFAHİM.....	82
Çağdaş Kazak Dili Gelişiminin Temel Sorunları <i>Қазіргі Қазақ Тілінің Дамуының Өзекті Мәселелері</i> <i>The Basic Problems Of Evolution Of The Modern Kazakh Language</i> Doç. Dr. Canat MOMİNKULOV - Doç. Dr. Bakıtgül KULJANOVA.....	88
Türk Halk İnanmalarında “Dunganlar” <i>The Turkish Folk Beliefs At “Dungans”</i> <i>«Дунганы» В Турецких Верованиях</i> Derya YELİS - Dr. Yaşar KALAFAT	96
Effects Of Air Pollution On Children <i>Hava Kirliliğinin Çocuklara Etkileri</i> <i>Эффекты Загрязнения Воздуха На Детях</i> Elhame EİNOLLAHİ - Maryam EİNOLLAHİ- Payam HAMİDİ	121
Environmental Hazards In Loess Lands Of The Moghan Plain With The Indication On Land Sliding <i>Muğan Düzlüğündeki Loess Topraklarında Ortaya Çıkan Çevre Tehlikesinin Toprak Erozyonuna Etkileri</i> <i>Экологические Опасности На Землях Лесса Равнины Moghan С Признаком На Скольжении Земли</i> Dr.Mir Mahmood HOSSEİNİ - Dr.Gita EİNOLLAHİ - Mohammad HOSSEİNİ....	125
Âşık Kemter Baba <i>Âşık (Poet-Singer) Kemter Baba</i> <i>Ашык Кемтер Баба</i> Hayrettin İVGİN.....	132
Naxçıvan-Mesopotamiya Əlaqələrində Arpaçay Vadisinin Yeri <i>The Place Of The Arpachay Valley In Nakhchivan-Mesopotamian Connections</i> <i>Место Арпачайской Долины В Связях Нахчыван-Месопотамия</i> Zeynəb QULİYEVA	147

ÇANKIRI VE YÖRESİNDE OĞUZ BOYLARI
OGHUZ TRIBES IN ÇANKIRI AND ITS ENVIRONS
ОГУЗЫ В ЧАНКЫРЫ И ЕГО ОКРЕСТНОСТЯХ

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

Özet

Makalede; Çankırı ve yöresinde yerleşik Oğuz Boylarının varlığı ortaya konmaktadır.

Anadolu'nun batısında Kastamonu ve Balıkesir yöresine kadar uzanan sahada kurulan bazı beyliklerin aslını oluşturan Türkmenler; Kayı boyuna ve onların aynı boy içindeki Bayat ile Alkaevli'lere dayanmaktadır.

Makale; yer adları ve kaynaklara dayanarak Çankırı yöresindeki Oğuz Boylarının izleri araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Oğuz Boyları, Türkmen, Bayat, Alkaevli, Kayı

Abstract

In the article, existence of Oghuz Tribes settled Çankırı and its environs is dealt with.

Turkmen, who form original of some of the beylics in the area extending to Kastamonu and Balıkesir environs in Western Anatolia stem from Kayı tribe and Bata and Alkaevli people within the same tribe.

In the article, traces of Oghuz tribes in Çankırı environs are studied based on the names of locations and resources.

Key Words: Çankırı, Oghuz Tribes, Turkmen, Bayat, Alkaevli, Kayı

* Em. Öğretim Üyesi. Ankara/TÜRKİYE

Bugün Orta Asya adı verilen ‘*Uluğ Türkistan*’dan, XI. Yüzyıldan itibaren yaptıkları sürekli göçler ile Anadolu’nun hemen her yöresine yerleşerek, bu toprakların doğudan batıya Türkleşmesinde asıl rolü oynayanlar çeşitli Oğuz boylarıdır. Bugünkü Kazakistan’ın *Otrar* ve *Sayram* adlı tarihî şehirleri ile *Yesi* ve *Horasan* bölgelerinden önce İran ve sonra Anadolu’ya gelen bu boylardan bazıları Anadolu Selçuklu İmparatorluğu zamanında hemen yerleşik hayata geçmişlerdir. Çünkü bu boyların büyük bir bölümü Asya’daki yaşadıkları coğrafyada da yerleşik hayatta idiler.(1) Bununla birlikte, bugün olduğu gibi, bazı Oğuz boy, soy, oymak, aşiret ve cemaatleri de eski göçebe yaşayış ve geleneklerine bağlı kalmışlardır.

Türklerin Anadolu’ya gelerek yurt tutmaları 1071’den çok öncedir. Daha Roma İmparatorluğu döneminde Anadolu’ya ‘lejyoner’ olarak getirilen Peçenek Türkleri ile Bizans döneminde İstanbul Boğazı üzerinden getirilerek Bartın’dan itibaren Karadeniz sahili boyunca yerleştirilen Kuman-Kıpçak Türkleri Anadolu’nun ilk Türk sâkinleridir. Daha sonraları Karadeniz’in kuzeyinden Kafkaslar yolu ile Doğu Anadolu’nun pek çok yöresinde yurt tutan Part Türkleri de Saka Türklerinin en büyük boyudur. Bugün Diyarbakır yöresindeki *Karacadağ*’da yaşayan *sarışın*, *mavi* ve *yeşil gözlü*, *beyaz tenli* insanların ataları Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Saka Türkleri olup, kürtlkle hiçbir ilişkileri yoktur. Karacadağ Kürtleri olarak adlandırılan yöre insanlarının aslı Karacadağ Türkmenleri’dir.

Bu araştırmada, konu olarak işlediğimiz ‘*Çankırı ve Yöresi*’nin tarihi üzerinde durulma-yacağı gibi, bir zamanlar bu yörede yaşamış olan Türk dışı unsurlar hakkında da bilgi verilmeyecektir.(2)

Büyük Selçuklular 1071’de kazandıkları Malazgirt Meydan savaşından sonra Anadolu’nun fethine başladıkları zaman, kendilerine bağlı aşiretlerle birlikte, sonradan Osmanlı Devletini kuracak olan Kayı boyunu da bölgenin çeşitli yerlerine iskân etmişlerdir. (3)

Anadolu’daki bu Kayıların IX. Yüzyıldan itibaren Selçuklularla birlikte Ceyhun nehrini geçerek İran’a geldikleri hakkında tarihçiler aynı görüşü paylaşırlar. Bir rivayete göre Kayılar, Horasan’da *Merv* ve *Mahan* taraflarına yerleşmişler; daha sonra, Moğolların saldırıları üzerine yerlerini bırakarak Azerbaycan toprakları ile Doğu Anadolu’da Ahlat ve Adilcevaz taraflarına gelmişlerdir.

Tarihî ananelere göre Türkmenlerin **Boz Ok** ve **Üç Ok** boyları, I. Alâaddin Keykubad (1219-1236) zamanında Ankara’nın batısındaki Karacadağ yörelerine yerleştirilmişler; Boz Ok’lardan olan Kayıların bir kısmı XIII. Yüzyılın ortalarında, bulundukları yerlerden göçerek yeni fethedilmiş Domaniç ve Söğüt topraklarına yerleştikleri görülür. Bugün Bilecik ilinin merkezine bağlı *Mahan* ile Tavşanlı, Domaniç ve Emet yörelerindeki *Kayı* adlı köyler Selçuklu tarihi ile ilgilidir.

Anadolu’nun batısında Kastamonu ve Balıkesir yöresine kadar uzanan sahada kurulan

bazı beyliklerin aslını oluşturan **Türkmenler**, Kayılara ve onların aynı boy içinde akrabaları olan **Bayat** ile **Alka Evli**’lere dayanmaktadır. (4)

Batı Anadolu’da Kütahya, Eskişehir, Uşak ve yörelerinin Türkleşmesi Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’ın 1177 ve 1182 yıllarında yaptığı seferlerle ilgilidir. (5) İleride Anadolu’nun hemen her yöresinde adlarını göreceğimiz Kınık boyunun da

Kayılar gibi 24 Oğuz boyundan olduğu ve Selçukluların da bu boya mensubiyeti bilinmektedir. (6, 7)

Moğol istilâsı döneminde, Asya'daki topraklarından kaçıp Anadolu'ya gelen 600.000 kişilik bir Türkmen topluluğunun kışları Pasin ovasında, yazları da Kuzey Karadeniz (Parhar) Dağlarında geçirdiğini; bu Türkmenlerin Bayburt, Erzincan, Sinop ve Ayıntab'a kadar olan bölgeleri istilâ ettiklerini biliyoruz. Bunlardan büyük bir kısmı Trabzon dağlarını yazlık yurt olarak tutuyorlardı. Doğu ve Güneydoğuda yurt tutan bu Türkmen boyları, yerli halkı yağma ettikleri için, Muiniddin Pervane tarafından Moğollara şikâyet edilmiş, bunlardan bir bölümü de Denizli yöresine göçmüşlerdir. Tarihî kayıtlardan Denizli ve yöresinde 200.000, Kütahya-Karahisar arasında da 30.000 Türkmen topluluğunun bulunduğunu biliyoruz. (8)

1283 yılında kurulmaya başlayan **Germiyan Oğulları Beyliği**, tarihî rolü itibarıyla çok önemli olup Bat Anadolu'da kurulan Aydın ve Saruhan beyliklerinin de atası idi (9). Fakat, Germiyan beyliğini kuran boyun hangi Oğuz boyuna mensup olduğu ve adının ne anlama geldiği sorusu halen çözülmüş değildir. (10) XVI. Yüzyıl tarihçisi Münecimbaşı, Germiyan Beyliğini kuran kişinin adını Germiyan Bey olarak kaydeder (11). Fakat, bazı tarihçilerimiz bu adın bir şahıs adı olmayıp, aşiret adı olduğunu kabul ederler (12). Ahmed Tevhid Bey'e göre adın menşei Farsça '**germ**' (= sıcak; mec. itibar, şiddet) (13) den '**germî**' ism-i mensubu ve bundan '**-ân**' çokluk ekiyle yapılmış **Germiyân** şeklindedir (14). C. Cahen '**Pre-Ottoman Turkey**' (15) adlı eserinde, Germiyân Oğullarının menşeinin Türk-Kürt karışımı olduğunu yazarsa da bölgenin etnik yapısını oluşturan zümreler arasında böyle bir kayda rastlanmamaktadır. II. Yakub Bey'in '**Taş Vakfiyesi**'nde de böyle bir kayıt yoktur. Tarihçi Neşri '*...Andan Ertuğrul Söğüd'ü makam edindi. Ol zaman sâhibin Karahisar'da Germiyân babası Ali Şîr vardı. Çavdar nâm bir Tatar gâh gâh gelüb Karacahisar'ı incidirdü. Ertuğrul Söğüd'de mutavattın olmağla ol vilâyet emin oldular. Bunun üzerine birkaç yıl geçti. Söğüd'ü kışlayub, Domaniç'i yayladı. ...*' (16) Tarihçi Âli'nin aynı şekildeki ifadesinden (17), bu yörelerde Türkmen menşeli Germiyân Oğulları ile Moğol menşeli **Çavdar Tatarları**'nın bulunduğu anlaşıyor. Netekim, bugün Kütahya'ya bağlı **Çavdarhisar** ilçesinin adı **Çavdar** adlı Moğol beyinin adından kalmadır. Bazı tarihçiler Germiyanlıların **Kangli-Kıpçak** zümresinden olduklarını ileri sürerler (18). Bölge ağızlarında tespit edilen bazı Kıpçak asıllı sözler dikkate alınacak olursa, bu sav üzerinde durmak gerekecektir. Hayrullah Efendi (19), İ. H. Uzunçarşılı (20) ve M. F. Köprülü (21) ise Germiyânlıların, Oğuzların Afşar (Avşar) boyundan olduğu görüşünde birleşmektedirler. M. F. Köprülü (22) ve V. A. Gordlevskiy'e (23) göre ilk defa Malatya yöresine Fars ve Kirman dolaylarından gelmişlerdir. 1239 yılında vuku bulan Baba İshak isyanı sırasında Malatya yöresinde bulunan Germiyânlılar, 1277 yılında meydana gelen Cimri olayı sırasında da Kütahya yöresinde bulunmaktaydılar (24). Faruk Sümer'e göre (*Oğuzlar*, s. 160), onlar bu tarafa Moğol baskısı üzerine 1260'tan sonra gelmişlerdir. Anadolu'ya ilk defa Calâlüddin Harzemşah'ın önderliğinde gelmiş olabilecekleri görüşü de vardır ki (25), Kütahya yöresinde yaşayan **Horzum** yer adları bu görüşü destekler.

Batı Anadolu'nun bugünkü **MANİSA** yöresini **Saru-Han Bey**;

AYDIN yöresini Aydınoğlu **Mehmed Bey**;

BALIKESİR yöresini **Karesi-Oğulları** Türklüğe kazandırdılar ve beyliklerini kurdular. Bu yörelerin Türkleşmesi XIV. Yüzyılın ilk çeyreğinde sona ermişti.

Yukarıdan beri açıkladığımız bilgileri toplayacak ve yöredeki boy adlarından alınmış yer adları ile birleştirecek olursak, **Çankırı** ve yöresinde yerleşmiş olan **24 Oğuz boyuna** mensup oymakları şöyle sıralayabiliriz:

1. **KAYI**: Reşidüddin'in Oğuz boyları ile ilgili listesinde Kayılara ait pek çok yer adına ve teşekküle rastlanır. Kayı oymakları, **Avşar**, **Bayat** ve diğer boyların aksine olarak, **Yörükler** arasında, yani Anadolu'nun orta ve batı taraflarında bulunuyorlardı. XVI. Yüzyılda Kütahya sancağında **Kayı**, **Kayıcuk**, **Ulu Kayı**, **Kiçik Kayı** ve **Yavı Kayı** adını taşıyan toplam 172 vergi nüfuslu 8 köy vardı (27). Denizli, Menteşe, Saru-Han ve Karahisar'da da pek çok Kayı adlı boy, soy, oymak ve aşiret bulunuyordu (28).

XVI. Yüzyılda **Çankırı (Kengiri)** yöresinde KAYI adlı, Tosya'ya bağlı bir köy vardı. Diğerlerinin önünde **YAKA**, **BOZAR**, **HATUN**, **AŞĞA** (Aşağı), **YUKARI** sıfatlarını taşıyan KAYI köyleri bulunmaktaydı: Koçhisar'da **Yaka-Kayı** (2), Kengiri'da **Bozar Kayı**, Kurşunlu'da **Hatun Kayısı**, Karı Pazarı'nda **Aşğa (=aşağı) Kayı** ve **Yukarı Kayı** olmak üzere 7 Kayı adlı köy.

Bugün Kütahya il sınırları içinde Kayı adlı köyler şunlardır: Emet ilçesi, Hisarcık bucağına bağlı 716 nüfuslu Kayı köyü (29); Tavşanlı ilçesine bağlı 475 nüfuslu Kayı köyü (30). Bunların dışında, Afyon, Amasya, Ankara, Bolu, Burdur, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Erzincan, Eskişehir, Giresun, Isparta, Kastamonu, Kütahya, Niğde, Sivas, Tekirdağ, Tokat Uşak (Banaz)'ta da **Kayı** adlı köyler bulunmaktadır.

Kayseri ili sınırları içinde Kayı adlı köy yoktur. Fakat, Nevşehir-Hacıbektaş'ta 1; Niğde-Bor'da 1 ve Sivas-Suşehri-Akıncılar'da 1 Kayı adlı köy vardır.

2. **BAYAT**: XVI. Yüzyılda Bayatların Anadolu'daki iki kolu Ankara'nın Kalecik ilçesinde yurt tutmuş, bunlardan biri **Çuna**, diğeri de **Tavşancık** köylerine yerleşmişlerdi (31). Bu yüzyılda Bayat adını taşıyan bir oymağa **Kütahya Yörükleri** arasında da rastlanmaktadır. Kütahya'nın **Geyikler** yöresinde yaşayan bu oymak, II. Beyazıd döneminde 53 vergi nüfusuna sahipti. Aynı yüzyılda, bugün bir ilimiz olan Uşak yöresinde yaşayan **Boz Kuş** [hâlen Uşak'ın en büyük köylerinden **Bozkuş /Bolguş** da denir/]adlı büyük bir oymağın obaları arasında da 25 vergi nüfuslu **Kara Bayat** adlı bir topluluk vardı (32). XVI. Yüzyılda, Kengiri sancağında **Balum Bayad** adlı bir ekinlik ile Tosya'da **Bayat** adlı bir köy vardı.

Ayrıca, Şeyhlu ve Uşak ilçeleri ile Kütahya merkez ilçede 112 vergi nüfuslu 3 Bayat adlı köy; Aslanapa bucağına bağlı 241 nüfuslu, bir diğeri Sabuncupınar bucağına bağlı 372 nüfuslu Bayat adlı 2 köy daha vardı (33). Bugün Denizli, Afyon ve Aydın'da birer; Manisa-Güzelhisar, Gördes ve Soma'da 3 Bayat adlı köy bulunmaktadır.

Kayseri ve yöresinde: Niğde-Bor'da, Sivas-Yıldızeli'nde, Yozgat-Osmanpaşa bucağında (Bayatören/eski: Bayatviran) **Bayat** adlı köy adları bulunmaktadır.

3. **YAZIR**: Anadolu'da Ankara, Antalya, Aydın, Burdur, Çorum, Denizli, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya ve Tekirdağ'da 18 Yazır yer adı bu-

lunmaktadır. XVI. Yüzyılda **Kengırı** sancağının Kurşunlu kazasında **Yazır** adlı bir köy vardı. O zamanlar 24 **Yazır** köyü vardı.

4. **DODURGA**: Kaynaklarda Todurga ve Tödürge biçimlerinde de geçen bu boy adı Sivas-Zara'da **Tödürge** olarak yaşamakta idi. Sonraları 'Demiryurt' olarak değiştirilmiştir.

XVI. Yüzyılda Kengırı sancağı Milan kazasına bağlı **Dodurga** adlı bir köy vardı.

5. **DÖĞER**: Kaynaklarda **Döger, Düger, Döver, Düverlik** biçimlerinde geçen bu yer adı Kayseri-Himmetdede bucağına bağlı 1 köy adında bulunmaktadır.

6. **AVŞAR (AFŞAR)**: Avşarlar XI. Yüzyıldan itibaren Türk tarihinde önemli roller oynayarak adlarını zamanımıza kadar yaşatmış olan tek Oğuz boyudur. XV. ve XVII. Yüzyıllarda Anadolu'da Boz Ulus, Dulkadirli Avşarları [Maraş, Kars, Boz Ok, Yeni İl, Sis (Kosan)], **Aydın** ve **Uşak**'ta oldukça kalabalık bir **Avşar** topluluğu bulunuyordu (34). Uşak yöresi, XVI. Yüzyılda büyük bir Yörük topluluğunun yaşadığı yer idi. II. Selim zamanında bu Yörük topluluğu arasında oldukça büyük bir **Avşar** oymağı da bulunmaktaydı. Bu oymak, **Hoca Fakihlu** (54 vergi nüfuslu) (35), **Öksüzler** (102 vergi nüfuslu) (36), **Musacalu** (56 vergi nüfuslu), **Avşar** (56 vergi nüfuslu) (37) olmak üzere beş obaya ayrılmıştı. (38).

Kayseri ve yöresinde **Avşarpotuklu, Avşarsöğütlü**; Sivas ve Yozgat yöresinde Avşar adlı 6 köy bulunmaktadır. Kayseri Avşar boyunun en yoğun yaşadığı yörelerimizden başında gelir.

XVI. Yüzyılda Kengırı sancağına bağlı Kargu, Merkez ve Tosya'da **Afşar** adlı üç köy vardı.

7. **KIZIK**: Tarihî kaynaklarda geçmemesine rağmen tahrir defterlerinde Kızıklara ait 28 yer adı tespit edilmiştir (39). Faruk Sümer'e göre, **Kızık** yer adlarından beşinin Ankara'nın **Çubuk** ve **Ayaş** ilçelerinde görülmesi, bu bölgeye Kızık boyuna ait oldukça önemli bir zümrenin yerleştiğini gösterir (40). XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağında yalnız 1 **Kızık** adlı köy (41); Karahisarı Sâhib Sancağı Sanduklu ilçesinde 1 **Yaka Kızık** ve 1 **Kızık** adlı köy vardı. Bugün Emet-Örencik Bucağı-Hacıbekir Kasabası ile Köprüören Bucağına bağlı 2 **Kızık**; Simav ilçesi Demirci Kasabasına bağlı bir **Kızıkcık** köyü olmak üzere 3 köy vardır (42). Bu köy adlarının XVI. Yüzyıldaki tahrir defterlerinde kayıtlı bulunmasından dolayı, yerleşmelerin bu yüzyıldan sonra olabileceği görüşü daha uygundur. Günümüzde Manisa yöresinde **Kızık** adlı yer adı bulunmamakla birlikte, en yakın il olan Balıkesir'de 1 **Kızık**, 1 de **Kızıklı** olmak üzere 2 yer adı vardır.

Bugün **Kayseri**'de 2 **Kızık** adlı köy vardır. Kırşehir-Kamanda **Kargınkızıközü**; Sivas-Zara-Şerefiye'de **Kızık** adlı 1 köy bulunmaktadır.

XVI. Yüzyılda Kengırı sancağı merkezinde **Kızık Yenicesi** adlı bir köy vardı. Komşu Ankara sancağında **Çay-Kızık** (Çubuk'ta), **Aşğa/Kösre-Kızık** (Çubuk'ta), **Algır-Kızık** (Çubuk'ta), **Billüce-Kızık** (Ayaş'ta), **Kızık** (Ayyaş'ta) köyleri vardı.

8. **BEĞ-DİLİ**: Anadolu'da **Beğdili, Beydili, Badıllı** (Malatya'da bir mahalle adı) olarak geçen bu boy adına XVI. Yüzyılda Bedil biçiminde de rastlanmıştır. Çankırı'ya komşu olan Sivas-Hafik'te **Beydili** adlı 1 köy vardır. Diyarbakır yöresindeki **Malabadi** köprüsünün adındaki [**Badi**] sözcüğü de **Beğ-Dili**'den bozulma-

dır: **Beğ-Dili** > **Beydili** > **Bedili** > **Badul(lı)** > **Badili** > **Badi**. Malabadi'nin anlamı 'Beğdililerin malı' demektir.

XVI. Yüzyılda Kengırı sancağına bağlı Kargu kazasında **Beğ-Dili** adlı bir köy vardı. Çevre illerden Çorum'un İskilip, Çorumlu, Katar, Eğirdür kazalarında 5; Sivas'ta 3 **Beğ-Dili** adlı köy vardı.

9. **KARGIN (KARKIN/KARKUN)**: XVI. Yüzyılda Kengırı sancağı merkezde **Kınıkcık Kargın**, Tosya'da **Karkın** adlı 2 köy vardı.

Bu boy adı Kırşehir'de Kargın-Kızıközü, Kargın-Meşe, Kargın-Selimağa, Kargın-Yenice; Sivas'ta Kargın (2), Çorum İskilip'te Ulu-Karkın, Dere Karkın, Sivas'ta Karkın/Kargın (8), Niğde'de Kargın (1) adları ile yaşamaktadır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde de Ulu-Karkın, Küçük Karkın, Dere-i Karkın, Karkın-Dere, Karkın-Bükü, Sivri-KarkınKrkıncık, Yassı-Karkın, Kınıkcık Karkın, Kargun Kayası adları ile 65 köy vardı.

10. **BAYINDIR**: XVI. Yüzyılda Kengırı sancağı merkezinde Bayındır adlı bir köy vardı.

Anadolu'nun pek çok yöresinde bulunan bu boy adına Kayseri yöresinde yalnız Kırşehir-Kaman'da rastlanmaktadır. Ankara'ya bağlı Yaban-Âbad ve Kasaba kazalarında olmak üzere 2; Çorum Osmancık'ta 1; Sivas-Tokat'ta 1 Bayındır köy adı vardı.

11. **ÇAVUNDUR (ÇAVULDUR/ÇAVDUR)**: XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda 20 köy ve 1 ekinlikte rastlanan bu boy adı Ankara sancağına bağlı Kasaba ve Çubuk'ta 3; Sivas Kaz-Âbâd, Artuk-Âbad ve Sûnisa'da 3; Kengırı sancağı Kurşunlu kazasında **Çavundur**

biçiminde yaşamaktaydı.

12. **ÇEPNİ**: XVI. Yüzyıl Kengırı sancağı Tosya kazasına bağlı **Çepni** adlı bir köy vardı.

Kaynaklarda **Çepni**, **Çetmi** ve **Çetme** olarak geçen bu yer adına Ankara (Yaban-Âbad), Çorum (2) ve Sivas-Gemerek'te **Çepni** olarak rastlanır.

13. **SALUR**: Yörede Kayseri-Güneşli bucağı; Yozgat-Sorgun'da **Salur**, Nevşehir'de

Aksalur, Sivas Merkez, Zile, ve Koç-Hisar'da, Çorum'da **Salur** adı ile bulunmaktadır. XVI.Yüzyıl Kengırı sancağı Karı-Pazarı kazasına bağlı **Salur** adlı bir köy vardı.

Salur, Oğuzların tarihinde önemli roller oynamış boylardan birisidir. Moğol devrine kadar **Salgur** biçiminde yazılan bu boy adı /-g-/ sesinin düşürülmesi ile **Salur** olmuştur. **Dede Korkut Destanlarında** adı geçen Salurlar, Oğuz elinde en şerefli mevkide bulunuyorlardı. Oğuz elinin hâkimi **Kazan Beg** de Salurlardan idi. Salurların Orta Asya ile Fars bölgesinde uzun ve muhteşem bir tarihî geçmişi vardır. Salurlardan ayrı ayrı kollar o zamanki Kürt ve Fars bölgelerinde yurt tutarak siyasî faaliyet göstermişlerdi. XIII. Yüzyılın ikinci yarısında Denizli kesimindeki uc beylerinden **Salur Beğ**'in bu boydan olduğu bilinmektedir.

14. **ALA-YUNDLU**: XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda 29 **Ala-Yundlu** adlı köy vardı. Bunlardan üçü Ankara'da, 3'ü Sivas'ta, biri Kengırı sancağı Çerkeş kazasında idi.

15. **YÜREĞİR**: Kaynaklarda **Yüreğil**, **Üreğil**, **Öreğil**, **İregür** ve **Öregel** biçimlerinde geçen bu Oğuz boyu yer adına komşu illerden Ankara ile Sivas-Hafik/-Şarkışla'da rastlanmaktadır.

XVI. Yüzyılda Kengırı sancağı Koçhisar kazasına bağlı **Üreğir** adlı bir köy vardı.

16. **İĞDİR**: XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda 32 adet İğdir adlı köy ya da ekinlik adı vardı. Bunlardan ikisi Kengırı sancağı Kurşunlu kazasına bağlı **Sortuk** (?) **İğdir** ve **İğdircik** adları ile yaşıyordu. O devirde Ankara'da 1; Sivas'ta 2 İğdir vardı.

17. **BÜĞDÜZ**: *Dede Korkut*'ta biçiminde kişi adı olarak da geçen bu boy adına XVI. Yüzyıl Kengırı sancağı Karı Pazarı ve Kalecik'te 2; Çorum'da 1; Sivas'ta 2 köy ve ekinlik adında rastlanmıştır.

Anadolu'da **Büğdüz**, **Büydüz** biçimlerinde Ankara-Çubuk-Akyurt, Burdur (Merkez), Çankırı-Orta, Çorum (Merkez), Eskişehir-Alpu buc., Gaziantep-Oğuzeli'nde rastlanan bu boy adı Kırşehir-Kaman'da **Büğüz** olarak görülür. (-d-) ünsüzü düşmüş olmalıdır. Niğde'de de **Büğdüzaman** birleşik adında yaşamaktadır.

18. **YIVA**: Bugün Anadolu'nun çok az yöresinde **YUVA** biçimine dönüşen bu boy adına XVI Yüzyılda Çankırı ve yöresinde Ankara (Çubuk)'da (1); Çorum'da (1); Sivas'ta (1) ve Kengırı sancağı Koçhisar kazasında (1) yaşamakta idi. O zamanların Divriği sancağında da **Yıvalı** adlı bir ekinlik vardı.

19. **KINIK**: Kınıklar, bilindiği gibi, Selçuklu hânedanını çıkaran boy olup, F. Sümer'in '**Oğuzlar – Türkmenler**' adlı eserinde verdiği cetvelde 81 köy adı ile Kayı ve Avşarlardan sonra üçüncü sırada yer almaktadır (43). XVI. Yüzyılda Anadolu'da Hüdâvendigâr livası, Ankara, Kütahya, Karasi, Konya, Malatya, Maraş, Sivas ve **Aydın** yörelerinde **Kınık toplulukları** vardı. Ankara Yörükleri arasındaki **Kınık oymağı** 123 vergi nüfuslu olup, Seferihisar (Sivrihisar) yöresinde yaşamakta idi. Aydın sancağında ise **Karaca Koyunlu** topluluğu arasında bulunan Kınık oymağının vergi nüfusu 37 idi. Bu yüzyılda Kütahya Sancağında da çok kalabalık bir Kınık topluluğu yaşamıştır. **Yaka Kınık**, **Dere Kınık**, **Toyca Kınık** ve **Kınık** (3 adet) adlı ve toplam 254 vergi nüfuslu 9 köy adı bulunmaktaydı (44).

XVI. Yüzyıl Kengırı sancağı Merkez, Koç-Hisar, Tosya, Çerkeş ve Kargu'da **Kınıkcık Kargın**, **Kınık**, **Kara-Kınık**, **Kınık Özü** adlarında 5 köy vardı.

20. **EYMÜR**: XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda bu boya ait 71 yer adı vardı (45). Bu yer adlarından 5'i Kütahya Sancağına bağlı Altıntaş, Aslanapa, Yalak, Şeyhlu ve Homa kazalarına bağlı köylerdi (46). F. Sümer, 'Anadolu'da Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller' (47) adlı makalesinde Eymürlerden bahsederken, **İmir**, **İymir**, **Eymur** ve **Emir** adlarını taşıyan köylerin adlarını **Eymür** adına bağlamaktadır. Bu görüşe dayanarak, bugün Altıntaş ilçesine bağlı 489 nüfuslu (48) Eymir adlı köyün dışındaki **Emirler** (Tavşanlı, 351 vergi nüfuslu) (49)'i de **Eymür** ile birleştirebiliriz. XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da Söğüt ve Aydın yöresinde Eymir boyuna rastlanmıştır. Bunlardan Söğüt'de olanı Söğüt Yörükleri arasında idi ve **Eymürlü** adını taşıyordu (50). Aydın yöresinde ise Karaca Koyunlular arasında

Eymirler ve **Sarı Eymir Oğlu İsa** adlı iki oymak bulunmaktaydı. Bunlardan Eymirler veya İmirler adını taşıyan oymak 111; Sarı Eymir Oğlu İsa adlı oymak da 71 vergi nüfuslu idi (51).

Yörede Sivas-Hafık/-Kangal-Kavak/-Zara'da **Eymir**; Tokat-Reşadiye'de **Eymür**; Yozgat-Sorgun'da **Eymir** olarak rastlanmaktadır.

Görüldüğü gibi Çankırı ve yöresi (Ankara, Çorum, Sivas) 24 oğuz boyundan yirmisinin yurt tuttuğu bir ilimizdir. Üniversitesi yeni kurulan bu küçük fakat kültür bakımından çeşitli zenginlikleri sahip bu ilimizin ağız özellikleri tez elden derlenip (**ÇANKIRI VE YÖRESİ AĞIZLARI –Ses, Biçim Bilgisi, Sözlük-**) adı ile yayımlanmalı ve Anadolu ağızları içindeki sınıflamada yerini almalıdır.

[Anadolu'daki Oğuz boylarının dağılımı için bk.: T. Gülensoy, '24 Oğuz Boyunun Anadolu'daki İzleri', *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977*, s. 73-97.]

NOTLAR:

1. F. Sümer, 'Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?', *Belleten* XXIV, S. 96, s. 571-592
2. a) İ.H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932; b) Ahmed tevhid, 'Kütahya'da Germiyan Beyleri', *TOEM* 1 (1911); c) İ.H. Uzunçarşılı, *Germiyanogulları*, *İA*, C. IV.; d) Melikof-Sayar, 'Germiyanogulları', *Eİ2*; e) T. Gökbilgin, 'Kütahya', *İA*, C. VII.; M. Ç. Varlık, *Germiyanogulları Tarihi (1300-14029)*, Ankara 1971
3. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1972, s. 98
4. M. Ç. Varlık, *a.g.e.*, s. XII-XIII
5. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 208
6. Michal le Syrien, *Chronique, Fr. Trc. Chabot*, Paris, 1905, s. 157
7. O. Turan, *a.g.e.*, s. 30
8. *a.g.e.*, s. 214-215
9. *a.g.e.*, s. 214
10. M. Ç. Varlık, *Germiyanogulları Tarihi*, Ankara 1974, s. 1
11. Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-Düvel*, Süleymâniye Esad Efendi Ktp., Nu. 2103, vr. 556a; Türkçe tercümesi: *Safâ'ifü'l-Ahbar*, İstanbul 1285, C. III, s. 35
12. N. Asım-M. Arif, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1335, C.I, s. 494; H. Edhem Eldem, *Düvel-i İslâmiyye*, s. 292; P. Vittek (çev.: O. Ş. Gökyay), *Menteşe Beyliği*, Ankara 1944, s. 28-29;
- İ. H. Uzunçarşılı, 'Germiyanogulları', *İA/IV*, s. 767
13. H. K. Kadri, *Türk Lûgatı IV*, İstanbul 1945, s.55
14. *Kütahya'da Germiyan Beyleri*, s. 505
15. London 1968, s. 147, 290, 306
16. *Neşrî*-Menzel, s. 21; *Neşrî*-TTK, s. 65
17. Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, C. V, İstanbul 1273, s. 23

18. Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 485; Ş. Tekindağ, *Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü*, Trabzon 1967, s. 167
19. *Târih-i Osmânî*, C. I, İstanbul 1273, s.96-97
20. *Anadolu Beylikleri*, s. 39
21. *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1959, s. 35
22. *gös.yer.*
23. İzbranniya Soçineniya I. *Gosudarstvo Seljukidov Moloy Azii*, Moskov 1960, s. 496, not. 147
24. M. Ç. Varlık, *a.g.e.*, s. 8
25. *a.g.e.*, s. 8
26. Kütahya merkez ilçesine bağlı 'Horzum aşireti Ovacık' adlı bir köy vardır. (bk. *Köylerimiz*, İstanbul 1928, s. 890)
27. F. Sümer, *Oğuzlar-Türkmenler*, Ankara 1972, s. 424-425
28. F. Sümer, *a.g.e.*, s. 218-219
29. *Kütahya İl Yıllığı-1973*, s. 76
30. *a.g.e.*, s. 87
31. F. Sümer, *a.g.e.*, s. 231
32. *a.g.e.*, s. 232; F. Sümer, 'Bayatlar', *TDED* IV/4, 1952, s. 382, 393
33. *Kütahya İl Yıllığı-1973*, s. 61-63.
34. Şimdiki adı: **Hocalar**
35. Şimdiki adı: **Öksüz**
36. Şimdiki adı: **Mollamusa** olan 490 nüfuslu bu köy olabilir. (34-36. notlar için bk. *1970 Genel Nüfus Sayımı*, s. 581-582)
37. Uşak il sınırları içinde **Avşar** adlı bir köy yoktur.
38. F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 277
39. F. Sümer, *a.g.e.*, 295
40. *a.g.e.*, 295
41. *gös.yer.*
42. *1970 Genel Nüfus Sayımı*, s. 582
43. F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 369
44. *a.g.e.*, s. 459
45. F. Sümer, *Oğuzlar*'daki cetvel, s. 449-450
46. *gös.yer.*
47. F. Sümer, 'Osmanlı Devrinde Anadolu'da Üçoklu Oğuz Boyuna Mensup Teşekküller', *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI/1-4 (1949-1950), s. 459-466
48. *Kütahya İl Yıllığı-1973*, s. 67
49. *gös.yer.*
50. *Oğuzlar*, s. 347
51. *a.g.e.*, 348

THE PROBLEMS OF TERRITORIAL ORGANIZATION OF ECONOMY AND THE USE OF LABOR RESOURCES IN QAZVIN PROVINCE OF ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN (IRI)

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN QAZVİN VİLÂYETİNDE ARAZİ SAHİPLENMELERİ VE İŞ HAYATINA ATILMA SORUNLARI

ПРОБЛЕМЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В ОБЛАСТИ КАЗВИНА ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАНА (IRI)

Mehdi SALEHI*

Abstract

Being located close to Tehran city agglomeration, the capital of IRI, the province of Qazvin, which is a part of the country, has a great impact on the its economic development, the territorial organization of the economy. To provide economic, social, food and human potential needs of Tehran, most fields of economy, especially agriculture, industry, initial processing of raw materials are being developed in Qazvin province, as well as in the cities here.

The main part of the economic potential of Qazvin province is accumulated in Qazvin Takestan - Buin Zahra region. The main part of the industrial capacity of the province, about 90% of the industrial-production personnel is located here. Livestock is the key area of the economy in other regions. Location of large-scale consumer centers, such as Tehran allows developing the largest broiler-poultry complex here. Restrictions imposed for the construction of new industrial facilities in the regions in the 70s of the XX century, caused their concentration mostly around Tehran.

* Payamnor Universitety Yazd/IRAN

Though, the development of economic areas, the creation of work places in Qazvin province, the employment rate of the population has decreased. The reason is an increase in the number of the people involved in education.

Key Words: Qazvin province, Takestan - Buin Zahra region, Livestock broiler-poultry, economic.

Özet

İran İslam Cumhuriyeti'nin başşehri Tahran'ın iskan sahasına yakın yerleşme yeri olan Gazvin vilayetinin ekonomik gelişmesinde, arazi sahiplenmelerinin oluşmasında etkisi büyüktür. Tahran'ın ekonomik, sosyal, gıda ve insan potansiyeline olan ihtiyaçların karşılanması için Gazvin vilayetine bağlı olan köylerde sahiplenilen birçok yerler, özellikle köy olaylarının sahiplenilmesi, sanayi ve öncelikle üretim sahalarını geliştiriyor.

Gazvin vilayetinde ekonomik potansiyelin asıl payı, Gazvin, Takistan, Boin, Zehra bölgesinde toplanmaktadır. Burada vilayetin sanayi üretimdekilerin yaklaşık % 90'ı yerleşmektedir. Diğer arazilerde hayvancılık asıl işlem alanıdır. Tahran gibi büyük hacimli tüketici merkezin olması burada büyük çapta kümes hayvancılığı komplekslerinin kurulmasına imkan sağlıyor. XX. yüzyılın 70'li yıllarında bölgelerde yeni sanayi kuruluşlarının ortaya çıkmasına getirilen kısıtlamalar, Tahran'ın etrafında onların daha çok merkezde kalmasına sebep olmuştur.

Gazvin vilayetinde sahiplenme sahalarının gelişmesine, yeni çalışma yerlerinin ortaya çıkmasına rağmen, halkın çalışma düzeyi azalmıştır. Buna sebep tahsil yapmaya yönlendirilenlerinin sayısının artmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Gazvin vilayeti, Takistan, Boin, Zehra bölgesi, hayvancılık, kümes hayvancılığı, ekonomi

Introduction

The area of Qazvin province is 15640 km². The province covers about 1 percent of the overall territory of IRI. The province had a population of 1.143,2 thousand people by the 2006 census (1385). The province is bounded on the north by Mazandaran and Gilan, on the south by Markazi, on the west by Hamedan and Zanjan, and on the east by Tehran Provinces. The province contains 5 townships, 25 cities, 19 rural districts and 46 villages by the late 2006 census.

The study of the activity of economic areas in the province of Qazvin shows that the structure of its economy is based mainly on two areas - agricultural and industrial sectors. As specific areas, small agricultural enterprises of farmers, minor bodies of service areas, industrial centers concentrated in large cities and industrial enterprises are dominating. The role of the public and private sector in the economic life of the province and is of great importance.

During the previous years of Islamic revolution (mainly in the 70s of the XX century), after the restriction policy for the establishment of new industrial bodies in the regions, the Banks, Private Organizations and government related agencies directed their investments to Qazvin province in 120-km distance from Tehran. In this case, the industrial city of Elburs and Karaj-Qazvin industrial zone were established.

In other words, during the years previously the Islamic revolution, the authorities in, non-government units and banks paid special attention to the development of industrial areas, which had played a special role in the social and economic development and in the formation of economic potential of the province. Thus, in 2000 (1379) 50 industrial enterprises, which had more than 10 employees, out of 527, were under the non-state sector management. The most important part of those fields was located in Qazvin region. This field had still been invested after the Islamic revolution. However, in recent years some part of them has been given at the disposal of non-state sector as a property. The role of the state in the agricultural fields is reflected in the establishment of the necessary infrastructure. Irrigation channels, which had been developed before the Islamic revolution, were established in Qazvin. Some part of the funds allocated to the agriculture was distributed among the farmers after the revolution. As one of the most important areas of the state sector, farming and horticulture have been developed.

Variety of climate conditions, sufficient water and land resources of the province enable the production of various types of agricultural products. Possessing product processing enterprises, as well as more than 1700 large enterprises throughout the 5 industrial cities of Qazvin province, makes it one of the industrial centers of the country.

The province of Qazvin is one of the economic centers in Iran. A long and dense irrigation network, productive soils and climate variety of the region caused the majority of the range of products and high productivity. The development of livestock, poultry and fish farms sectors has led to the growth of meat production. This area has dynamically developed with the establishment of new processing institutions. The province distinguishes for the production indicators throughout the country.

As well as, thousands of production units, important product manufacture growing constantly in existing industrial cities around Qazvin indicates a special position of this economic center. In order to maintain this position, the cities of the province should continue this economic policy.

In terms of economic structure and territorial organization, the economy formed in Qazvin province covers two large regions. They are located in the mountainous and foothill areas, in the plains with an average height.

The plains with an average height include large territories. They are located in the triangle of Qazvin - Takestan - Buin Zahra. The major portion of cultivable soils of the province is located in this region, thus, the irrigation systems for modern agricultural works have been created here. Livestock and poultry centers

are operating in this region. A number of large and modern broiler-poultry-breeding centers located here make this region the second most important livestock center of the country.

Industrial potential of the province is formed within the triangle of its efficient territorial organization and development. Considerable portion of industrial bodies of the province is located in this region. Thus, 70 percent of the employees of the industrial section of the province belong to Qazvin region, and 20 percent to Takestan and Buin Zahra districts. Then, industrial-production personnel and 90 percent of employees of the province are located in this region. In general, we can state that the region's economic sectors - industry, agriculture and its economic structure is a modern form of territorial organization. Service centers of Qazvin, Takestan and Buin Zahra are considered to be one of the region's chief offices in the production infrastructure.

In contrast with the areas of medium height, foothills and mountainous areas cover Alamut region, north-western areas of the province, and lowlands in western and southern areas. Here, non-traditional areas are developed, the role of which is not so vital in the agriculture of the province. Population density is low in these areas, their main occupation fields are cattle-breeding based on permanent pastures. Foothill areas of this region are less cultivable. They are in the form of limited irrigation and non-irrigated cultures. The role of the industrial sector in the economic structure of this region is less. There are very important and historical sites here, which play an important role in the tourism sector. To make effective use of them, there is a need to establish state and private tourism companies, and infrastructure network.

The analysis carried out on the basis of the country's agricultural census shows, that for the development of agriculture of Qazvin province, and for the expansion of cultivated areas and the gardens of some regions new lands should be involved to the usage. The importance of family and small farms in the agriculture of the country is increasing gradually. After the abolishment of the Civil Organizations in the region of Qazvin, family and small-scale economical systems have been established in the process of agricultural production. However, in recent years, attention to the creation of production cooperatives is increasing, the joint use of the fields by the farmers are expanding. General trends in the manufacture process of agricultural products in the region are preparation for the territorial integration and the establishment of larger economic subjects.

Large-scale work is carried out for the establishment and development of livestock complexes, as well as poultry in the province. Large broiler complexes are created within the framework of this system of measures. Thus, in 2000 (1379) a new factory with 200 thousand seats was put into the operation as a medium-scale poultry complex. Locating in the neighborhood with Tehran, which is the largest consumer market of the country, makes the province attract large investments. Investors had an important role in the creation of centralized units of

the poultry industry. At present, it is paid great attention to the expansion and development of large-scale livestock units in Qazvin province.

The scale of efficiency in the industrial enterprises is actually estimated as medium and high. However, the efficiency is poor in terms of employment and in the process of the usage of modern and advanced technologies. Thus, though the efficiency of medium-sized industrial enterprises with about 85 employees in 1987-1991 (1366-1370) was high, this indicator decreased by 48 and 23 people in 1992 - 1996 (1371-1375) and 2001 (1380).

The private sector is of great importance in livestock and poultry farming of the province as of other regions of the country. However, as a result of the recent establishment of production cooperatives in these fields of economy, Qazvin province became the second center of the country in the field of poultry. The role of government in this field is to support production, to establish service sectors, to evaluate the offers put forward for the development of the industry and to develop fields of activity. Significant measures are taken in order to maintain private sector activities of the state and its sustainable development in this area. As the centre of the province is close to Tehran, wide range of activity is not implemented through the private sector; the commercial activity is carried out by means of the special unit located in Tehran.

The special unit doesn't have a wide range of activities in the field of tourism. There are not enough companies in the state sector for its development yet.

Employment of the population and the key directions of personnel provision. The results of the general census of population and economy shows, that the number of employed population of Qazvin province was about 196 thousand people in 1986 (1365), and more that 241 thousand people in 1996 (1375). During this period, the real value of economic activity (correlation of total population with the number of economically active population in a percentage) was 37.5% and 33, 2% respectively within above-mentioned years. Its level was less than the average figures throughout the country (39.0% and 35.3% relevant years). Significant reduction of these indicators in Qazvin province is due to the facts related to the improvements of the education system in the secondary schools, the development of higher education activities and the private universities, the expansion of technical-vocational education centers, as well as industrial centers located within the province. In its turn, it caused the fall in the personnel provision in the labor market of the province.

The analysis of the real quantity of economic activity in urban and rural areas of Qazvin province shows that its value in two regions was reduced. The speed and trend of decrease of the mentioned value in urban areas (6.2%) is higher compared with rural areas (2.3%). The decrease in urban areas is connected with the expansion of education opportunities in all fields, participation of most able-bodied persons in economy, especially of women in economic fields in the villages.

During 1987-1996 (1366-1375) the highest level of decrease in economic activity among the four townships was in Qazvin section (4.8%). Coefficient of this indicator in the mentioned region was 33, 2% in 1996 (1375). In the same year, the highest value of economic activity of the population was observed in Abyek section and equaled to 34.7%. The value of the economic activity of the population during the analysis was decreasing in all townships of the province. However, in comparison with Takestan və Buin Zahra townships, the quantity of the discussed indicator was more intensive in Qazvin and Abyek Townships. Although, Qazvin province has a number of economic, social and cultural advantages, if we pay attention to the size of the mentioned index it is still declining. These advantages include the superiority of the township in its industrial and state structure, as well as economic potential, receiving immigrants, having more educational and cultural opportunities, the rapid promotion of infrastructure services and being provided with the production support by Tehran urban region.

Providing labor requirements: The number of employed population in Qazvin province in 1986 (1365) was about 173 thousand people, and over 225 thousand people in 1996 (1375). In other words, within the years 1986-1996 a lot of new job places were created in the province, the problem of employment of the population was actually solved. At the time of the conducted analysis 52 thousand job places were provided, thus, its annual average growth rate was nearly 2.6%. The value of this coefficient was more than annual average population growth of the province. Average growth rate of employment over country during this period was 2.8%. The comparison of average growth rate of employment of all Qazvin provinces with the whole country showed that the process of development of the province equaled to the development throughout the country. The province had a suitable employment potential during this period.

In this decade, the number of newly created job places in the urban and rural points of the province was 50 thousand and 3 thousand profession and vocation places respectively. Annual average growth rate of these points was 4.8% and 0.2%, as respectively. In this regard, the analysis shows that the entrepreneurs have a strong tendency of creating job places. An employment quantity in state and non-state sectors over the urban and rural points of the province and the differences in its development are the indicators of the invested fields.

Qazvin Township occupies the leading position in the administrative regions of the province. The creation of majority of new jobs in Qazvin Township is due to some factors as neighborhood with Tehran city agglomeration, high development of the infrastructure for an industrial activity and having political and administrative function as the center of the province. Thus, 37 thousand (70%) qualification and vocational training out of 53 thousand new job places created within the province in 1986-1996 (1365-1375) belong to this township. During the analyzed period, the overall population of the province increased by 56, 0% and of Qazvin township - nearly 59.6%. Meanwhile, annual average growth rate of

employment in Qazvin Township was more than 3.1%. This indicator was more than the average indicator over the province (2.6%) by 0.5 percent.

The least number of new created job places was 1439 profession and vocation places in Buin-Zahra Township. This situation is an indicator caused for migration of the people searching for a job from above-mentioned regions. During this period, the number of demand for new labor force and work-places in labor market was 5740 and 8562 in two townships - Abyek and Takestan regions respectively.

The share of economic fields in Qazvin province: Analysis shows that along with hunting, forestry and fishery, agriculture was of great importance in an employment structure in the previous decades. This field has also played a leading role in the economy of Qazvin province. It occupies the second place in the industrial economic structure from the point of development and significance (Table).

The analysis conducted in 2000 (1379) in the field of economic activity of the province shows that the situation is relatively different in the province. In 2000 (1379) the share of agricultural sectors in the production of gross product within the province in the market price was 21.8%. Opposite to it, this indicator for industrial fields was 30.2%. From the point of additional value, an increase of the share of industry in the economical sector of the province is an indicator of its promoted role. In 1996 (1375) the share of industrial and agricultural areas in the provision of employment in the province was 24.2% and 27.5% respectively.

Table

The share of the economic sectors in the country and Qazvin province and the share of the province in the country's GDP, in percent, the 2000 census (1379)

N	Economic sectors	Throughout the country	Throughout the Qazvin	The share of Qazvin province
1	Agriculture, hunting, forestry and fishery	11,56	21,79	3,43
2	Mining industry	17,57	0,21	0,02
3	Industry	15,34	30,22	3,41
4	Water, electricity and gas supply	2,14	6,94	5,63
5	Construction	4,31	4,49	1,80
6	Wholesale trade, retail trade, restaurants and hotels	14,86	12,86	2,80
7	Transport, warehouse and economic relations	6,89	3,79	0,95

8	Financial tools	1,99	0,78	0,68
9	Real estate, renting and business services	11,69	8,30	1,23
10	Department of Social Affairs and Social Supply	5,54	3,60	1,13
11	Training and education	3,46	2,91	1,46
12	Health care and social assistance	2,64	1,85	1,21
13	Other general services, social, personal and household	1,00	0,39	0,67
14	Import tax	100,0	100,0	-
15	The share of Qazvin province in the gross product manufacture of the country	-	-	1,73
16	The share of Qazvin province in the number of people throughout the country	-	-	1,60

Source: *Central Statistical Office, Regional Computing Centre of Iran. Calculation of production of the provinces of the country 2000 (1379).*

On the other hand, comparison of an additional value in produced in the above-mentioned economical fields within Qazvin province, with the average indicator throughout the country shows, that the value of this coefficient in Qazvin province is 2.0 times more than before. Thus, in 2000 (1379) in the gross product structure the share of industrial areas in the generation of additional value was 30.2% and 15.3% in Qazvin province and throughout the country respectively. The values of indicators in the agricultural areas were 21.8% and 11.5% in the province and the country respectively.

Analyses show that in 2000 (1379) the share of an additional value created through the agricultural and industrial sectors of the province was higher than the all of the additional value created through these sectors throughout the country. The agricultural and industrial sectors of the province created 3.43% and 3.41% of the additional value over the country. Compared with the share of Qazvin province in the whole population of the country, these figures (1.6% in 2000) show, that each of the above mentioned fields has created doubled additional value.

According to the analysis we can come into conclusion that above mentioned fields have always been the main economic sectors of the province (in terms of employment and the creation of additional value) were. In 2000 (1379) the role of water, electricity and gas supply was huge (6.9%) in the creation of additional value of the province. these fields have a leading role at the country level, as well

(the ratio of this indicator in the country is 2.1%). However, the share of these fields in the provision of employment was not much (nearly 1.1%).

According to the accurate and comprehensive analyses, the role of each economical field in Qazvin province was determined. Coefficient of territorial concentration of the development over each sector or over the main economic sectors in Qazvin province was calculated. Coefficient of an additional value concentration = (number of population of the province $\times$ additional value in the field of A economy throughout the province) / (number of population of the country $\times$ additional value in the field of A economy throughout the country). The share of separate fields of Qazvin province in additional value and the correlation of additional value of the province over the main economy field with the additional value of the same economical fields were calculated. For this reason, on the basis of the information given in the table the following main results are:

1) In 2000 (1379) the share of Qazvin province in the production of the gross product within the country was 1,73%. This is more in comparison with the share of the province in the population of the country (1.6% in 2000). This research shows significant role of the province in the economical structure of the country. The level of economic development is the basis for perspective development of the country and province;

2) Coefficient (value added index) of territorial concentration of the development for economical fields of the province and correlation of in the economical field with the additional value of the whole country was 2.13 and 1.97 respectively. Both the figures (note that the value is more than 1) are the indicator of the high level of the functions carried out by the economical sectors of the province in the country scale. These are also considered to be the main and important economic sectors of the province;

3) Coefficient of an additional value concentration of the agricultural sector, and correlation of the additional value of the economical field of the province with the additional value of the whole agricultural sector of the country was 2,14 and 1,88 respectively. Therefore, agricultural sphere is considered to be the second major economical and export sphere of the province. Agriculture plays an important role in the present and future economic structure of the province.

4) The sector of water, electricity and gas supply has a high portion in the formation of the additional value of the province (6.94% throughout the province, while it is 2,14% throughout the country). These are the third major economic sectors of the province, provide up to 5.63% of additional value of the country. Coefficient of their additional value concentration and correlation of the additional value in the sector of water, electricity and gas supply with the additional value of the whole country was 3.5% and 3.24% respectively, which is higher. No doubt, the role and the share of Shahid Rajai Power Plant will be the main factors that influencing provision of additional value. These spheres play insignificant role in the provision of employment in the province (about 1.1%). However, they are included into the first three main economic sectors of the province.

5) Calculation of the coefficient of the value concentration in the social service sectors of Qazvin province shows that the correlations of commercial subsector and construction sector are more than 1. Correlations of other sectors and subsectors are less than 1. This is an indicator of the fact that their significance is low in terms of export function.

6) So, we can come to the conclusion that, on the basis of the current situation the industrial, agricultural, water, electricity and gas supply are considered to be the main economic sectors of Qazvin province.

BIBLIOGRAPHY

1. Mr. Ruzbehan. Basis of economic development. Tehran, 2000 (1379), the "Taban" publishing house. p. 11.
2. Mohammad Javad Asgarpour. Multi-criteria decision. Tehran University Publications. Tehran, 2008 (1387).
3. Akbari Mehdi, Nemat Ullah, Zahedi Keyvan. The use of rating methods and the multi-indicator decision. Publication organization of the country municipalities and rural municipalities. Tehran, 2000 (1379).
4. Kardan Abbas. National and local culture in the period of globalization. "Cultural engineer" edition, number 10 and 11. Supreme Council of the Cultural Revolution. Tehran, 1999 (1386).

MARKET STRUCTURE AND EFFICIENCY OF INSURANCE COMPANIES IN IRAN

İRAN'DA PAZAR EKONOMİSİNİN SİGORTA ŞİRKETLERİNE YANSIMALARI

СТРУКТУРА РЫНКА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В ИРАНЕ

Latif HANİFEHZADEH*

Abstract

The main purpose of the present research is to determine appropriate structure concerning the size and volume of insurance companies in order to increase the performance, efficiency, and to decrease the average costs of production. Under consideration statistical universe of this research is companies that have been active in insurance companies during 2008, 2009 and 2010. In order to test the assumptions of the research, information about financial statements of insurance companies has been studied and analyzed during the three years of 2008, 2009 and 2010 by using the method "data envelopment analysis". Finding from the research show that insurance companies with small size and less share than market enjoy the highest performance compared to other companies.

Key Words: Scale Efficiency, economic Efficiency, market structure, technical Efficiency.

Özet

Bu araştırma makalesinde amaç; işin etkisini artırmak, orta ölçekli yapılan üretim değerini çoğaltmak için üretim kurumlarının gücüne erişmiş olan sigorta şirketlerinin ortaya çıkışını nasıl geliştiğini tespit etmektir. İstatistiki araştırmalara göre

* İslamic Azad University. Ardabil Branch. Ardabil/IRAN

2008, 2009 ve 2010’lu yıllarda kurulan şirketler, bu yönde faal olan şirketlerdi. Araştırmanın tahmini sonuçlarını açıkça ortaya koymak için 2008, 2009 ve 2010 yıllarındaki bu üç yıl içinde sigorta şirketlerinin maliye hesaplarıyla ilgili veriler “envolepment tahlili” metoduyla ortaya konmuştur. Tahlillerin sonucu şunu gösteriyor: Küçük ölçekli, az sermayeye sahip olan sigorta şirketleri başka şirketlerle karşılaştırıldığında pazar ekonomisi içerisinde büyük işler görebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pazar ekonomisi, teknik etkiler, ekonomik etkiler, büyüklük çapına göre etkiler

Introduction

In order to measure the performance and efficiency of stock exchange companies, Fama and Fritch (1995) opened new a new door in the field of researches on efficiency and performance measurement of companies (CAPM) by adding the two variables company size and ration of book value to stock market value together with fixing the weaknesses of rating model of capital assets (6). In order to decrease the average costs of production, integration benefits and combining the companies have always been considered by economic managers and policy makers. One of the several effective factors in performance of companies and macro economy is the size of active companies in each industry. In case of insurance company, in the present research we are to introduce the best structure from the view point of size and volume of the insurance company which has the best performance and efficiency for the purpose of realizing the performance of insurance market and development of insurance industry.

Regarding the lowness of output and efficiency of insurance companies and lack of development in life insurance and many difficulties that insurance companies are engaged in, the present research and researches about efficiency and yield of insurance companies can serve and guide investors, supervisors, and decision makers on economic macro policies. Since central insurance as a supervisor institution directly intervenes on the act of establishments and activities and capitals of insurance companies, the present research can be used as a necessity and urgency.

This research will be continued in five sections as follows: 1 – subject literature 2 - methods of efficiency measurement 3 – research methodology 4 – testing and analyzing the assumptions of research – 5 – conclusion and proposals.

1- Subject Literature:

a) Theoretical Foundations of the Research:

Using integration and combination of companies and evelopment of activities of companies at international level in order to increase the yield and efficiency have always been considered. Through integration and renewing the structure, try

to increase financial power and decrease their costs in order to be active in an optimized manner.

b) Research Background:

In order to be sure of efficiencies of companies that have been entered in integrations and for being aware of scale savings wide researches have been done. In their paper entitled "Studying Technical Efficiency of the yield compared to Some Selections of Public and Private Insurances" during the years 2005-2006, Mr. Jafar Ebadi and Hojjatollah Bagherzadeh studied the technical efficiency of insurance companies active in Iran insurance market and the result from their research showed that insurance companies with large sizes that more shares of insurance market are available for them, are at subtractive ages compared to the scale (1). Comin Tenison and Weis studied the relationship among integration and ownerships and efficiency and scale savings of life insurances in America during the years 1995-1998. Results from their research showed that companies that have entered in integration and bear large sizes were efficient and enjoyed scale efficiencies (2). In 1992, David Kamins and Mary Weis evaluated technical efficiencies of America insurances. They studies the companies in three sizes of small, average and large. Results showed that large companies enjoyed more technical efficiencies than small ones (3).

Fan, Van Kapa and Berain (2007) estimated the efficiencies of 14 European countries. They calculated the size and structure of market in terms of efficiency. Their studies showed that during the study perion the size of company and local market share were determining factors in efficiency. Larger companies and those with more shares than those of market tended to be deficient (8)

2. Concepts and Methods of Measuring the Efficiency

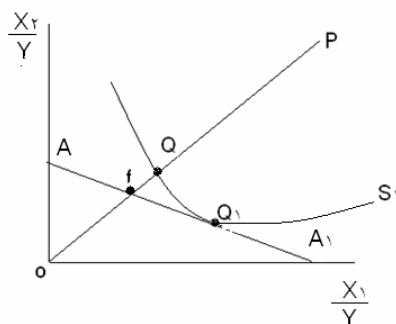
In this research the two methods of 1- data envelopment analysis and 2- financial ratios will be used to study the efficiency of insurance companies. Since financial ratios have less been used in researches that have taken place to measure the efficiencies of insurance companies, the present research is to explain and offer a method to be used for taking the advantage of financial ratios to measure the efficiency, evaluate the operation, and give ranks to insurance companies.

Data envelopment analysis Method:

Data envelopment analysis Method May be introduced as one of non parametric methods. In this method, using techniques of linear planning considered units are evaluated. Non parametric method is more appropriate for evaluation of efficiency of units (productive-service) with more than one output. The Paper (CCR) that was published by Charnes, Cooper & Rhodes (1978) in 1978 introduced the DEA (Data Envelopment Analysis) method for the first time. This is one of the most important non parametric methods for measuring the efficiency in which the efficient boarder is experimentally estimated on the basis of available information. And, since in attaining the boarder function all data is given developmentally it is called data development analysis [4]. In order to measure the efficiency by DEA - a computers software named DEAP is used which is based on

input for production and X_1 and X_2 variables, as well as output Y . Technical efficiency graph in the state of the two (X_1 and X_2) inputs and an output (Y) is shown in figure one[7].

Fig. 1: Displaying Technical Efficiency in the State of Two Inputs and One Output Concerning Z Company



In figure one the points located on the curve will offer equality of SS'' of technical efficiency if a company uses certain amounts of inputs (specified on point P) to produce an output unit. Technical non efficiency of the company is shown by distance QP . In percent terms, the ratio QP/OP shows technical efficiency and it can be reduced without reduction in production. According to Farrell's definition, technical efficiency is measured by the ratio $TE=QP/op$ which is an amount between 0 and 1. In general, technical efficiency (meaning being located on similar production curve (SS')), specialized efficiency (meaning being located on the line of production expense (AA')), and economic efficiency are obtained on the tangent point of similar production curve (SS') and similar line (AA').

Inputs and Outputs:

In most studies that have been done on efficiency and earnings scale labor force and fixed assets of the companies have been used as inputs, such as Deacon's study (2001), and in some studies more inputs have been used. For example, in their studies, Tone kaoru, sahuo, & Biresh (2005) have used the business, borrowed capital, labor force, and shareholders' capitals services as outputs. But in most of the studies labor force and fixed assets have been used as the main inputs [9]. The present research uses data envelopment analysis method to calculate efficiency and earnings scale of insurance companies. Also, inputs, assets, labor force, insurer expenses, and outputs including insurer's earned and investment earned, and added value which are computed as the following, have been used:

Added value = earned premiums + income due to investment – payable commission – claims and expenses of insurers

3- Research Methodology:

From the viewpoint of purposes this research is an applied one because it has studied the relationships between variables and insurance market and is to state the relations and offer strategies to increase the efficiency of insurance companies in market. Using financial ratios in analysis related to the efficiency of insurance companies and comparing it with envelopment analysis of data, the present research, has also taken necessary steps to compile appropriate methods in insurance industry in order to measure the efficiency and evaluate the performance.

This is a descriptive research and enjoys inductive approach and its time domain is all of active insurance companies at the level of insurance market in the years beginning from 2008 to 2010 that have gained activity certificates from central insurance of Islamic Republic of Iran.

A. Data Gathering Method:

Data and information gathering has taken place in the library and field forms. In section about theoretical foundations the research has been done by referring to valid local and foreign occupational journals and thesis, papers, and research done in the field of efficiency. In field measuring, referring to insurance companies and their internet sites and studying their operations and interviewing with managers and specialists of the company and using financial statements of insurance companies have taken place. Statistical universe of the present research are active companies at insurance market level which have been under supervision of central insurance of Islamic Republic during the years 2008-2010. They include:

1. Iran insurance 2. Asia Insurance 3. Alborz 4. Dana 5. Dey 6. Mellat 7. Omid 8. Hafez 9. Saman 10. Pasargad 11. Towse'eh 12. Nowin 13. Parsian 14. Karafarin 15. Razi 16. Iran Moeen 17. Moallem 18. Sina 19. Mihan

b) Research Assumptions:

Concerning increase in yield and efficiency of insurance companies through integration and combination of the companies and regarding the shares of companies from insurance market, two assumptions take place on the basis of the purposes of the research which are as follows:

1- Insurance companies with large sizes have higher yield and efficiency compared to the insurance companies with small and average. 2- Companies that more shares of market are available for them are more effective than other companies.

4. Testing the Research Assumptions:

On the basis of results from data and information analysis using data envelopment analysis method that has been collected using DEAP software and shown in tables 1 and 2, it became clear that insurance companies with small sizes are more efficient than other companies. Also it became clear that companies with fewer shares than that of market are more efficient than other ones. So, both assumptions of the research are refused and are not approved.

Table No. (1) Average Efficiency Comparison of Insurance Companies in 2008-2010

Insurance companies with small sizes			Insurance companies with Average sizes			Insurance companies with large sizes		
Scale Efficiency	Economic Efficiency	Technical Efficiency	Scale Efficiency	Economic Efficiency	Technical Efficiency	Scale Efficiency	Economic Efficiency	Technical Efficiency
.76	.58	.51	.74	.53	.34	.53	.55	.22

Source: research calculation

Table No. (2) Average Efficiency Comparison of Insurance Companies in 2008-2010

insurance companies with small shares of market			insurance companies with Average shares of market			insurance companies with large shares of market		
Scale Efficiency	Economic Efficiency	Technical Efficiency	Scale Efficiency	Economic Efficiency	Technical Efficiency	Scale Efficiency	Economic Efficiency	Technical Efficiency
80.	47.	53.	70.	51.	34.	46.	54.	15.

Source: research calculation

5. Conclusion and Proposals

According to studies and obtained results from using methods ‘data envelopment analysis ‘ to measure efficiency and yield of insurance companies it was cleared that the efficiency of insurance companies is less and at low level. Insurance companies with small sizes and less shares of insurance market enjoy more ability in relation to controlling the expenses and obtaining the maximum outputs compared to inputs. Some proposals are offered for the purpose of increasing the efficiencies of insurance companies and their ability to control expenses and increasing the outputs compared to the inputs:

1 - Preventing the monopoly and centralization in insurance market through establishing insurance companies with capitals and asset values more than the average value of capital and assets of insurance companies.2 – Price liberalization of insurance products by insurance companies and dismantling the tariff system in pricing.3 - Using financial control system and using final cost system for pricing the insurance products.4 –Required researches to be done on liberalization rate and centralization in insurance market.5 - Required researches to be done on asymmetric information in insurance market. And also, detailed studies and researches to be done in case of reasons for presence and creating asymmetric information in insurance companies and the mode of eliminating them. In order to

boom up the insurance market and help the insurance market efficiency to be realized, competitive atmosphere should govern in insurance market, tariff system should be eliminated and financial control system should be replaced with it. According to ranking the customers on risk basis, compensation for reciprocal expenses among insured groups (low risk, high risk) will not be possible because insurance compatible information will be created in market and this will lead to efficiency and increase in profits of insurance companies [10].

REFERENCES

- 1-Jafar Ebadi & Hojjatollah Bagherzadeh,(2009) “Studying yield and Technical Efficiency in Relation to a Selected Scale of Governmental and Private Insurance Companies”, economic researches, Tehran University Press. No. 85, summer 2009, pp.97-106
- 2-Cummins, J P, Tennyson, SH 8 Weiss. MA 1998, "Consolidation and efficiency in the life insurance Industry", working paper 98-18, Federal Reserve Bank of Philadelphia. vol. 39. No 6.
- 3- Cummins, J, Mary P, Weiss, A & Hongminzi 2003, Economies of scope in financial services: "A DEA bootstrapping analysis of us insurance industry". Working paper the Wharton school Philadelphia. pp11-25
- 4- Charnes, A, cooper, w & Rhodes, E 1978, "measuring Efficiency of decision Making", unit, European journal of operational Research vol.2.pp.429-44.
5. Diacon, s 2001, the efficiency of UK general insurance companies CRIS Discussion paper series.III, Center for Risk and Insurance studies, university of Nothinghom.Ulc.
- 6- Fama E.E. and French, k.k, (1995) size and book-to -market factors in earning and returns. Journal of finance 50, pp.131-155.
- 7- Farrell, Mj 1957, "the measurement of productive efficiency." Journal of Royal Statistical society, series A, Cox, part B, pp 253-90.
8. Fenn, P, Vencappa, D, Diacon, S, Klumpes, P, O, Brien.(2007)"Market Structure and the Efficiency of European Insurance Companies" journal of Banking Financing.
- 9- Tone, k 8 sahuo, B.K 2005. "Evaluating cost efficiency and Returns to scale in the life insurance corporation of India using data envelopment Analysis", seio economic planning science, vol. 3, no. 4, pp 261-85.
- 10-*Hanifehzadeh Lati*” Studying the Structure of Ownership and Efficiency of Insurance Companies in Iran” Middle-East Journal of Scientific Research 9 (5): 675-681, 2011

ЭВРИСТИКАЛЫҚ ӘДІС – ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ МАМАН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗІ

“BULMA METODU” ENTELEKTÜEL UZMAN EĞİTİMİNİN TEMELİ

METHOD OF DISCOVERY IS THE BASIC OF EDUCATING INTELLECTUAL EXPERTS

Doç. Dr. Banu Amanbaıkızı OMAROVA *

Özet

Bu yazı, Kazak dili öğretiminde kullanılan bulma / keşfetme metodu ile ilgilidir. Ayrıca bu metodun entelektüel uzmanlık eğitimindeki rolü de ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: bulma / keşfetme metodu, entelektüel potansiyel, icat etme, yeni bilgi ürünü sunma, eğitim yörüngesi.

Resume

The author talks about the heuristic method of teaching the Kazakh language and its role in the education of intellectual specialist.

Key Words: a heuristic method, the intellectual potential, to make a discovery, make its educational products, educational trajectory.

Резюме

В статье автор рассказывает об эвристическом методе преподавания казахского языка и о его роли в воспитании интеллектуального специалиста.

Кілт сөздер мен сөз тіркестері: эвристикалық әдіс, интеллектуалды әлеует, жаңалық ашу, өз білім өнімін жасау, білім траекториясы.

Ключевые слова и словосочетания: эвристический метод, интеллектуальный потенциал, сделать открытие, создавать свою образовательную продукцию, образовательная траектория.

* әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті мемлекеттік тіл кафедрасының доценті, ф.ф.к.

El- Farabi adındaki Kazak Milli Üniversitesi Devlet Dili Bölümü. Almatı/KAZAKİSTAN

Бүгінгі күні білім беру жүйесінде тұрақты орныға бастаған интербелсенді оқыту философиясына сәйкес келетін жүйелердің бірі – эвристикалық әдіс. Бұл әдіс студенттердің еркін шығармашылығына, интеллектуалды әлеуетінің қалыптасуына даңғыл жол ашады. Осы орайда, А.Әлімовтың «Әрбір ұстаз – білікті маман, ал әрбір студент – ойшыл тұлға» деген педагогикалық қағидасын эвристикалық оқыту жүйесіне қатысты алға тартуға әбден болады (Әлімов А., 2009: 8). Студенттердің дәстүрлі репродуктивтік емес, құрастырмалы білім игеру қажеттілігі қазіргі таңда аса өзекті. Олардың білім үдерісінің мақсат-міндеттері мен мазмұнын айқындауға, өз бетінше оны ұйымдастыруға қатысатын белсенді тұлға ретінде қалыптасуы – заман талабы. Осынау талапқа сәйкес үйренушілер білім игеру үдерісінде өзінділік пен дербестік, бастамашылдық пен ізденімпаздық таныта білуі керек. Жаңалыққа жаны құмар, инновацияларға үнемі ұмтылып отыратын үйренушілердің санын барынша көбейту қажет. Белгісіз, жаңа нәрсенің сырын ашуға құмарлық әрдайым да прогреске жетелейтіні сөзсіз. Осындай асыл мұраттарға қол жеткізу үшін бізге тиімділігі жоғары педагогикалық әдіс-тәсілдерді қолданған жөн. Солардың бірі – эвристикалық оқыту технологиясы.

Эвристикалық оқыту үздіксіз жаңалық ашу дегенді білдіреді (эвристика гректің *heurisko* – іздеймін, табамын, ашамын деген сөзінен шыққан). А.В. Хуторской аталмыш жүйеге мынадай анықтама береді: «Эвристическое обучение — обучение, ставящее целью конструирование учеником собственного смысла, целей и содержания образования, а также процесса его организации, диагностики и осознания» (Хуторской А.В., 1998: 15).

Жалпы эвристикалық оқытудың қайнар көзі сонау ежелгі заманда жатыр. Ол өз бастауын атақты Сократ ілімінен алады. Ұлы пәлсапашы әңгімелесу барысында ерекше сұрақтар мен пайымдаулардың көмегімен жаңа білім туындайтынына көз жеткізген. Мәнді де мазмұнды әңгімелердің сырын аша отырып, Сократ бүтін бір оқыту технологиясының өмірге келуіне осылайша себепші бола білді.

Эвристикалық оқыту содан бері педагогикада ғана емес, психология ғылымының да негізгі объектілерінің бірі болып дамып келеді. Педагогикалық эвристикада П.Ф. Каптерев, В. И. Андреев, А. В. Хуторскойлардың зерттеу еңбектері барынша танымал.

Эвристикалық оқытудың ерекшелігі – үйренушілердің білім өнімін өз қолдарымен құрауында. Мұндағы өнім деп отырғанымыз, біріншіден, материалдық өнім, оқу үдерісіндегі студенттің белсенді әрекетінің нәтижесі: мәтіндер, шығармалар, эсселер, суреттер, сызба-кестелер, екіншіден, оның тұлғалық қасиеттері, нақтырақ айтсақ, эвристикалық оқыту нәтижесінде ол қалай өзгерді деген мәселе. Және де бұл екі өнім үнемі өзара тығыз байланыста, бірінсіз бірі өмір сүре алмайтындай жағдайда болуы қажет. Педагогтардың пікірінше, оқушының шығармашылық тұрғыдан өзі-өзі қалыптастыруы үшін келесідей үш мақсатты жүзеге асыру керек:

- оқып жүрген салада оқушының өз білім өнімін жасауы;
- осы саланың базалық мазмұнын өзінің жеке нәтижелерімен салыстыра отырып, меңгеруі;
- өзінің жеке тұлғалық қасиеттеріне сүйене отырып, өзінің білім траекториясын құрауы(strana-sovetov.com).

Мұндағы білім траекториясы дегеніміз үйренушінің білім өнімін өз қолымен жасауымен қатар, оның мақсат-міндеттерін айқындап, бағдарламасын жасауы, тақырып меңгерудің тәсілдерін таңдап, нәтижелерді бағалау үдерісіне де қатысуы.

Эвристикалық әдісті интеллектуалды қабілетті қажет ететін кез келген оқу курстарында қолдана беруге болады. Соның ішінде шет тілдері мен екінші тілді меңгертуде бұл технологияның мүмкіндіктер аясы өте кең. Ал енді «мемлекеттік тіліміз – қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту мәселесіне аталмыш технологияның қосар үлесі қандай?» деген сұрақ төңірегінде ой қозғап көрелік.

Интеллектуалды тұлғаның қалыптасуы тіл арқылы ғана жүзеге аспақ. Еліміздің дарынды жастары жарқын болашаққа мемлекеттік тілді ұтымды пайдалану арқылы ғана қадам баспақ. Бүгінгі студент – ертеңгі білікті маман өз саласында мемлекеттік тілдің қызметін барынша дамыта отырып, қоғамды алға жетелейді. Сондықтан да жастардың интеллектуалды шеберліктерін тіл дамыту сабақтарында шыңдаудың маңызы өте зор. Олай болса, эвристикалық әдісті тіл сабақтарында тиімді пайдаланудың өзектілігі де күмән тудырмайды.

Эвристикалық әдістеме тіл үйренушінің шығармашылық (креативті) ойлау қабілетімен тығыз байланысты. Оқыту үдерісінде шығармашылықты дамыту әлдеқайда қиын проблемалық жағдаяттарда білімді шығармашылық тұрғыдан меңгеру арқылы жүзеге асады. Осы орайда А.А. Деркач пен С.Ф. Щербак «шығармашылық тұрғыдан білім меңгеру жаңалық ашумен бірдей» деген ойларын алға тартады. Олай деуге де толық негіз бар, өйткені креативті ойлай білетін тіл үйренуші интеллектуалды шеберлігін де шындайды. Жоғарыдағы авторлар шет тілін меңгеруге қажетті интеллектуалды шеберліктердің біртұтас құрылымын айқындауға тырысты. Осы мақсатта олар айтылым мен жазылым, оқылым мен тыңдалымға негізделген мәтін құрастыру мен оны интерпретациялауға бағытталған коммуникативтік-танымдық әрекет түрлерін басшылыққа алды. Сөйтіп, төмендегі функционалдық компоненттер арқылы шет тілін үйренушілердің интеллектуалды әрекетінің теориялық моделін жасады:

1) Гностикалық компонент: шет тілін меңгеруге байланысты міндеттерді сезіну және оларды өзінің жалпы кәсіби дайындығымен салыстыру.

2) Жобалық компонент: шет тілі бойынша нақты міндеттерді шешу тәсілдерін болжалдау және жоспарлаумен байланысты әрекеттер (оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым, нақты жағдаятта қатынас жасау).

3) Құрастырмалы (конструктивтік) компонент: ақпарат таңдаумен және мәтіннің композициялық құрылымымен байланысты әрекеттер, мәтінді сызба, кесте, графиктер мен суреттерге трансформациялау және, керісінше, олардың негізінде мәтін құрастыру дағдысы.

4) Коммуникативтік компонент: тақырып бойынша шет тілі құралдарымен әңгіме жүргізу, лайықты қарым-қатынас орнату, ақпарат алмасу шеберлігі.

5) Ұйымдастырушылық компонент: ойға алған, белгілі бір уақыт аралығында және белгілі бір кеңістікте қағидаттар, жоспарлар, ережелер жүйесіне сәйкес жүзеге асырылуға тиіс әрекеттер, үлгі бойынша және үлгісіз әрекет ету шеберлігі (Деркач А., Щербак С., 1991: 27).

Әрине дәл осы модельді қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесінде де қолдануға болады. Әсіресе құрастырмалы және коммуникативтік компоненттерге қатысты интеллектуалды шеберліктерді қалыптастыру қазақ тілі сабақтары үшін аса маңызды. Сонымен осындай бағыттағы эвристикалық сабақтарды «Қазақ тілі», «Кәсіби қазақ тілі» пәндері бойынша қалай өткізуге болады?

Ең алдымен, студенттер назарына мынадай жұмыс түрлерін ұсынған жөн:

- тақырып бойынша қарастырылатын ұғымға, объектіге немесе құбылысқа анықтама беру;

- тақырып бойынша ертегі, мақал-мәтел, жұмбақ, жаңылтпаш құрастыру, өлең шығару, очерктер мен трактаттар жазу, интервью мен жарнама құрастыру;

- түсіндірме сөздіктер, кроссвордтар мен ойындар, викториналық сұрақтар, қандай да бір қойылым сценарийі мен концерт бағдарламасын, өз шежіресін құрастыру;

- қарастырылатын объект бойынша макет жасау, қабырға газетін шығару, видеофильм түсіру;

- қазақ тілі сабақтары бойынша алға қойған бір күндік, семестрлік және жылдық мақсаттарын айқындау, үй жұмысы мен аудиториялық жұмыстардың жоспарын дайындау, өзін өзі бағалау, рецензия жасау.

Бұл жұмыс түрлерін жеке де, топпен де, аудиторияда және одан тыс та орындата беруге болады. Сондай-ақ тапсырмалардың мазмұны, орындалу орны мен мерзімі, реті сияқты мәселелер аудиторияның деңгейіне, сабақ тақырыбына сәйкес оқытушы тарапынан түрлендірілуі немесе өзгертілуі әбден мүмкін.

Эвристикалық сабақтарда іскерлік оқу ойындарының алатын орны ерекше. Өйткені бұл ойындар үйренушілерді ақиқат өмірге, ғылыми-өндірістік жағдайларға барынша жақындатады. Ойын формасындағы сабақтар студенттердің басқа да шеберліктерімен қатар, ауызша және жазбаша, монологтық және диалогтық сөйлеу дағдыларын дамытады. Іскерлік оқу ойындары эвристикалық сабақтарда жобалық жұмыстарды

дайындау мен оны қорғау түрінде, «дөңгелек үстел» формасында және алуан түрлі жеке, топтық жұмыстар форматында ұйымдастырылады. А. Әлімов іскерлік оқу ойындарының екі түрін ажыратады:

1. Сабақ тақырыбы бойынша жазылған сценарийлер бойынша (оқытушылар мен студенттердің өздері жазған) қысқа ситуацияларды ойнау.

2. Компьютерді қолданатын ойындар:

- мультимедиялық ойындар,

- Интернетте ақпарат табу әрекеттеріне негізделген іздеу ойындары (Әлімов А., 2009: 299).

Ал А.Деркач пен С. Щербак оқу ойындарының жүйесін былайша жіктейді: фонетикалық ойындар, лексикалық ойындар, оқылымға арналған ойындар, тыңдалымға арналған ойындар, айтылымға арналған ойындар (Деркач А., Щербак С., 1991: 124). Солардың бір-екеуіне тоқталайық.

1) Оқылымға байланысты «Мақаланы қалпына келтір» ойыны:

Әр студент мақаланың (мәтіннің) үзіндісін алады да, оның мазмұнымен танысады. Одан кейін әрқайсысы өз үзіндісінің мазмұнын айтып беріп, бір-бірімен сөйлеседі. Сөйтіп, мақаланың логикалық бірізділігін қалпына келтіреді.

2) Айтылымға байланысты «Менікі дұрыс па?» ойыны:

Жұмыс жұппен орындалады. А студент мақала мен газеттің атын жариялайды, ал В студент сол мақаланың негізгі мазмұнын ашуға тырысады да, өз нұсқасын айтып береді. Өзін тексеру үшін ол А студенттің әңгімесін тыңдап, мақаланың дұрыс мазмұны туралы мәлімет алады.

Сабақтардың эвристикалық формасы соған сәйкес оқытудың эвристикалық әдістерін қажет ететіні сөзсіз. Сол әдістердің кейбіреуін қарастырып көрейік:

«Басқа кейіпке ену» әдісі. Студент қарастырылып отырған объектінің бейнесіне еніп, оны ішінен сезініп, сол арқылы таниды. Мәселен, «кітапхананың, шұраттың, кесененің, ескерткіштің кейпіне еніп, қандай сезімге бөленер едіңіз, нендей күй кешер едіңіз?» деген сұрақтар төңірегінде ой толғап, студент өзіне-объектіге сұрақ қояды, сөйтіп, сезім деңгейінде оны қабылдап, түсініп, жауап беруге талпынады. Міне, осындай кезде туындаған ойлар, сезімдер студенттің эвристикалық білім өнімі болып табылады.

«Символдық көру» әдісі. Оның мәнісі студенттің қарастырылатын объектінің символын тауып, олардың арасындағы байланысты анықтауда жатыр. Символ мен объектінің (қыран құс – бостандық пен еркіндіктің белгісі, күн – байлық пен берекенің белгісі, т.б.) қарым-қатынас сипатын анықтағаннан кейін оқытушы осы байланысты жазбаша формада жеткізіңіз деген тапсырма береді.

«Ойлап табу» әдісі. Ақыл-ой әрекеттерінің арқасында жаңа, бұрын белгісіз болған өнімді жасау. Студенттер қарастырылатын объектінің негізгі

қасиеттерін басқа объектінің қасиеттерімен алмастырады, сөйтіп, басқа жаңа объекті ойлап табады. Мысалы, мәтінге немесе суретке мүлдем басқа, ерекше ат қойыңыз.

«Егер...» әдісі. Егер әлемде үлкен өзгерістер болса, мәселен, сөздердің қосымшалары немесе сөздердің өздері жоғалып кетсе, жер бетіндегі бүкіл адамзат бір тілде сөйлесе, қазақ тілі халықаралық тілге айналса не болар еді? деген мәселелер төңірегінде мәтін құрастыру тапсырылады. Мұндай тапсырмалар студенттің жалпы ойлау, қиялдау қабілетін дамытады. Жазбаша және ауызша сөйлеу дағдысын қалыптастырады.

«Эвристикалық сұрақтар» (Квинтилиан) әдісі. Қарастырылатын объект бойынша мәліметтер табу үшін жеті кілт сұрақ қойылады: Кім? Не? Неге? Қайда? Немен? Қалай? Қашан? Сұрақтардың жұптасуынан жаңа сұрақ

туындайды, мысалы, Қалай-Қашан? Осы сұрақтар мен олардың жұбына жауап бере отырып, студенттер қарастырылып отырған объектіге байланысты алуан түрлі қызықты идеялар келтіруі мүмкін.

«Ми шабуылы» (Л.Ф. Осборн) әдісі. Бұл әдістің негізгі міндеті – еркін жағдайда еш ойланбай көбірек идея келтіру. Жұмыс мынадай тәртіппен жүзеге асады: келтірілген идеялардың бәрі, тіпті оларға қарсылары да қабылдана береді, идеялар ешқандай сынға ұшырамау керек. Әр түрлі репликалар мен әзіл-қалжыңдар да қуатталады. Келесі кезеңде идеялардың бәрі жүйеленіп, ортақ қағидаттар бойынша біріктіріледі. Осы идеялардың жүзеге асу мүмкіндіктері қарастырылады. Сыни ескертпелер бағаланады. Соңынан ешқандай сынға ұшырамаған идеялар таңдалып алынады.

Сонымен, эвристикалық оқытудың мемлекеттік тілді жетік білетін білікті маман тәрбиелеп шығаруда атқаратын рөлі өте зор. Өйткені танымдық қызметтің негізгі объектісі бола отырып, студент өзінің жеке тұлғалық әлеуетін көтеріп, креативтік, когнитивтік әрекет түрлерімен айналысады. Мұнда студент қана емес, онымен бірге оқытушы да дамиды. Студент өз білімінің субъектісі, құрастырушысына айналады. Ол – өз білімінің оқытушы мен оқулықтардан кем түспейтін қайнар көзі әрі ұйымдастырушысы. Ол өз сабақтарының жоспарын құрастырады, өзінің жеке ұстанымын анықтайды. Сөйтіп өз саласындағы интеллектуалды маман болып қалыптасады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану. Алматы: 2009. – 327б.
2. Деркач А.А., Щербак С. Педагогическая эвристика. Искусство овладения языком. Москва: 1991.
3. Хуторской А.В. Эвристическое обучение: теория, методология, практика. — М.: Международная педагогическая академия, 1998. — 266 с.
4. strana-sovetov.com/.../4198-heuristic-education.html

STRESS; THE REASONS AND IMPACT ON STAFF PERFORMANCE

STRESİN NEDENLERİ VE ÇALIŞANLARIN DURUMUNA ETKİSİ

НАПРЯЖЕНИЕ; ПРИЧИНЫ И ВОЗДЕЙСТВИЕ НА РАБОТУ ШТАТА

Khadije YOSEFİ^{*} - Malahat YOSEFİ^{} - Davood MİRZAPOUR^{***}**

Özet

Gerginlik (stres) kişide, iç ve dış etkenler sebebiyle ortaya çıkan bir durumdur. Gerginlik; her zaman herkesin başına gelebilir, strese uğrayabilir. Gerginlik hep kötü ve hoş olmayan olayların sonucunda ortaya çıkmaz. Bazen iyi ve olumlu olaylar da strese sebep olabilir. Önemli olan stresi atmak ve normal hale dönmektir.

Makalede; çalışan kişilerin durumunda ortaya çıkan gerginliğin nedenleri araştırılmakta ve bu durumun ortadan kaldırılması yolları gösterilmektedir. Sonuçta stresin yaşanmaması için tavsiyeler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gerginlik (stres), iş gerginliği, kuruluş, çalışan kişiler,

Abstract

Stress is referred to a set of human general reactions to the incompatible and unpredicted internal and external factors. Stress is a general experience that everyone has repeatedly felt it in his/her life, contrary to perception, stress is not always the unpleasant events but could also be the result of desirable achievements requiring new compatibility. The main point in stressful situations is re-adjustment which is necessary for person. In this paper, it is attempted to discuss the phenomenon of stress, its causes and effects on employee performance and how to

^{*} Department of Counselling, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

^{**} Department of Counselling, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

^{***} Department of Counselling, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

reduce stress practically in work environments. Finally recommendations are presented.

Key Words: Stress, Job stress, Organization.

1. Introduction

Stress is one of the most critical problems in today's organizations that imperils the physical and mental health of workforce, and imposes heavy costs to the organizations. Given the need to address this issue, in this paper it is tried to study the phenomenon of stress, its causes and effects on staff performance and practical strategies to reduce stress in employees' work place, and also applying practical solutions to increase organizational as well as individual tolerance and withstanding in order to promote mental health of environmental organizations, and to move the unwanted energies spent for organizational stress for improving the quantity and quality social responsibilities.

2. Job Stress

Employing a person in a position which does not conform to his/her capabilities and information or changing his/her works cause stress in the individual. Job stress is generally related to stressful work environment or factors associated with the work environment. Changes in job activities such as new technology or changes in goals may be causing stress; organizational stress can be measured by aversion of work scale and the quality of work (Alavie, 1993).

2.1. Reasons for Job Stress

At work, there are situations that are causing the stress. Situations such as lack of job security, priority of relations to regulations, confused bureaucracy, lack of monitoring and evaluation mechanisms, work shifts, long hours of work, new technology, low salaries and management style are causing stress in the workplace. (Karzy, 2007).

Other stressors include:

- Lack of official support from the employees
- Lack of consultation and communication
- A lot of interference in private affairs, social and family life
- High or less volume of works
- Excessive pressure of unreality of works deadlines
- Doing things that are too difficult or they are not so much need to be done
- Lack of adequate skills in the work
- Poor working conditions
- Having unsuitable job

- Lack of job security and fear of being unemployed [6].

2.2. Effects of Stress in the Workplace

Stress affects on the organization and the staffs. The effects of organizational stress has relation with aversion of work increases, early replacement of staff, poor communication with clients, declining the amount of job security, workplace health, poor control of products quality and etc. In other words, the higher the degrees of organizational stress, the more are frequency of the above listed factors. Stress causes many different psychological pressures on people. These pressures show themselves in staffs' behavior and work environment that some of these behaviors include (Hargrover, 2000):

- Irritability or aggression with colleagues and clients
- Indifference and apathy to their appearance and others
- Loss of creativity and lack confidence
- Indifference to work and increasing mistakes
- Unable to focus on work and to make decisions
- Fatigue, pain and guilt feeling
- Inability to tolerate others and desire to isolation

All these factors lead to reduced efficiency and increased damages, and also this people because of inability to control emotions, to make decisions correctly and the other items has a great potential in committing disastrous events for themselves and others [5].

2.2. Coping Strategies for Stress

The first step in dealing with the stress is to identify the stressor factors and fields. Stress has unfavorable effects on the quantity and quality of staff work. Stress not only roots from the organization but also there are many external stressors entangle the person in tension and stress. Therefore, a person with the stress enters to organizations and other factors increase individual and organizational stress [4].

Some methods to reduce stress at work are as follows:

- ❖ Provide information and resources needed to do the right things.
- ❖ Do only one task at a time to reduce pressures on you.
- ❖ Create a communication way for social interaction between managers and other staffs.
- ❖ Accept recommendations from the others to help yourself.
- ❖ Know your abilities and do not expect much of yourself.
- ❖ Provide an appropriate physical environment and avoid stressful situations.
- ❖ Do the things that are fun and vivacious for you.

❖ Try to spend time with people that you enjoy their company and not with those who are critic and nervous.

3. Conclusion

A group of experts of organizational behavior have named stress of job as the century disease. Perhaps our era really is the stress period at which more than any other period humans are exposed to the stressors and problems surround him from all directions. Employees spend long hours at work. Job dissatisfaction and stress followed a few years leads the staff to disease. So, experts recommend managers to give great importance to stress in the workplace. They can identify people with stress and to teach them. Also they can adopt preventive actions to eliminate stressors from the workplace. Which are preferred, healthy and satisfied employees or employees who have filled with stress and heart disease and hypertension...?

According to the discussed concepts about stress, its causes and effects and ways of coping with stress, managers and employees in different organizations can use practical solutions to increase tolerance of both individual and organizational parts and take action in mental health promotion of organizations, and to move the unwanted energies spent for organizational stress for improving the quantity and quality social responsibilities.

REFERENCES

1. Alavi. Amina Allah, "Stress and psychological pressures in organization (stress)", Public Management Journal 20, Spring 1993.
2. Hargrover, Gerard, translated by Moghadamipour, "Stress management", 2000, the Samt publication.
3. Karzy. Mortaza., 2007, "Relieving stress at work", Tehran University Press.
4. <http://www.ravanshenasi.mihanblog.com>
5. <http://www.stress-anxiety-depression.org>
6. <http://www.sanatekhodro.com>.

STUDY THE CORRELATION BETWEEN CROP YIELD UNDER DROUGHT STRESS IN CORN

TAHİL ÜRÜNLERİNİN KURAKLIĞA DAYANIKLILIĞININ BAĞDAŞMASININ ARAŞTIRILMASI

ИЗУЧИТЕ КОРРЕЛЯЦИЮ МЕЖДУ УРОЖАЕМ ПОД НАПРЯЖЕНИЕМ ЗАСУХИ В ЗЕРНЕ

Fereshteh EBRAHİMİAN^{*} - Shahram MEHRİ^{}
Masumeh EBRAHİMİAN^{***}**

Özet

Tahıl ürünlerinin kuraklığa dayanıklı olmasının yansımalarını bilmek için 2010 yılında çiftliklerde alan araştırması yapıldı. Muğan'daki Köy Tarımı ve Doğal Kaynaklarını Araştırma Merkezi tarafından yapılan tahlillerde; bütün bir blok tarladan alınan rastgele örnekler üzerine üç sonuç elde edilmiştir. Kurak olan yerlerde tahılın hem ağırlığı düşük hem de tane sayılarının az olduğu gözlemlendi. Araştırmanın sonuçlarına göre; normal ortamda 1, 2 ve 4 numaralı alanlarda bulunan hibrid (melez) olunmuş ürün, su sıkıntısı yaşayan 9 ve 10 numaralı alanlarda bulunan ürünlerden daha yüksek verime malik olduğu ortaya çıktı.

Anahtar Kelimeler: Kuraklık, dayanıklılık, mısır ürünü, korelasyon (bağdaşma)

Abstract

In order to study the effects under drought stress conditions on the performance on yield, components yield and some of physiological characteristic of corn the must was designed in form of split plot within randomize complete block with three replication in 2010 in the farms of Agricultural and Natural Resources Research Center of Moghan. Drought stress decreased the most traits

^{*} Department of Agriculture, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

^{**} Department of Agriculture, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

^{***} Department of Agriculture, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

such as yield, grain number and grain weight in rows. Considering the results of analysis it was determined that in terms of the yield in normal condition, the hybrids no 1, 3, and 4 and in water stress conditions no. 9 and 10 were in the top group.

Key Words: Drought, Tolerance, Maize , Correlation

INTRODUCTION

Aridity is one of the main worldwide issues in growing crops, especially in arid and semi-arid parts of the world such as in Iran (Yang et al.,2006). According to the researches, to produce 1 kg of corn's dry matter, 368 liters of water is needed, while this need for sorghum is 332 liters, for barley is 434 liters, and for wheat is 514 liters (House,1985).Corn plant, like many other crops, has the ability to decrease performance by increasing the retransfer of reserved materials to the maize during occurrence of different tensions like water shortages. The potential of this retransfer, which is favorable physiological index, depends on different factors such as genotype, density, and the water shortage tension intensity (Lak et al., 2007).Necessity for increasing Zea Mays production is clear-cut considering the country's need for protein products and also role of Zea Mays in providing protein and energy for livestock. For achieving this goal, it is crucial to carry out planning and appropriate exploitation of water and soil resources and agricultural capacities of arid areas of country and use of highly productive modified cultivars. Increasing product per area unit seems essential due to limitation of water and soil resources in country and also need for heavy infrastructural investments for increasing cultivation areas (Ehdayi, 1973). Objectives of this research were as follows:1- Identification of hybrids undergone late-season drought tension with high yield 2- Examination of yield and other features pertinent to yield in hybrids under examination 3-Determination of relationships of features under drought-free and under drought tension conditions in seed filling stage and.

their effect on seed yield.

Materials and Methods

This study was with split plots experiment design as a complete random block with three replications. Irrigation was conducted in two separate tests as follows: A- complete irrigation based on plant need for water and regional grass B- No-irrigation in seed filling stage (performing irrigation from planting to the end of pollination and then stopping irrigation from the end of pollination stage to physiological ripening (seed filling stage) of each experimental plot including three rows with inter-row spacing of 75 cm and four meter in length. Each hybrid was planted in 22 piles at distance of 18 cm manually. planting concentration of 74000 plants/ha was selected with respect to inter-row spacing and also one bush per pile. The data were analyzed using SAS 9.1 and SPSS 14 software. The figures were also drawn using SPSS and Excel software.

DISCUSSION

The dry tension causes a decrease in leaf area index and therefore in CGR (Figure 1). Thus, the amount of dry matter accumulation in reserving organs and also the photosynthesis during the filling phase of seed is decreased and in order to supply the destination need, the plant uses the stored materials in stem and leaves. In this experiment, the retransfer amount of photosynthetic materials for favorable irrigation treatment was decreased compared to medium and intensive tensions due to high level of photosynthesis during filling phase of seed, which showed that increasing the leaf area and therefore increasing the growth speed of the product causes a decrease in retransfer amount of photosynthetic materials (Figure 1).

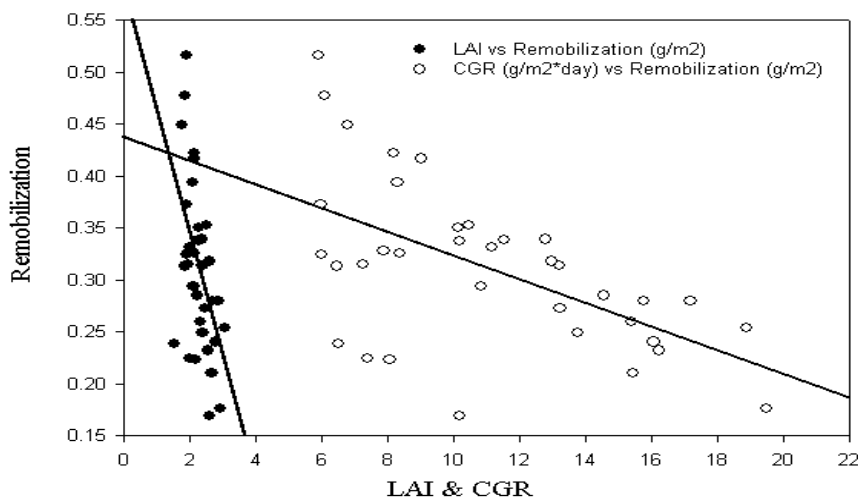


Figure 1. Moderate the relationship between LAI and CGR with the Remobilization

There is a negative and significant correlation ($r = -0.458$) between leaf area index during growth season and retransfer amount of photosynthetic materials and also between the average crop growth speed during growth season and retransfer amount of photosynthetic materials ($r = -0.452$)(Table 1). These results and conclusions are similar to the reports of other researchers (Dugdelen et al., 2006; Richards et al., 2002; Farre and Faci, 2006; Lak et al., 2007). Considering that the transferring of dry matters is carried out from both leaf and stem, therefore under dry tension the retransfer from leaves is increased and weakens the leaf. The dry tension during the filling phase of seed can lead to early death of leaves due to food transfer from leaves (Imam and Saqat-al-Islam, 2005). Chau and Bahargava (1993) reported that the leaf area strength and dry matter accumulation after flowering phase have a positive and significant correlation with seed performance and by increasing photosynthetic activity in these phases, increases the dry matter accumulation and seed performance. Results of studies conducted by Moghaddam and Hadizadeh (1996) in Karaj indicated high yield of Single Cross 704 Hybrid

and its high resistance against drought tension. Single Cross 704 is recommended for cultivation under terminal drought tension in Moghan area regarding its high seed yield in two drought-free and late-season drought tension conditions and also its high resistance in researches conducted by other researchers. It is worth mentioning that under drought tension, hybrid yields are not the only selection factors since seed yield is a quantitative feature and is controlled by numerous genes. Resultantly, selecting solely according to seed yield is not highly effective in improving drought tolerance. Yield components and other features

Traits	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Yield 1									
WUE 0.965** 1									
mean LAI during 0.860** 0.833** 1									
the growing season									
Average crop growth rate									
(during the growing season) 0.958** 0.899** 0 .902** 1									
Average shoot dry weight									
(during the growing season) 0.909** 0.888** 0.960** 0.964** 1									
Re-transmission -0.465** -0.439** -0.458** -0.452** -0.523** 1									
Remobilization -0.696** -0.689** -0.632** -0.703** -0.746** 0.910** 1									
Efficiency									
Contribution of									
remobilization -0.484** -0.585** -0.36* -0.456** -0.484** 0.548** 0.721** 1									
in yield (%)									
Average chlorophyll 0.909** 0.876** 0.676** 0.923** 0.937** -0.481** -0.704** -									
0.559** 1									
(grain filling stage)									

Table 1: Pearson correlation coefficients between yield and some characteristicsIn testing the effect of different levels of water stress in corn varieties 704 and Superabsorben

* significant at 0.05 probability level; ** significant at 0.01 probability level

REFERENCES

1. Chau NM, Bhargava SC (1993). Physiological basis of higher productivity in rice. Indian Jurnal of Plant Physiology, 36: 4, 215-219.
2. Dagdelen N, Yilmaz E, Sezgin E, Gurbuz F (2006). Water-yield relation and water use efficiency of cotton (*Gossypium hirsutum* L.) and second crop corn (*Zea mays* L.) in western Turkey. Agricultural Water Management 82 . 63–85. doi: 10.1016.

3. Farre I, Faci JM (2006). Comparative response of maize (*Zea mays* L.) and sorghum (*Sorghum bicolor* L. Moench) to deficit irrigation in a Mediterranean environment. *Agricultural water management* 83. 135 – 143.
4. House LR (1985). A guide to sorghum Breeding. International Crops Research Institute for Semiarid Tropics. Patancheru, India, pp. 344-502.
5. Imam Y, Saqat-al-Islam MJ (2005). Crops Performance, Physiology and Processes (Translation). Shiraz University Publications. P593.
6. Lak SH, Naderi A, Siadat SA, Ayenehband A, Noormohammadi GH, Moosavi SH (2007). The effect of different levels of irrigation, nitrogen and bush density on performance, performance components, and retransfer of photosynthetic materials of corn seed under Khoozestan weather conditions. *J. of agriculture and natural resources sciences and techniques*. Year 11th. No. 42ndA.
7. Moghaddam, A., and M. H. Hadizadeh. 2000. Examination of Concentration Tension in Selecting Cultivars Resistant to Drought Tension in *Zea Mays*. *Agricultural Sciences Magazine of Iran*. 2:25-38.
8. Richards RA, Rebetzke GJ, Condon AG, van Herwaarden AF (2002). Breeding opportunities for increasing the efficiency of water use and crop yield in temperate cereals. *Crop Science*, vol. 42
9. Yang Y, Watanabe M, Zhang X, Zhang J, Wang Q, Hayashi S (2006). Optimizing irrigation management for wheat to reduce groundwater depletion in the piedmont region of the Taihang Mountains in the North China Plain. *Agricultural Water Management* 82. 25–44.

**IMPROVING THE EFFICIENCY AND RELIABILITY OF
UNDERGROUND GAS STORAGE IN THE SOUTHERN
REGION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**ПОВЫШЕНИЕ НАДЕЖНОСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ
ЭКСПЛУАТАЦИИ ПХГ ЮЖНОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОҢТҮСТІКТІҢ
АЙМАҒЫНДА ОРНАЛАСҚАН ГАЗ ЖЕРАСТЫ
ҚОЙМАСЫНЫҢ
СЕНІМДІЛІГІН ЖӘНЕ ТИІМДІЛІГІН КӨТЕРМЕЛЕУ**

**KAZAKHSTAN CUMHURİYETİNİN GÜNEY BÖLGESİNDE
BULUNAN YERALTI GAZ DEPOLARININ GÜVENLİLİK VE
VERİMLİLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ**

Yernar MAKŞEV*

Resume

Improving reliability and operational efficiency underground gas storage is an urgent problem whose solution is primarily due to the correct choice of object, quality construction and repair of wells.

Gas consumption in the southern regions of Kazakhstan are caused by the fact that gas demand is growing and the UGS created earlier in these areas, partly do not cover seasonal irregular. It is said that the need to maintain and to improve the reliability of UGS would be the most important. In this connection, will be considered a number of issues to improve the reliability of UGS Akrytobiynskoe.

Key Words: Underground gas storage(UGS), depth of storage, wells, Akrytobe UGS,oil and gas field.

* Makşev Yernar, PhD öğrencisi K.I. Satpaev Kazak Milli Teknik Üniversitesi Petrol ve Gaz Üniversitesi Petrol Mühendisliği/KAZAKHSTAN

Phd öğrencisi Kazakh National Technical University named after K.I. Satpaev Oil and gas University Speciality: Petroleum engineering/KAZAKHSTAN

Özet

Yeraltı gaz depolarının güvenlik ve verimliliğinin geliştirilmesi çok güncel ve önemli bir meseledir. Bu sorunun çözümü her şeyden evvel tesislerin doğru seçilmesiyle, kuyuların inşaat ve tamirinin kalitesinin geliştirilmesiyle bağlıdır.

Kazakistan güney bölgelerinde gazın tüketimi gaza olan ihtiyacın artmasıyla ilgilidir. Ayrıca buna sözkonusu iklimlerde daha önce inşa edilen Yeraltı gaz depolarının mevsimlik düzensizliği kısmiyen karşılamadığını da ekleyebiliriz. Bu durum Yeraltı gaz depolarını kullanmaya ve verimliliğini geliştirmeye olan ihtiyacın çok önemli ve güncel bir sorun olduğunu ispatlar. Bununla ilgili olarak Akırtöbe Yeraltı gaz deposunun güvenliliğinin geliştirilmesine ilişkin birkaç sorunların incelenecektir.

Anahtar Kelimeler:

Yeraltı gaz deposu, depo derinliği, kuyular, Akırtöbe Yeraltı gaz deposu, petrol ve gaz yatakları

Резюме

Повышение надежности и эффективности эксплуатации ПХГ является актуальной проблемой, решение которой, прежде всего, связано с правильностью выбора объекта, повышением качества строительства и ремонта скважин.

Потребления газа в южных регионах Казахстана обуславливаются тем, что потребность газа растет и созданные ранее ПХГ в этих районах, частично не покрывают сезонную неравномерность, это говорит о том, что потребность в эксплуатации и в повышении надежности ПХГ будет самой актуальной. В связи с этим, будут рассмотрены ряд вопросов по улучшению надежности ПХГ Акыртөбийское.

Ключевые слова: Подземное хранилище газа, глубина хранилища, скважина, Акыртөбийское ПХГ, нефтегазовое месторождение

Underground gas storage facilities - natural or artificial capacity to backup large amounts of gas and regulatory filing under unevenness of gas consumption. Underground gas storage mainly constructed near the gas pipelines and consuming centers.

Underground gas storage facilities - are created in natural and artificial underground reservoirs. The most important are UGS, a capacity hundred million m³ of gas and more. A special type of storage facilities - isothermal storage of liquefied gas intended to cover peak loads, etc. e. if necessary, rapid selection of gas. Distinguish between porous and hollow underground tanks. Porous: depleted gas fields, gas condensate, gas and oil fields, aquifers, and reservoir non-flammable gases. B within one of the UGS may be one or more deposits c stored gas. Hollow underground tanks: the cavity created in the of rock salt (layers, arrays, domes) in

impermeable or virtually impermeable rocks (gypsum, anhydrite, granite, clay, etc.), in abandoned mines, quarries and other mines, in solid rock by special methods. The most common gas storage in oil and gas fields generated by pumping the gas through wells in the depleted reservoir and gas storage in aquifers, where water is displaced from the pore space is pumped through the hole gas.

Of all types of underground storage facilities, impermeable rocks are most common, gas in a salt deposits formed by washing out the cavity in the salt reservoir by pumping water into it c followed by injection of gas into the cavity through the same hole. Depth of storage 100-1000 m. The most frequently, suitability of the object to create a repository is defined by integrity, durability and stability of deposits of rock salt and its inertia with respect to the stored product, energy consumption on washout. Methods of washout - circulation, jet. The working agent can be a liquid (water, brine) and gas (nitrogen, exhaust and flue gases, methane, etc.). Breeds that can accommodate artificial gas deposits are in most cases, silty sand varieties. Create UGS in carbonate reservoirs, because of sharp fluctuations in permeability, due to serious technical difficulties, so the UGS in carbonate deposits are built mainly on the basis of depleted gas and gas condensate deposits, confined to well-permeable reef formations.

The system of engineering structures include, UGS, wells for injection and gas extraction, compressor stations, gas pipelines, installation of cooling, drying and cleaning of gas (separators, filters, absorbers and adsorbers). The wells of UGS equipped with automatic downhole valves to eliminate the possibility of open fountain. An important condition for successful establishment and operation of underground storage facilities - to save his integrity, warning of possible gas leaks, mostly in the overlying permeable layers.

Improved reliability and operational efficiency gas storage is an urgent problem whose solution is primarily due to the correct choice of object, quality construction and repair of wells.

This problem is solved in the Kazakhstan through a system of underground storage of natural gas. Most underground gas storage, that are placed in close proximity to cities, the solve problems covering seasonal fluctuations in gas, provide small amounts of operating reserves of gas reserves in abnormally cold winter and to increase security of supply in different regions, require further development.

But today, the situation is completely the problem of ensuring security of supply of large regions can not be solved by creating underground gas storage facilities are of this type.

To solve this problem, in my view, the need for large underground storage facilities, which must sometimes, take on a certain period and the total gas supply of large regions in the winter. In addition, the storage of this type can be created by long-term reserve, which can be selected from the storage or immediately, after the selection in the autumn and winter, or in the next sampling period at no additional gas injection. Although the storage of this type can be created in depleted fields

and aquifers in the structures, in our opinion, should be preferred by field decline. It must be large depleted gas fields with a sufficiently large volume of Gas-saturated reservoir with good reservoir properties, sealed trap.

Over the 10 years, done a lot of work in underground gas storage in the gas supply system. Currently, there is an increase in the role of UGS in the reliable operation of the gas supply system. Restructuring taking place in energy consumption in favor of natural gas and development of market relations, constantly increasing seasonal fluctuations in gas consumption. Therefore, modernization and construction of underground gas storage was included in the list of priority cases JSC "KazTransGas".

Established in Kazakhstan storage system allows for: • 15% of the total annual consumption of basic consumer; • 40% of the daily human consumption of gas by consumers; • 12% of the volume of gas exports.

Gas consumption in the southern regions of Kazakhstan are caused by the fact that gas demand is growing and the UGS created earlier in these areas, partly do not cover with seasonal fluctuations, and it need to maintain and to improve the reliability of UGS would be the most important. In this connection, will be considered a number of issues to improve the reliability of UGS Akymbay.

At Akymbay UGS implemented the two group (in areas with the best reservoir properties) the location of production wells. One group of wells located at the crest of the western dome and is connected to the GRP -1, and another in the south and south-eastern part of the East canopy prirvodovoy and connected to the GRP-2.

In gas injection wells are used 30-35 operating fund. In the selection can be used by almost all the wells, 40 wells are working more or less stable throughout the period of selection, and 7 are derived from the operation, according to their watering or other technical reasons. The maximum and average flow rate per well is estimated worker respectively to 100 and 80 h/m³.

Recent years, gas extraction from the storage does not exceed 65% of the project, with an acute shortage of gas to southern Kazakhstan.

The wells in the storage, especially in the final period of operate with a high water factor.

Water seepage in the wells is accompanied by destruction of the reservoir and manifestation of the sand. By the end of, a big number of gas wells to the formation of sand plugs dont work.

In recent years, UGS located in areas of the Republic in is held annually complex geophysical monitoring, including: methods of neutron-gamma logging, moisture metering, locator pipe coupling, thermometry, resistivity, and manometry.

Development of methodological materials for increasing to reliability establishment and operation of underground storage facilities by improving: geological and commercial systems control the development and operation, technology, construction of wells, methods of repair work, ways to improve the productivity of wells, methods of diagnosis of UGS facilities, ways of

environmental management during construction and operation of underground storage facilities, geo-environmental monitoring and improvement of ecological safety of technological processes in the operation of underground storage facilities.

LIST OF REFERENCES

1. Levykin E.B. Technological design of gas storage in aquifers. M.Nedra, 1973
2. Buzinov S.N., "Underground Gas Storage. Problems and Prospects, "Proceedings, Moscow, 2005.
3. Makashev E.B. Reliability and seismic stability of underground gas storage. Almaty: Poisk, 2010. №4(2). 1.268-270.

MALATYA'DA EDEBİYAT / EDEBİYATTA MALATYA

LITERATURE IN MALATYA/MALATYA IN LITERATURE

ЛИТЕРАТУРА В МАЛАТИИ / МАЛАТИЯ В ЛИТЕРАТУРЕ

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ÇİFTLİKÇİ *

Özet

Bu araştırmada ilimizde son bin yıl içinde gelişen edebiyat ve edebiyatla ilgili faaliyetler ile Malatya'nın şiir, öykü, roman, tiyatro, senaryo, gezi, anı vb. türlerde kaleme alınmış edebi eserlere yansımaları üzerinde durulmuştur. Destan çağından başlayarak günümüze kadar geçen süreçte tasavvufi edebiyat, halk edebiyatı, klasik edebiyat ve 20. yüzyıl edebiyatı içerisinde Cumhuriyet döneminde yetişen belli başlı şair ve yazarlar ile bunların eserleri ve eserler üzerinde yapılmış araştırmalar üzerine genel bilgiler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Malatya, edebiyat, Cumhuriyet Dönemi, şair ve yazarlar

Abstract

In this research work, focus was put on literature and activities related to literature developed in Malatya within the last thousand years and also on their reflection on the literary work produced in Malatya in poetry, stories, novels, theatre, scenarios, travels, memoirs etc. Starting from the age of epics up to the present time, general information was tackled with leading poets and authors who created works and researches on them in connection with sophistic literature, folkloric literature, classical literature and in the 20th Century literature covering the Republican Period.

Key Words: Malatya, literature, Republican Period, poets and authors

* İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. Malatya/TÜRKİYE

Malatya, çağlar boyunca Doğu Anadolu’da önemli bir kültür ve sanat merkezi olmuştur. Neolitik, Paleolitik, Kalkolitik, Tunç ve Hitit çağından günümüze Helenistik, Pers, Roma, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini idrak etmiş olan kentimizde, özellikle Aslantepe’de yapılan kazılarda, burada dokuz ana kültür tabakasının olduğunu ve her çağda zengin bir kültür ve sanat faaliyetinin yaşandığını bize göstermiştir. Kayısılarıyla tanınmış kentimizin çok zengin bir kültürel dokusu olduğu çoğunlukla dikkatlerden kaçmaktadır.¹

İlimizin geçmişindeki kültürel zenginliğe baktığımızda Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yılına doğru yol alınırken ülkemizde, buna paralel olarak da kentimizde kültür sanat ve edebiyat çalışmalarının daha da yoğunlaşacağı anlaşılmaktadır. Önümüzdeki barış sürecinde bütün dünya ülkelerinde kültür ve sanatın özellikle de edebi faaliyetlerin ön plana çıkacağını; Avrupa ülkelerinde yaşayan insanların ülkemizdeki kültürel faaliyetlerle daha yakından ilgileneceklerini umuyoruz. Böylece ulusal kültürümüzün yanı sıra yerel kültürümüzün de önem kazanacağını düşünüyoruz.

2023 yılına kadar gelişecek süreçte, sadece ilimizdeki değil çevremizdeki illerin de kültürel birikiminin yeniden derli toplu olarak değerlendirileceğini tahmin ediyoruz. Bölgemizin kültür ve sanat merkezi olmaya aday bir kenti olan Malatya’nın kültür, sanat ve özellikle edebiyat alanındaki gelişmesini geçmişten günümüze doğru özetle gözden geçirip değerlendirmeye çalışacağız. Malatya’nın Müslüman Türklerin eline geçmeden önceki dönemini edebi metinlerden izlemek ise, ayrı bir araştırmacının konusudur.

Bu araştırmada ilimizde son bin yıl içinde gelişen edebiyat ve edebiyatla ilgili faaliyetler ile Malatya’nın şiir, öykü, roman, tiyatro, senaryo, gezi, anı vb. türlerde kaleme alınmış edebi eserlere yansımaları üzerinde yoğunlaşılacaktır. Avrupa Birliği ile uyum çerçevesinde Anadolu’da bin yılda oluşmuş yerel kültürlerin dikkat çekmesi doğaldır.

1.Destan Çağında Malatya’da Edebiyat

Malatya’da edebiyat denince akla gelen ilk eser, sadece yurdumuzda değil, bütün dünyada tanınmış bir destan olan Battal-name’dir. Battal-name, Malatya ve çevresinin vatan haline gelişini ve Bizanslılarla yapılan mücadeleleri destanî bir dil ve anlatımla işleyen anonim ve düzyazı bir eserdir. Sivas, Tokat, Amasya ve çevresinin vatan haline gelişini konu alan Danişmend-name ve Balkanlarda İslamiyet’in yayılmasını konu alan Saltık-name ile birlikte İslamlıktan sonra oluşan destanların en önemli dairesini oluşturur.

¹ Malatya ile ilgili geniş bilgi için bakınız: MEB **İslam Ansiklopedisi**, TDV **İslam Ansiklopedisi** ve **Yurt Ansiklopedisi**’nin Malatya maddeleri; O. Çekin, **Malatya Almanak** 2008, Malatya 2008; **Malatya Almanak** 2009, Malatya 2009; Tarla, Kültür ve Sanat dergilerinin Malatya özel sayıları, Adnan Işık, Mevlüt Oğuz, Ahmet Şentürk, Hüseyin Çolak, Göknur Akçadağ, Mehmet Karagöz ve Orhan Toğrulca’nın Malatya tarihiyle ilgili çeşitli yayınları, Ramazan Çiftlikçi, **Malatya’da Kültür, Sanat ve Edebiyat**, Nail Tan’a Armağan, Haz.Tuncer Gülensoy-Hayrettin İvgin, Kültür Ajans Yay., Ankara 2011, s.238-54, Ramazan Peri’nin hazırladığı sekiz diskten oluşan **Malatya** belgeseli, İl Kültür Müdürlüğü’nün hazırladığı Malatya belgeseli...

Destani edebiyatın bütün özelliklerini taşıyan bu önemli eserle ilgili günümüze kadar pek çok araştırma yapılmıştır. Bilinen yazma ve matbu düzyazı ve manzum metinler, çeşitli üniversitelerde dil, edebiyat ve tarih bilimi açısından ayrı ayrı incelenmiştir. Destan, günümüze kadar, birçok sanatçı tarafından çeşitli türlerde defalarca işlenmiştir. Bu manzum işlemelerin en eskisi Tûrabi'ye aittir. Tûrabi'nin kaleme aldığı metnin dil özelliklerine bakılarak XVI. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Manzum Battal-name'lerden bir diğeri ise, Darendeli Katip-zade Hasan Bakayi'ye aittir. Bakayi, bu destanı, XVIII. yüzyılda, manzum hale getirerek düzenlemiştir. Birçok manzum ve mensur nüshaları bulunan bu eserin XIX. yüzyıldan itibaren çeşitli baskıları yapılmıştır. Son yüzyılda Behçet Kemal Çağlar ve M. Sabri Keleşmeroğlu destanı modern bir anlayışla şiirleştiren kitaplar yazmıştır.²

Destanın düzyazı halindeki metni eski harflerle birkaç kez basılmıştır. XIX. yüzyılda yapılmış bir baskı özel arşivimizde bulunmaktadır.³ Eserin bilimsel bir incelemesi İngilizce olarak yapılmış ve transkripsiyonlu metni ABD'de Yorgos Dedes tarafından yayımlanmıştır.⁴

Battal-name'de mekan çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Özellikle destanın başkenti konumundaki Malatya adı eserin birçok yerinde geçmektedir.⁵

Miladi 1192-1204 tarihleri arasında Anadolu Selçuklu hükümdarı Rûkneddin Süleyman Şah'a katiplik ve vezirlik yapan Muhammed Gazi el-Malatıyavi'nin Ravzatü'l-Ukul adıyla yazdığı Marzuban-name'ye dayanan bir eseri bulunmaktadır. Kitabın Marzuban-name'nin aynen çevirisi olmayıp yazarın katkılarını da içerdiğini konuyla ilgili çeşitli kaynaklar belirtmektedir.⁶

2. Tasavvufi Edebiyat

Günümüze kadar ilimizde yüzden fazla mutasavvıf, veli, eren ve gönül sultanı yaşamıştır. Dede Kargın, kendi adıyla anılan topluluğun lideri olarak Anadolu Selçukluları zamanında ilimize yerleşmiştir. Elvan Çelebi'nin kaleme aldığı Menakıbu'l-Kudsıyye'de konu edilen Dede Kargın, aşiretiyle birlikte Malatya'da yaşamış bir Anadolu erenidir. Aynı dönemde yaşayan Şeyh Hasan Onar'ın türbesi Arapgir'e bağlı Onar köyündedir. Sadreddin Konevi, Şah İbrahim Veli'nin ve ah-

² Hasan Köksal, **Battalname'lerde Tip ve Motif Yapısı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1984; Hasan Köksal, **Battal Gazi Destanı**, Akçağ Yay., Ank. 2003; B. Kemal Çağlar, **Battal Gazi Destanı**, İst. 1976; M. Sabri Keleşmeroğlu, **Battal Gazi Destanı**, Malatya 2000; Necati Demir-M. Dursun Erdem, **Battalname**, Hece Yay, Ank. 2006; **Battal Gazi Destanı**, Hece Yay, Ank. 2006.

³ Baş tarafı birkaç sayfa noksan olan bu kitap, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi TDEE Bölümü öğrencilerine tarafımızdan mezuniyet tezi olarak incelenmiştir. Bakayi'nin metni üzerinde Hasan Köksal ve Cemil Gülseren; Tûrabi'nin metni üzerinde Abdülkadir Çolak; Düzyazı metni üzerinde ise Necati Demir, İsmet Çetin, Zeki Kaymaz, Doğan Kaya, Önder Çağırın vb. bilim adamları çeşitli bilimsel çalışmalar yapmıştır.

⁴ Yorgos Dedes, **Battalname**, 2 Cilt, ABD Harvard Üniversitesi, 1996, 700 s.

⁵ Özel arşivimizde bulunan XIX. yüzyılda basılmış düzyazı ve anonim bir Battal-name'yi Prof. Dr. Hasan Kavruk ile birlikte yeni harflere aktararak basıma hazırlamış bulunuyoruz. İnceleme, kaynakça ve tıpkıbasımıyla birlikte iki cilt halinde hazırlanan bu çalışmamız çok yakında Malatya Valiliği'nin Malatya Kitaplığı dizisinde yayımlanacaktır. Ayrıca bk. Hasan Kavruk-Ramazan Çiftlikçi, **Battal-name'nin Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi**, Malatya Hakimiyet, 22-25.09.2010.

⁶ Hasan Kavruk, **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler**, MEB, Yay., Ank. 1988, s. 23.

fadının da ilimizle bağlantısı bulunmaktadır.⁷ Abdülvahap Gazi ile kardeş olduğu iddia edilen Çeki Baba'nın mezarı Hekimhan'a bağlı Ballıkaya köyü yakınındadır. Kabak Abdal'ın türbesi ise, Alvar'da bulunmaktadır. Fethiye/Karaca 'da Hacım Sultan'a atfedilen bir türbe bulunmaktadır. Hacım Sultan'ın ilimizle bağlantısı araştırılmalıdır.

Osmanlı döneminde Malatya'da yaşamış ve türbesi Darende'de bulunan bir başka mutasavvıf ise "Somuncu Baba" adıyla tanınan Şeyh Hamid-i Veli'dir.⁸ Merkezi Darende'de bulunan vakıf tarafından Somuncu Baba ve ahfadı üzerine çok önemli araştırmalar yapılmıştır. İlmi bir dergi ve çeşitli kitaplar yayımlanmıştır. Osman Hulusi Ateş, son yüzyılda bu geleneği Darende'de sürdürmüştür. Abdullah Fahri Baba ise Battalgazi ilçesinin Boran köyünde yaşamış mutasavvıf şairlerdendir.⁹

Niyazi-i Mısri, XVII. Yüzyılda yaşamış, Malatya'da doğmuş ve 20 yaşındayken ilimizden ayrılmış bir mutasavvıftır. Dini ve tasavvufi edebiyatımızın önemli bir şahsiyeti olan Niyazi, "Mısri" olarak tanınmaktadır. Divan ve İrfan Sofraları gibi önemli eserlerin yanı sıra irili ufaklı 50'ye yakın kitabın sahibi olan Niyazi, hem yaşadığı dönemde hem de günümüzde geniş kitleler tarafından tanınmış ve eserleri sevilerek okunmuştur. Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaştıktan sonra Bursa'ya yerleşen Niyazi, sonradan iftiraya uğrayarak Limni'ye sürgün edilmiştir. Mezarı Limni'de bulunan bu mutasavvıf şairimizin adı ilimizde bir mahallede ve aynı yerde bulunan bir camide yaşatılmaktadır. Niyazi, doğduğu ve 21 yaşına kadar yaşamını sürdürdüğü ilimiz hakkında yazdığı bir gazelinde:

"Bareka'llah gülsitan-ı bülbülandır Aspozi
Cenneti tezkir ider 'ali mekandır Aspozi

.....
Ey Niyazi ger tokunmayaydı hiç bad-ı fena
Kim dimezdi ana Firdevs-i cinandır Aspozi"
diyerek Malatya'yı tasvir etmektedir.

⁷Ali Helvacı-Mehmet Gülseren-M.Ali Cengiz-A.Şentürk, Malatyalı Gönül Sultanları, Malatya 1991. Malatya Mutasavvıfları Malatya 1996; Rahime Kışlal-Ali Yeşilyurt, Dede Kargın, Şiirler, Mersin 1999; İsmail Kaygusuz, Bir Doğu Anadolu Köyünün Kültürel Geçmişi Üzerinde Araştırma Oner Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü Şeyh Hasan Onar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İst. 1983. İsmail Onarlı, Anayurt'tan Anadolu'ya Şeyh Hasan Aşireti, Aydıuşu Yay. İst. 2002. Abbas Yıldırım, Şah İbrahim Veli, Ankara 2006, Hüseyin Şahin'in Hasan Basri, Kızıl Deli ve Kabak Abdal'la ilgili araştırmaları yayımlanmıştır. 23 Eylül 2011'de I.Uluslararası Şah İbrahim Veli Sempozyumu düzenlenmiş; ilimizde yaşamış Anadolu erenleri ve bilgeleri üzerinde çeşitli bilim adamları tarafından bildiriler sunulmuştur. Bildirilerin kısa sürede yayımlanmasını bekliyoruz. Yakında İnönü Üniversitesi-Malatya Belediyesi işbirliği ile Malatyalı Mutasavvıflar ve Din Adamları Sempozyumu düzenlenecektir.

⁸ Abdullah Satoğlu, Kayseri Şairleri, Başlangıçtan Bugüne Kadar, Ank. 1970, s. 23-25; V. Mahir Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, Edebiyat Yay.; Ank. 1968, s. 84-86; Ahmet Akgündüz, Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba, Ank. 1999. Ahmet Akgündüz-Said Öztürk-Yaşar Baş, Darende Tarihi, İst. 2002.

⁹ Mustafa Düzleme, Abdullah Fahri Baba, Hayatı ve Eserleri, Malatya, b.t.y.

Niyazi-i Mısri, Yunus Emre'den sonra anılan büyük mutasavvıf şairler arasında yer almaktadır. İlahileri bestelenerek halk arasında, tekke ve dergâhlarda yüzyıllar boyunca okunup söylenmiştir. Malatya Belediyesi tarafından 2003'te ve 2010'da (Türk Kadınlar Derneği ile işbirliği yapılarak) iki ayrı uluslararası Niyazi-i Mısri Sempozyumu düzenlenmiştir.¹⁰ Niyazi'nin hayatı, son dönemde Emine İşinsu'nun Bukağı ve Sadık Yalsızuçanlar'ın Anka romanlarına konu olmuştur.

3. Klasik Edebiyat, Başlıca Devlet Adamları ve Politikacılar

XIX. Yüzyılın sonuna kadar klasik şiir anlayışına uygun eserler kaleme almış bir çok şair yetişmiştir. Koca Ragıp Paşa'nın İstanbul'da yaşamış Malatya kökenli bir şair olduğu söylenmektedir. Yusuf Kamil Paşa, ilk roman çevirisini Fransızca'dan yapmış Arapgir kökenli bir edebiyatçı devlet adamıdır. Ayrıca Sun'i, Nuri el-Malati, Şehri, İbrahim Taib, Şeyhülislam Arif Hikmet, Raşit, Fahimi klasik tarzda şiirler yazan diğer isimlerdir. Cevri, Silahtar Mustafa Paşa Kervansaray'ının kitabesini yazmış divan sahibi bir şairimizdir.¹¹

“Osmanlı uleması” olarak adlandırılan ve Malatya'dan yetişmiş birçok bilim ve devlet adamı, edebiyatla da yakından ilgilenmiş bulunmaktadır.¹² Cumhuriyet döneminde devlet yönetimine katılan yüzlerce politikacı, bürokrat ve devlet adamı Malatya kökenlidir. İsmet İnönü ve Turgut Özal ilimizden çıkan başbakan ve cumhurbaşkanlarımızdır. Ayrıca ilimizden birçok bakan ve siyasi parti genel başkanı yetişmiştir. Son yüzyılda Türkiye'nin yönetiminde Malatyalılar önemli bir rol oynamışlardır.

4. Malatya'da Halk Kültürü ve Edebiyatı, Halk Şairleri, Aşıklar...

Yöremiz ve kentimiz halk kültürü bakımından çok zengindir. İlimizde bilinen, söylenen ve yaşayan mani, türkü, ağıt, ninni ve bilmece, tekerleme gibi manzum halk edebiyatı ürünleri ile efsane, masal, halk hikâyesi, fıkra, atasözü ve deyimlerin büyük bir kısmı derlenip incelenmiş ve yayımlanmıştır. Halk edebiyatı ve dille

¹⁰Ayrıca bkzn. Kenan Erdoğan, Niyazi-i Mısri Divanı, Akçağ Yay., Ankara 1998; Mustafa Kara, Niyazi-i Mısri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ank. 1994; Hasan Kavruk, Niyazi-i Mısri ve Türkçe Şiirleri, Malatya Belediyesi Yay., Malatya 2004, 2. Bas. :Divan-ı İlahiyat adıyla, Malatya 2011; Mustafa Aşkar, Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1988; (Haz. Halil Çeçen), Niyazi-i Mısri'nin Hatıraları, Dergah Yay., İst. 2006; İhracızade Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, Niyazi-i Mısri K.S., Divan-ı İlahiyat ve Açıklaması, 3 Cilt, 590+586+536 s., Gözde Matbaacılık, İst. 2009; Orhan Tuğrulca, Malatyalı Niyazi-i Mısri, Kent Konseyi Yay., İstanbul 2010; Haz.: Ahmet Hakkı Türcü, Niyazi-i Mısri, İlahiler, Malatya Belediyesi Yay., İstanbul 2011; Mustafa Tatçı, Limni'de Sürgün Bir Veli, İstanbul 2010; Mustafa Tatçı, Niyazi-i Mısri, İstanbul 2010, Mustafa Tatçı, Limni'den Geliyorum, Ankara 2011.

¹¹Hasan Kavruk-Metin Özer, Geçmişten Günümüze Malatya Şairleri, Malatya Belediyesi Kültür Yay., Malatya 2006; Ahmet Şentürk-Mehmet Gülseren, Malatyalı Şairler Antolojisi, 3 Cilt, Malatya, 1991-1993; Klasik şairlerden bazıları üzerine bağımsız çalışmalar yapılmıştır: Erol Gündüz, İbrahim Ta'ib Divanı (İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009; Şener Demirel, Şehri, Hayatı-Sanatı-Divânının Tenkitli Metni ve Tahlili, Doktora Tezi, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999. İsmet Çetin, Fahimi, Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanı, Sivas Valiliği Yay., Sivas 2011.

¹²Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması, 5 Cilt, İst. 1980, İ. Emin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, Dergah Yay., İst. 1988; Son Sadrazamlar, 4 Cilt, Dergah Yay., İst. 1989.

ilgili bu tür malzemeler üzerinde Ahmet Caferoğlu, Mehmet Tuğrul, M.Salih San, Ahmet Şentürk, Hüseyin Çolak, Cemil Gülseren, Mehmet Yardımcı, Ali Berat Alptekin, Esmâ Şimşek, Mustafa Kuşcuoğlu, Raşit Kısacık, Kemal Deniz ve Ramazan Çiftlikçi gibi çeşitli araştırmacılar önemli çalışmalar yapmıştır. Bunların büyük bir bölümü mahalli basında ve Derme, Türk Folklor Araştırmaları, Sivas Folkloru, Türk Folkloru, Erciyes, Folklor/edebiyat gibi dergilerde yayımlanmıştır. Bu alandaki çalışmalar bilim çevrelerinde ve çeşitli üniversitelerimizde devam etmektedir.¹³

İlimizde ve yöremizde günümüze kadar pek çok halk şairi ve âşık yetişmiştir. Bunların sayısının 500'e yakın olduğunu tahmin ediyoruz. XVII. Yüzyıldan günümüze kadar ilimizden yetişmiş başlıca halk şairleri şunlardır: Teslim Abdal, Derviş Muhammed, Aşıkî, Şah Sultan, Sadık Baba, Kusurî, Mecruhî, Remzi, Esirî, Sıtkı, Fakirî, Fehmi Gür, Pervane, Cevri, İbrahim Fethi Talip, Penahi, Osman Hulusi Ateş, Ömer Hulusi Baylar, Şükrü Erdoğan Ulu, Yusuf Başaran, Mustafa Başaran, Ali Gürbüz, Hasan Turan, Muharrem Yazıcıoğlu, Beyani, Aşık Balı, Bektaş Kaymaz, Seyyit Meftunî, Melulî, Hasan Hüseyin Orhan, Safine, Aşık Yoksulî, Mücrimi, Kul Sefilî, Hıdır Koluacı, Cem Yusuf Çete, Ahmet Rıza Kargın, Cumali Deveci ...¹⁴

¹³ Ahmet Şentürk-Mehmet Gülseren, *Malatya'nın Kültür Yapısı*, Malatya 1995; Ahmet Şentürk-Mehmet Gülseren-M.Nuri Karakuş, *Malatya'nın Kültürel Dokusu*, MEV Yay., Malatya 2005; Ahmet Şentürk-Mehmet Gülseren, *Malatya Masalları*, Malatya 1992, *Malatya'dan Atasözleri*, *Deyimler*, *Maniler*, Malatya 1993, *Malatya'dan Fıkralar*, *Tekerlemeler*, *Bilmeceler*, Malatya 1993, *Malatya Ağıtları*, Malatya 1996, *Malatya Efsaneleri*, Malatya 1996, *Kudret Yıldırım Yağbasan*, Malatya Efsaneleri, İnönü Ün. Sosyal Bilimler Enst., Malatya 1991, *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, *Horasan Baba Efsanesi ve Konak Halk İnançları*, Malatya 2007; *Yurt Ansiklopedisi*, "Malatya" maddesi, C.8, Anadolu Yay., İst. 1982; *Malatya İl Yıllığı* 1973, Ank. 1974; *Malatya 96*, *Malatya Valiliği Yay.*, Ank. 1996; *Malatya 2000*, *Malatya Valiliği Yay.*, Ank. 2000, *Malatya 2010*, *Malatya 2010*; M. Yardımcı, *Malatya İli Folklor Bibliyografyası*, Malatya 1990; Hüseyin Şahin, *İnönü Üniversitesinde Yapılan Halk Kültürü Konulu Tezler Bibliyografyası*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1998; H. Şahin, *Halkbilimci Ahmet Şentürk Bibliyografyası*, Erciyes, Temmuz 1992, M. Gülseren, *Ahmet Şentürk Bibliyografyası*, Malatya 2000; A.Şentürk, M.Gülseren *Bibliyografyası*, Malatya 2001; Mehmet Tuğrul, *Malatya'dan Derlenmiş Masallar*, Ank. 1946; M.Salih San, *Malatya'da Mahalli Bilmeceler*, Kayseri 1947; M. Yardımcı, *Yaşayan Malatya Masalları*, İnönü Ün. Yay., Malatya 1996; Ali Berat Alptekin, *Fırat Havzası Efsaneleri*, Antakya 1993; Fevzi Sarıççek, *Arapgir Masalları*, Atatürk Ün. Sosy. Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış yüksek lisans yezî*, Erzurum 1997; Fevzi Sarıççek, *Onar Dede Mezarlığı ve Ona İlişkin Efsaneler*, Erzinçan Ün. SBE Dergisi, 2010 III, s.533-549; Raşit Kısacık, *Malatya Yöresel Kültürü*, İst. 2011; Raşit Kısacık, *Malatya Fıkraları*, Azet Bacı, Malatya 2005; Raşit Kısacık, *He Gardaş De Gardaş*, Malatya 2007; Süleyman Özerol-Hüseyin Şahin, *Arguvan Türküleri*, Akev Yay., İst. 2004; Halil Atılgan, *Malatya Musiki Folkloru*, Malatya 2000; T.Volkan Aslan, *Arguvan Halk Oyunları*, *Oyun Analizleri ve Notaları*, Akev Yay., İst. 2007; Cemil Gülseren, *Malatya İli Ağızları*, TDK Yay., Ank. 1998, C.Gülseren, *Hazeyn'ce*, Malatya 2009; Bilal Coşkun, *Malatya*, Martı Ajansı, Ank. 1997, Volkan Coşkun, *Arguvan'da Geleneksel Kadın Giyimi*, Akev Yay., İst. 2010.

¹⁴ Yöremizde yaşayan halk şairlerinin eserlerinin bir bölümü bağımsız olarak kitap biçiminde yayımlanmıştır: Ramazan Çiftlikçi, *Arapgirli Halk Şairi Fehmi Gür*, *Hayatı-Sanatı-Şiirlerinden Seçmeler*, Malatya Arapgir Postası Yay., Malatya 1997; Ramazan Çiftlikçi, *Arapgirli Halk Şairi Fehmi Gür*, *Hayatı-Sanatı-Bütün Şiirleri*, Malatya Belediyesi Yay., Malatya 2000; Ramazan Çiftlikçi-Kemal Deniz, *Hekimhanlı Aşık Sadık Baba*, *Hayatı-Sanatı-Bütün Deyişleri*, Malatya Araştırmaları Derneği Yay., Malatya 2010; M. Yardımcı, *Hekimhanlı Esiri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000; Sevim Emir, *Arguvanlı Aşık Balı'nın Günlüğü ve Şiirleri*, Malatya 2004; ; Cemal Özbey, *Fakiri*, Malatyalı Halk

Günümüzde halk şairliği ve âşıklık geleneği ilimizde de sürdürülmektedir. Yaşayan âşıklar ve halk şairlerimizden başlıcaları:Ekberi, Bırfanı, Mutsuz, Cansever, Hasan Apaydın, Kul Vahap,İfşani, Darendeli Fedai, Ayguni, Mahsubi, Ozanoğlu, Karagünlü, Çete Fatma, Senem Yalçın, Ali Rıza Uğurlu, Vahap Alkan, Hamit Ertaş, Âşık Ali Asgar,Ali Derdiyoklar, Ali Akbabalar, Mahsun Pektaş, Naki Yoksuli, Vahap Çelik, Ali Polat, Sefil Kadimi, Hüseyin Kadimi, M. Nuri Özpolat, Hasan Özerol, Hüseyin Başaran, Osman Kaya, Bahri Çavuşoğlu...

Şairi Cafer Baba'nın Hayatı ve Şiirleri, Emek Yay.,Ankara 1954 Cemal Özbey, Sadık Baba, Hayatı ve Değişleri, Ank. 1957,2.bas. Kubbealtı Yay.,Malatya 1997,Ahmet Özerdem, Sadık Baba,İst. 1996; M. Kaya Bilgegil, XVIII'nci Asır Saz Şairlerinden Kusuri,İst. 1940,2.bas. Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2011;Hayrettin İvgin,Sıtkı Pervane,Ank. 1977;Muhsin Gül, Aşık Sıtkı'nın Şiirleri, Ank. 1987,Baki Yaşa Altınok, Sıtkı Divanı Ank. 2011,basıma hazır yayımlanmamış çalışma; Hasan Turan, Nem Alacak Felek Benim Ank. 1997, Çukurova'dan Sesleniş, Ank. 1998; Derviş Muhammed, İst. 1989; O. Hulusi Ateş, Divan, İst. 1986;İhsan Özkes,Osman Hulusi Efendi,Hayatı ve Eserleri,İst. 1991; İhsan Özkes, I.Somuncu Baba ve Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri,İst. 1991; Bektaş Kaymaz,Ağıt,Şiirler,Malatya 2002, M.Ali Cengiz, Mecruhi, Malatya 2006,Ulaş Özdemir,Aşık Mücrimi'nin Yaşamı ve Şiirleri,Pan Yay.,İst. 2007. Latife Özpolat, Melulî Divanı, İstanbul 1998,Halk Ozanı Kul Sefili,Mehmet Rıza Ünlü,Bütün Şiirleri, 2 cilt 928 s.,İst. 2006,Ada Yay.,Derleyen:Nurten Ünlü,İsmail Özmen,Teslim Abdal,Hayatı ve Şiirleri,Kültür Bakanlığı Yay.,Ank. 2002;İbrahim Aslanoğlu,Teslim Abdal,Hayatı ve Şiirleri,Ekin Yay.,İstanbul 2007. Aşık Beyani,Beyan Ettiklerim,Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1990, Hasan Kavruk-Mehmet Yılmaz, Aşık Beyani. Hayatı-Sanatı-Bütün Şiirleri, Malatya 2010.Yusuf Çete, Anadolu Kokuyorsun, Malatya 2008,Ali Gürbüz, Eğriye Eğri Doğruya Doğru,Ank.1999,Ahmet Kazancıoğlu,Malatya Güzelyurtlu Duygu ve Gönül Adamı Pervane,Malatya 1971; Rahime Kışlal-Ali Yeşilyurt,Dede Kargın (Ahmet Rıza Kargın),Şiirler,Mersin 1998; Hıdır Koluçakık,Gönülden Sesler,Ankara 1985;Cumali Deveci,Yüreğimi Yere Serdim,Mengüceli Yay.,Malatya 2008.Muharrem Yazıcıoğlu, Uyandık (1974), Göze (1978), Yeni Dünya Yaratalım Birlikte (1988), Sevdalıyım (1988), Kaynağımı Kurutma (1990), Anadolu'nun Meyveleri (1991), Kitaplar Ağlıyor 1994, Birbirinden Kaçar Oldu İnsanlar (1994), Gülede'nin Beşiği (2005),Mehmet Yardımcı,Malatyalı Âşıklar Zincirinin Son Temsilcilerinden Muharrem Yazıcıoğlu ve Sanatı,Nail Tan'a Armağan,Haz.Tuncer Gülensoy-Hayrettin İvgin,Kültür Ajans Yay.,Ankara 2010,s.380-392.

Bazıları ise çeşitli makale ve kitaplarda ele alınmış ve eserlerinden örneklere yer verilmiştir : Ahmet Şentürk-Mehmet Gülseren, Malatyalı Şairler Antolojisi, 3 Cilt, Malatya 1991-1993; H. Kavruk-Metin Özer, Geçmişten Günümüze Malatya Şairleri, Malatya 2006 (366 Şairin hayatı, eserleri ve şiirlerinden örnekler bulunmaktadır); Mehmet Yardımcı, 17. Yüzyıldan Günümüze Malatyalı Âşıklar Türk Halkbilimi ve Edebiyat Araştırmaları, Ürün Yay., Ank. 1999, İlçelerimizden yetişen şairlerimizi tanıtan antolojik eserler ve bazı makaleler : Şükrü Erdoğan Ulu, Darende Şairleri Antolojisi, Ank. 1950; Otuz Yapraklı Gül Şehri, Darende Şiirleri Güldestesi, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Ank. 2001; Darende Tarihi (Haz. Ahmet Akgündüz-Said Öztürk-Yaşar Baş), Somuncu Baba Kültür Merkezi Yay., Ank. 2001;Mehmet Yılmaz,Darendeli Şairler,Somuncu Baba Kültür,Edebiyat,Araştırma Dergisi,S.2-10,1994-1996; Vasfî Servet Kiper, Arapgirli Şairler, Ank. 1972; Osman Kazancı-M. Yardımcı, Hekimhan Folkloru ve Hekimhanlı Halk Şairleri, Açıksöz Yay., Malatya 1993; Ender Sümer, Doğanşehir Şairleri, Malatya 2005; Hasan Basri Kılıç,Arguvanlı Ozanlar I-II, Ank. 2004.

Ayrıca İnönü Üniv. Eğitim Fakültesi TDEE Bölümünde Mecruhi, Beyani, Bırfanı, Mutsuz, Cansever, Darendeli Fedai ve Hasan Turan'ın şiirleri üzerinde mezuniyet tezleri yaptırmış bulunuyoruz. Başta İnönü Üniversitesi ve Fırat Üniversitesi olmak üzere yurdumuzun birçok Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde bu konuda çalışmalar yapılmış ve kimileri de sürmektedir.

Ekberi (Ali Ekber Gülbaş), şiirlerini Aşk ve Gurbet (1966- 2009) adıyla dört cilt halinde yayınlamıştır.

Birfani (Metin Özer), hakkında bizim hazırlattığımız bir lisans tezi ile Fırat Üniversitesi'nde hazırlanan bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Birfani'nin bazı şiirleri, antoloji, dergi ve gazetelerde yayımlanmış henüz kitaplaşmamıştır.

Mutsuz (Yılmaz Özer), hakkında bizim hazırlattığımız bir lisans tezi bulunmaktadır. Mutsuz'un bazı şiirleri, antoloji, dergi ve gazetelerde yayımlanmış henüz kitaplaşmamıştır.

Cansever (Nevzat Topal), hakkında bizim hazırlattığımız bir lisans tezi bulunmaktadır. Cansever'in bazı şiirleri, antoloji, dergi ve gazetelerde yayımlanmış henüz kitaplaşmamıştır.

Hasan Apaydın, şiirleri, Ayrılık Türküsü (1998) adıyla kitaplaşmıştır.

Kul Vahap (Vahap Salt), Efendim, Mevlid (1998); Binbir Vecize (1999) adlı kitaplarının dışındaki eserleri basım aşamasındadır.

İfşani (Veli Yurtseven), şiirlerini, Tembihname (2008) adıyla kitaplaştırmıştır.

Ozanoğlu (Nurettin Gür), şiirlerini, Bahardan Bahar (2003,2004),Maydanöz Adam (2005),Hangi İnsan? (2008) adıyla kitaplaştırmıştır.

Karagünlü (Sevim Emir), geleneksel şiirlerini, Baba Ocağı (2005) adıyla kitaplaştırmıştır. Hakkında bir lisans tezi hazırlanmıştır.

Ali Rıza Uğurlu, şiirlerini, Abdal Ölmem (1999),Böyle Bir Dünya Kurasım Gelir (1999),Mışlar Mazilerde Kaldı (2003),El Aranıyor (2007) adıyla kitaplaştırmıştır.

Hamit Ertaş, 20.10.2011 tarihli Malatya Hakimiyet gazetesinde **Ezgin Yürek** başlıklı yazımızla geniş kitlelere tanıttığımız aşkın şiirleri basıma hazırlanmaktadır.

Kenan Şahbudak, bazı şiirleri, Destan Olurum (2005) adıyla yayımlanmıştır.

Âşık Sefili (Ali Asgar Berktaş), şiirleri, T.Volkan Aslan tarafından Eymir'li Aşık Ali Asgar (Sefili) Berktaş'ın Hayatı ve Eserleri,(İst. 2008) adıyla yayımlanmıştır.

Serabı Haydar, şiirlerini, Doğum Şahididir Ölümün, (1997) adıyla kitaplaştırmıştır.

Derdiyoklar (Ali Ekber Aydoğan),Türkülerle Gömün Beni (İst. 2006) adlı eseri yayımlanmıştır.

Ali Özbek (Buharalı),Duygular (2008) şairin yayımlanmış bir eseridir.

Hasan Özerol'un şiirleri, oğlu Süleyman Özerol tarafından Babamın Şiirleri (2009) adıyla basıldı.

Kenan Şahbudak'ın yayımlanmış çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bazı şiirlerini Destan Olurum (2005) adıyla topladı.

Sefil Kadimi (Yusuf Kenan Gözcü)'nin, bazı şiirleri, antoloji, dergi ve gazetelerde yayımlanmış; Murat Türkyılmaz, bazı şiirlerini bir kitapta toplamıştır (2010).

Hüseyin Kadimi (Hüseyin Toptaş), Gönül Ezgileri (2005);

Murtaza Şirin, Aşk Dönünce (2005);

Murtaza Aksüt, Ozan Dilinden Gerçekler (2009), Allah İçin İbadet Zikrullahtır (2011); (Hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlanmaktadır)

Ali Rıza Çıplak, Duygu Pınarı (2004,2006);

Yaşar Metehanoğlu, Bizim Köy Konak (Yukarı Banazı) (2006)

Osman Kaya, Sıla (2006),Barış Gülleri (2008);

Bahri Çavuşoğlu, Gözyaşı (2010) adıyla şiirlerini toplamıştır.

Naki Yoksuli, Vahap Çelik, Muharrem Akıncıoğlu, Ali Akbabalar, Mahsun Pektaş, M. Nuri Özpölat ve Hüseyin Başaran'ın bazı şiirleri, antoloji, dergi ve gazetelerde yayımlanmış; henüz kitaplaşmamıştır.

İlimizde yetişen halk şairleri ve aşıkların Malatya'yı işleyen birçok deyişi bulunmaktadır. Bunlardan biri de Hacı Ömer'dir. O'nun terk edilen eski Malatya (Bugünkü Battalgazi ilçemiz ve yeni kurulan Malatya) üzerine söylediği uzun destanından bazı dörtlükler alıyoruz:

Malatya şehrinden haber soranlar
Görmeyenler birkaç seneden beri
Kimi der yıkıldı, kimi der yalan
İnanmayan gitsin alsın haberi

Giderken Sarılık üstüne varın
O devletliyi de ziyaret edin
Karababa'da bir dua edin
Ta Alibaba'dan alın haberi

.....
Malatya şehrini defterden silin
Harap şehir diye haberin verin
Sultan Mecid'e bir arzuhal verin
O devletlinin de olsun haberi

Hacı Ömer sözün gayet de çoktur
El varsın söylesin gerisi yoktur
İçinde direğin mertegin yoktur
Var git olanlardan alın haberi.

5. XX. Yüzyıl ve Cumhuriyet'in İlanından Sonra

Daha önce Battalgazi ilçesinde bulunan bugünkü Malatya il merkezi, XIX. Yüzyılın sonunda ve XX. Yüzyılın başından itibaren oluşmuştur. XX. Yüzyılın başlarında Cumhuriyetin ilanından hemen sonra ilimizde eğitim, kültür, sanat, basın ve yayın alanında çalışmalar hızlanmıştır. Buna bağlı olarak edebiyat alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Cumhuriyet döneminde okullaşma ve okuryazarlık oranının artışı bunda etkili olmuştur.

İlimizde 19 Teşrinievvel 1339 (19 Ekim 1923) tarihinden itibaren “Malatya” adlı ilk gazete yayın hayatına başlamıştır. Sahibi Osman Hilmi (Taner)’dir.

1930’lu yıllardan itibaren bütün yurttta halkevleri ve halk odaları kurulmuştur. Bu yıllarda ilimizde de kurulan ve halen Atatürk Müzesi olarak hizmet veren bina da halkevi çalışmaları başlamıştır. Atatürk, Malatya’yı ziyaretinde Halkevi binasında konaklamıştır.¹⁵ Malatya Halkevi dergisi “Derme”, 1937–1947 yılları arasında 20 sayı yayımlanmıştır. Bu koleksiyonun bir ciltte toplanarak yeniden yayımlanmasını temenni ederiz. 1950’de kapatılan Halkevinin işlevini yürütmek üzere ilimizde Malatya Fikir ve Sanat Derneği kurulmuş ve faaliyet göstermiştir.

1930-1932’de “Yeni Malatya”, 1932-35’te “Fırat” gazeteleri çıkmıştır. 1946’dan sonra mahalli basında gazetelerin artmaya başladığı görülmektedir. 1950’den sonra gazeteciliğin ilçelerimizde de başladığını görmekteyiz. Arapgir Postası, 1950’den beri yayınına sürdürmekte olan bir haftalık gazetedir.

1950’den önce ilimizde yayın hayatına atılmış önemli edebiyat ve sanat dergileri bulunmaktadır. Çadır (1945), Kervan (1947) ve Yeni Adım, 30 Ağustos bunlardandır. 20 genç şairin eserlerinin yer aldığı Çadır adlı antoloji, Malatyalı Genç Şairler üst başlığıyla, 1945’te Malatya’da hizmet veren Fırat Basımevinde yayımlanmıştır. Bu şiir seçkisi okuyuculara, “Hepimiz” imzasıyla şöyle sunulmuştur:

“Yirmi genç bir çadır altında toplandık. Bu kalplerin, kafaların ve emeklerin toplanişidir. Kitabımızın adına Çadır dedik. Bu bir elbirliği ve söz birliğinin eseri oldu. Kusurlarımız yeni oluşumuza sayılsın.”

Aralarında sonradan adını duyuran Ömer Erdoğan, Orhan Türkdoğan, Mehmet Ergönül, Gökhan Evliyaoğlu gibi şair ve yazarların ta o yıllarda Malatya gibi bir taşra kentinde şiir ve edebiyata yönelmesi oldukça anlamlıdır. Seçkide yer alan iki şiirin Arif Nihat Asya’ya ithaf edilmiş olması o yıllarda bir eğitimci olarak Malatya’da bulunan Asya’nın genç şairler üzerindeki etkisine bağlanabilir.⁴⁴ sayfalık kitabın sonunda dört mensur şiir yer almaktadır.

1950’den günümüze doğru mahalli basında varlığını sürdürmüş başlıca gazeteler: Görüş, Gayret, Sebat, Yeni Malatya, Ufuk, Yorum, Sonsöz, Gerçek, Nethaber, Flashaber, Bakış, Ortak Akıl, Son Nokta Karar, Hamle, Yenigün, Bakış, Malatya Ekspres, Sürmanşet, Büyükşehir, Hakimiyet...

İlimizin kültür, sanat ve edebiyatının gelişmesine katkı sağlayan başlıca dergiler ise: Nida, Kernek, Malatya’nın Sesi, Kırkambar, Somuncu Baba, Kubbedağı, Yedi Kültür, MEV, Kaptaj, Gölge, Logos, İtaki, Mişmiş, Malatya, Şehir, Arguvan Olgusu, Battalgazi, Serdengeçti, Kırkgöz, Arguvan Yolu, Birey ve Toplum...

Celal Yalvaç ve Kemal Deniz, diğer araştırmalarının yanı sıra ilimizin basın ve yayın tarihiyle ilgili araştırmalarını sürdürmektedir. Malatya Basın Tarihi üzerine bir çalışma yapan Kemal Deniz, 1923’ten günümüze kadar ilimizde 450’ye yakın gazete ve derginin yayımlandığını belirtmiştir. Malatya Araştırmaları Derneği’nin öncülüğünde başlatılan Malatya Basın Müzesi kurulması çalışmaları devam etmek-

¹⁵ Mesut Aydın, **Atatürk ve Malatya**, Malatya 2006.

tedir. Günümüzde yayımlanmakta olan 20'ye yakın günlük gazete ile birçok dergi bulunmaktadır.¹⁶

Ayrıca ilimizde 1950'den beri kitap basımı ve yayımı yapılmaktadır. 2000'den sonra bu alandaki çalışmalar hızlanmış, çeşitli yayınevleri hizmete başlamıştır.

1965- 1966 tarihinden itibaren yayına başlayan ve uzun yıllar yayınıni sürdüren, TRT dışında ilimizde yayın yapan en önemli tek radyo istasyonu Şehit Kemal Özalper Endüstri Meslek Lisesi Radyosudur. 1980'den sonra da sesini duyurmuş olan bu radyo istasyonunun arşivi, Kent arşivine alınarak korunmalıdır.

1990'dan sonra gazete ve dergilerin yanı sıra çeşitli özel radyo ve televizyon kanalları kurulmuş olup bu yayın organlarında ilimizin kültür ve sanatıyla ilgili çeşitli programlar yapılmaktadır. "Dost Diye Diye" "Yöremizin Âşıkları", "Kültür-Sanat-Sohbet", "Düşbozumu Mektupları", "Kitap Dünyası", "Kum Saati" "Hayata Dair", "Beydağı Sohbetleri" gibi şiir ve edebiyatla ilgili çeşitli programların birçoğuna çeşitli zamanlarda biz de katılmış bulunuyoruz. İlimizde CNM, Ufuk, Güneş, Kanal Malatya TV, Er TV; Fırat, Malatya, Zafer, Mega, Süper 44, Nida, Fon, Selam... gibi birçok özel radyo ve televizyon kanalı günlük yayınıni sürdürmektedir. Yakın zamanda Malatya'dan internet üzerinden yayın yapan Vuslat TV ve Türkiyem TV günlük yayınlarını sürdürmeye başlamıştır. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi çatısı altında bizim de "7'den 77'ye Anadolu Çocukları" programını sürdürdüğümüz Kampüs FM, 2011'den itibaren yayına başlamıştır. Bu radyo ve televizyon kanallarında Kültür, sanat ve edebiyatla ilgili çeşitli programlar devam etmektedir. Medya üzerine üniversitemizde çeşitli bilimsel araştırmalar hazırlanmıştır.

6. Üniversite, Valilik ve Belediyenin Bazı Kültürel Çalışmaları

1975'te kurulan İnönü Üniversitesi'nin ilimizin, bilim, eğitim, kültür, sanat ve edebiyat hayatında önemli bir yeri vardır. Üniversitemiz son 35 yılda birçok alanda faaliyet göstermiştir. Bunların büyük bir kısmı kültür ve sanatla yakından ilgilidir. Üniversitede çok sayıda kongre, sempozyum, panel, forum, konser ve sergi faaliyeti gerçekleştirilmiştir.

1986–1988 tarihleri arasında üç kez düzenlenen Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk kültürü Sempozyumunda yöremizle ilgili 100'e yakın bilimsel bildiri sunulmuş, bunlar daha sonra üç cilt halinde yayımlanmıştır.

Ayrıca üniversitemizin mensupları, ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok kongre ve sempozyumda bildiri sunmuşlar; birçok kitap; makale, araştırma ve projeye imza atmışlardır. Bunların bazıları ilimizi yakından ilgilendirmektedir. Eğitim, Fen-Edebiyat, İktisadi ve İdari Bilimler, Tıp, Eczacılık, Mühendislik, İlahiyat, İletişim ve Güzel Sanatlar Fakültesinde ve üniversiteye bağlı yüksek okul, enstitü ve araştırma merkezlerinde yörenin her türlü sosyo-kültürel sorunuyla ilgili lisans ve lisansüstü düzeyde çalışmalar yapılmaktadır.

¹⁶ Malatya'da basın, yayın, radyo ve televizyonlar için bkz. A. Şentürk ve arkadaşları, **Malatya'nın Kültürel Doku**, s. 197, 164- 65; **Malatya, Almanak 2009**, Hazırlayan: Orhan Çekin, Malatya 2009.

Milli Eğitim Müdürlüğü ve Halk Eğitim Müdürlüğü, il ve ilçelerimizde eğitimin yanı sıra kültür ve sanatla ilgili önemli hizmetler vermektedir.

Malatya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ilimizin kültür ve turizmine önemli bir hizmet vermektedir. Bu müdürlüğümüzün Valilik bünyesinde çalışmalarını sürdüren İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü ile işbirliği yaparak daha etkin çalışması gerekmektedir. Böylece ilimizin kültürel sorunlarına daha fazla katkıda bulunulmalıdır. Malatya Valiliği bünyesinde kurulmuş bulunan Çevre Koruma Vakfı, günümüze kadar birçok çalışma gerçekleştirmiştir.¹⁷ Eski Valimiz Sayın H.İbrahim Daşöz'ün başlattığı 91 Bin Dev Öğrenci Kampanyasıyla ilimizde beş okulun yapımı tamamlanmıştır. Bu çerçevede Nutuk ve Safahat gibi klasik eserler ve seçme şiirlerin, hikayelerin, özdeyişlerin yer aldığı Dünyanın Bütün Çiçekleri adlı kitaplar ilimizde yayımlanmıştır.

Şimdiki valimiz sayın M. Ulvi Saran, ilimizdeki bilim adamları ve araştırmacıların katkısı ile Beş konaklardan birini, Kent Araştırmaları Arşivine tahsis etmiş, Malatya Kitaplığı ve Malatya Ansiklopedisi'nin yayını için elinden gelen çabayı göstermiştir. Malatya Kitaplığı adı altında 100 ciltlik bir dizi yayın yapılacağını müjdelemiştir. Tümü ilimizin edebiyat kültür ve sanatıyla ilgili 20 ciltten fazla eser basıma hazırlanmış bulunmaktadır ve kısa zamanda bu eserler yayımlanıp Malatya Valiliği'nin bir kültürel hizmeti olarak kamuoyuyla paylaşılacaktır.

İlimizde kültür, sanat ve edebiyat alanında Malatya Valiliği'nin yanı sıra Malatya Belediyesi de birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Birçoğunda gönüllü olarak görev aldığımız bu çalışmalar 2000'den sonra daha da hızlanmıştır. Malatya Belediyesi tarafından düzenlenen kültürel yarışmalar yurdumuzda da ilgi görmüştür. Bu yarışmalardan ilki 1997'de gerçekleştirilen Malatya konulu şiir yarışmasıdır. 2000'de Malatya konulu hikaye yarışması; 2001'de Turgut Özal konulu makale yarışması, 2002'de Malatya konulu senaryo yarışması, mizah hikayesi yarışması, 2010'da Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal konulu makale ve Malatya Fıkraları derleme yarışması düzenlenmiştir. 2011'de Malatya Tarihi konulu eser yazma yarışması açılmıştır. Bu yarışmalara eserleriyle yurdumuzun hatta dünyanın çeşitli bölgelerinden yarışmacılar katılmıştır. Bu ürünlerden bir kısmı daha sonra kitap biçiminde yayımlanmıştır.¹⁸ Yarışmaya katılan Malatya Fıkraları ise basılma aşamasına gelmiştir.

Malatya Belediyesi Kültür ve Sanat Müdürlüğü tarafından günümüze kadar 200'den fazla panel ve konferans gerçekleştirilmiş ayrıca, 40'a yakın kitap yayınlanmıştır. Fuar etkinlikleri çerçevesinde “Kernek Şiir Şöleni” geleneksel hale geti-

¹⁷ Malatya Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü, başta il yıllıkları olmak üzere pek çok kültürel ve turizmle ilgili kitap ve broşür yayımlamıştır. Malatya'nın sosyo-ekonomik ve kültürel yapısıyla ilgili Malatya Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğünce 2004'te önemli bir kitap basılmıştır.

¹⁸ **Malatya Şiirleri Antolojisi**, Malatya Belediyesi Yay., Ank. 1997, **Malatya Hikayeleri**, Malatya Belediyesi Yay., Malatya 2000; **Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal**, Malatya Belediyesi Yay., Malatya 2011. Editörlüğünü yaptığımız bu üç kitabın sonuncusunda Özal ile ilgili bir yazımız da bulunmaktadır.

rilmiştir. Üçüncü toplantı, 12.06.2010'da 12 şairin şiir sunumlarıyla Halk Eğitim Merkezi Konferans Salonunda icra edilmiştir. Arapgirli halk şairi Fehmi Gür'le ilgili anma programı, "Edebiyatçı Babalar ve Öğulları" bizim de katıldığımız etkinlikler arasındadır. Yerel Gündem 21'in ve Kent Konseyi'nin kültürel çalışmaları son dönemde artmıştır.

Ayrıca ilimizde mevcut sivil toplum kuruluşları, sosyal etkinliklerin yanı sıra kültürel etkinlikler düzenlemeyi son yıllarda daha da artırmıştır.

7. Malatya'da Bulunmuş Kültür ve Sanat Elçileri

XX. yüzyıldan günümüze kadar yurdumuzda tanınmış edebiyatçılardan bir çoğu bazı vesilelerle ilimizi ziyaret etmiştir. Aslen Malatyalı olmasa da birçoğu çeşitli görevlerle ilimizde bulunmuş şair ve yazar olarak edebiyat, kültür ve sanatla ilgilenen bu isimlerden başlıcaları:

Faik Esad (Andelip), Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay, Melahat Sezener, Vasfi Mahir Kocatürk, Arif Nihad Asya, Azeri Şair Elmas Yıldırım, Necip Fazıl Kısakürek, Kemal Tahir, Coşkun Ertepinar, Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz, Sezai Karakoç, Yavuz Bülent Bakiler, M.Orhan Okay, M.Ziya Ünsel, Beşir Ayvazoğlu, Muhtar Erdener, Cemil Cahit Güzelbey, Behiye Köksel, N. Yıldırım Gençosmanoğlu, Mehmet Uytun Göktürk, Mehmet Yardımcı, Nüzhet Erman, M. Önal Mengüşoğlu, Tahir Kutsi Makal, Fikret Otyam, M. Akif İnan, Nurullah Genç, Muzaffer Hacıhasanoğlu, Demirtaş Ceyhun, Osman Şahin, Osman Konuk, Hasan Aktaş, Marcella, Rahime Kışlal, İskender Pala, Oktay Sinanoğlu, Mustafa Armağan, Sadettin Buluç, Halil Çivi, Hilmi Yavuz, Bahattin Kabahasanoğlu, Haydar Ergülen, Ahmet Telli... Yukarıda adlarını sıraladığımız bu bilim adamı ve sanatçıların ilimizde kültür, sanat ve edebiyatın gelişmesinde önemli bir payı olmuştur.

8. Eğitim, Dil ve Edebiyat Alanında Çalışanlar

Malatya kökenli eğitimciler ve ilimizde eğitim faaliyetleri üzerinde çalışma yapan başlıca bilim adamlarımız:

Osman Nuri Ergin, M. Rauf İnan, Rıza Beşer, Mustafa Ergün, Mahmut Tandoğan, Mustafa Aydın, Osman Kazancı, Hikmet Celkan, Sebahattin Arıbaş, Battal Aslan, Aytaç Açıkalın, Nevzat Battal, Mustafa Kılıç, Feridun Merter, Alim Kaya, Mehmet Üstüner, Mustafa Kutlu, Burhanettin Dönmez, Yüksel Çırak, Hasan Aydemir, İkrâm Çınar, Necdet Konan, Mustafa Akdağ, Mahire Aslan...

İlimizde dil ve edebiyat ürünleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapan çoğunluğu Malatya kökenli olan yurdumuzun çeşitli üniversitelerinde görevli başlıca bilim adamlarımız: Ahmet Caferoğlu, Vecihe Hatiboğlu, Osman Nedim Tuna, Cahit Kavcar, Hasan Kavruk, Muhan Bali, Zeki Kaymaz, Gürer Gülsevin, Ş. Ali Bozkaplan, M. Ünal Şahin, Sadettin Çelik, Osman Yıldız, Muhittin Çelik, Songül Taş, Hülya Savran, Nesrin Sis, Mehmet Yardımcı, Ramazan Çiftlikçi, Vedat Kurukafa, Süleyman Çaldak, İsmet Emre, Kazım Yoldaş, Sadık Armutlu, Ebru Yılmaz, Özlem Dönmez, Cafer Mum, Cemil Gülseren, N. Kemal Şahbaz, İlhan Erdem, M. Akif Çeçen, Salim Durukoğlu, Hüseyin Uğur, Ramazan Salman, Abidin Öztürk, Ersin Aycan...

Bu alanda önemli hizmetleri ve çalışmaları bulunan diğer başlıca isimler: Efla-tun Cem Güney, Ahmet Şentürk, Şükrü Erdoğan Ulu, Mustafa Kuşçuoğlu, Mehmet Gülseren, M. Ali Cengiz, Hüseyin Çolak, İsmail Özmen, Kemal Deniz, Hüseyin Şahin, Abdülkadir Çolak, Selim Emiroğlu, Saim Kıstrak, M. Said Begeç, Ahmet İçli, Selahattin Topbaş, Yıldız Yenen, Esra Lüle, Hikmet Günbattı, Kudret Yıldırım...

9. İlahiyat, Gelenek Görenek, Adet ve İnanmalarla İlgilenen Yazarlar

İlahiyat ve bölgenin inanç yapısı, gelenek, görenek adet ve inanmalar üzerinde araştırma yapan başlıca isimler:

Şaban Kuzgun, Ahmet Akgündüz, Ahmet Faruk Sinanoğlu, Şükrü Uslu, İskender Oymak, Hamdi Onay, Hamza Aksüt, Mehmet Yardımcı, Hüseyin Şahin, İsmail Kaygusuz, İzzettin Doğan, Eşref Doğan, İsmail Onarlı, Ahmet Şentürk, Mehmet Ali Cengiz, Mehmet Gülseren, Raşit Kısacık, Mehmet Yardımcı, Mehmet Dönmez...

Çeşitli halk inançlarının yanı sıra, gelenek, görenek, adet ve inanmalar; halk hekimliği, el sanatları üzerine Ahmet Şentürk, Hasan Nedim Şahhüseyinoğlu, Mehmet Yardımcı, Hüseyin Şahin, Süleyman Özerol, Volkan Coşkun, kayda değer ve ciddi çalışmalar yapmışlardır. Malatya mutfağı üzerine çeşitli makale ve kitaplar yazılmıştır.¹⁹ İlimizde mevcut etnoğrafik malzeme Beşkonaklarda kurulan Etnoğrafya Müzesinde toplanmakta ve incelenmektedir. Bu alanda yapılması gereken çalışmaların bir an önce tamamlanması gerekmektedir. İleride ilimizde etnografyaya yönelik bir açık hava müzesinin kurulması, burada günlük hayatta kullandığımız her türlü eşya ve aletlerin doğal ortamları içinde sergilenmeleri hususu da şimdiden düşünülüp tedbirler alınmalıdır. Bu tür gerekli malzemeler şimdiden toplanarak korunmalıdır. Karakaş Konağı Halı ve Kilim Müzesi olarak düzenlenmektedir.

10. Malatya'da Modern Şiir

Son yüzyılda ilimizden yetişmiş, bazıları daha sonra ülkemizde de tanınan modern şiir tarzında eserler kaleme alan başlıca Malatyalı şairler:

Tahir Abacı, Adil Akkoyunlu, Ramazan Gökaltıp Arkin, Şemsi Belli, Rıza Beşer, M. Umut Bozkurtoğlu, Bilal Coşkun, M. Said Çekmegil, Işıl Çırak, Hüseyin Çolak, Kemal Deniz, Necati Dikmen, Ata Erdoğan, Ömer Erdoğan, Mehmet Ergönül, Ebubekir Eroğlu, Mustafa Erkenekli, Gökhan Evliyaoğlu, Ertuğrul Oğuz Fırat, Fethi Gemuhluoğlu, Mehmet Gülseren, A. Öztemiz Hacitahiroğlu, Mehmet Ali Kayhan, Arife Kalender, Murat Kapkır, Abdullah Cevdet Karlıdağ, Şükrü Kekevi, Turan Kekevi, M. Sabri Kelemereğlu, Mehmet Kıyat, Mustafa Kuşçuoğlu, Hamdi Özer, Halil Özkan, M. Nuri Özpolat, İbrahim Minnetoğlu, Remzi Selim, Süreyya Soyman, Cafer Şahin, Mustafa Şahin, İsmail Şentekin, Ahmet Şentürk,

¹⁹ M. Yardımcı, Z. Kaymaz, H. Şahin, İ. Doğan, **Malatya Mutfak Kültürü**, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1999; **Malatya Mutfağından**, Malatya Rotary Kulübü Yay., Malatya 1990; Cengiz Cantürk-Durmuş Doğan-Bedriye Başaranlar, **Malatya'nın Mahalli Yemekleri**, Malatya 1996.

Bedirhan Toprak, Hasan Basri Tuncel, Abdullah Tunç, Ali Tura, Cafer Turaç, Cumali Ünal, Celal Yalvaç...

Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da yaşayan ünlü isimlerden Arapgir doğumlu Abdullah Cevdet Karlıdağ, şiir türünde de çalışmalar yapmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonraki 1930'lu yıllardan itibaren Vasfi Mahir Kocatürk, Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay, Arif Nihat Asya, Melahat Sezener, Azeri şairi Elmas Yıldırım gibi edebiyat dünyasında tanınmış isimler, görevleri dolayısıyla ilimizde bulunmuşlar ve ilimizi konu alan şiirler yazmışlardır. Necip Fazıl ve Kemal Tahir gibi ünlüler ise mahkum olarak Malatya'da bulunmuştur. Nazım Hikmet, 1950'den önce, Kemal Tahir'e yazdığı bir mektupta şöyle diyor:

“Malatya” diyorum

Senin çatık kaşlarından başka bir şey gelmiyor aklıma ...²⁰

1950'den önce başlayan Çadır, Kervan ve Yeni Adım gibi dergiler çevresinde başlayan şiir faaliyetleri bu türde daha sonra önemli eserler verecek bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır. Gökhan Evliyaoğlu, Mehmet Ergönül, Şemsi Belli, Ömer Erdoğan, Orhan Türkdoğan, A.Öztemiz Hacıtahtiroğlu, Mustafa Kuşçuoğlu, Sabri Kelemeroğlu, İbrahim Minnetoğlu, Fethi Gemuhluoğlu, Ramazan Gökalp Arkın, M.Said Çekmegil... gibi isimler bu dönemde yetişmiştir.

Orhan Türkdoğan, sonraki yıllarda şairlikten ziyade sosyolojik konularda araştırmalar yapan bilim adamı kimliğiyle tanınmıştır. Gökhan Evliyaoğlu, Toplu şiirlerini Filozofça (1996) adıyla; Hakkında bizim hazırlattığımız bir lisans tezi bulunan Sabri Kelemeroğlu, Doğu Kınası (1959) adıyla kitaplaştırmıştır. Ayrıca Battal Gazi Destanı (2001) adlı eseri bulunmaktadır. Hakkında bizim hazırlattığımız bir lisans tezi bulunan Mehmet Ergönül, şiirlerini, Beklediğim Kuşlar (1960) ve Seher Yeli (1996) adıyla²¹; Ramazan Gökalp Arkın, Yüz görümlülüğü (1941,yeni basım:1986) adıyla kitaplaştırmıştır.

“Bilge Terzi” ve “Büyük Doğu'nun Son Kalesi” olarak nitelenen M.Said Çekmegil, şiirlerini, Gizli Bir Ses Dedi ki (1947),Ruhta İnkılap (1948),Biz Bize (1949),Bir Nur Doğacak (1952),Müstesna (1957) ve Limon Ağacı (1962) adıyla kitaplaştırmıştır. Artık mevcudu bulunmayan bu şiirlerin bir kitapta toplanarak yeniden yayımlanması temennimizdir.²²

Şemsi Belli,1950'den önce başladığı şairlik yaşamını ömrü boyunca sürdürmüş, çeşitli türlerde kaleme aldığı 50'ye yakın kitaba imza atmıştır.Şairi geniş kitlelere tanıtan Anayasa şiiri,bütün yurttan tanınmış,başka şiirleriyle birlikte bestelenmiş ve tiyatroya uyarlanmıştır. Şemsi Belli'nin ilk kitabı Köy Akşamları

²⁰ Kemal Tahir,**Kemal Tahir'e Hapishaneden Mektuplar**, Bilgi Yay., Ank. 1968.

²¹ Ramazan Çiftlikçi, **Anadolu'nun Sessiz Sesi: Mehmet Ergönül ve Seher Yeli**, MAKSAD, S.1, 2002, s.11-12.

²² Çekmegil ve eserleri hakkında bakınız: Mengüşoğlu,**Çekmegil'in Eseri Neyi Anlatır?**,Sanih Kütüphanesi Yay.,Malatya 1974;M.Önal Mengüşoğlu,**Bilge Terzi M.Said Çekmegil**,Beyan Yay.,İst. 2009;Şevket Başbüyük, **Büyük Doğu'nun Son Kalesi M.Said Çekmegil**, Pınar Yay.,İst. 2009;Nida dergisi **M.Said Çekmegil** özel sayısı,Malatya 2009.

(1945),büyük bir şairin müjdecisidir. Bahar Şarkısı (1949),Sivas'ta basılan ikinci eseridir.1960'tan sonra Başşehir Sokağı, Şeytan Diyor ki, Uykusuz Trenler,Boncuk Kutusu,Karpuz Dilimi,Gelin Telleri, Öpme Beni Bu Akşam, Satırbaşı, Anayasso, Otopsi, Ağa Kapısı, Kim İçti Bu Sigaraları,Yiğin Pezevenkler Yiğin, Cudi adlı şiir kitapları yayımlanmıştır.

1990'lı yıllarda Şiir Defteri adıyla aylık bir şiir dergisi yayımlayan şair, Çal Emmioğlu Çal adlı şiiriyle ikinci kez geniş kitleler tarafından tanınmıştır. Şemsi Belli uluslar arası düzeyde tanınmış bir Malatyalı şairimizdir. Anayasso şiiri, günümüzde kangren haline gelen Doğu sorununa parmak basan ve Zap suyu üzerine köprü yapılmasını sağlayan bir şiirdir. Ne yazık ki, günümüzde eserlerinin yeni basımları yapılmadığı için eski ününü kaybetmeye yüz tutmuştur. Daha önce, Cem Yalçinkaya müstearıyla yeğeni Necati Dikmen Anayaso Şairi Şemsi Belli (1970) adlı kitapla onu edebiyat tarihine mal etmiş; son yıllarda ise, Edebiyat öğretmeni Melih Yılmaz, şairi geniş kitlelere tanıtmak için yeni bir eser hazırlamıştır.

1960'lı yıllardan sonra ilimizi zaman zaman ziyaret eden Tahir Kutsi Makal'ın "ben şiir yazmayı Yeni Cami'nin avlusunda bir köylü kadından öğrendim." cümlesi oldukça anlamlıdır. Gurbetteki kocasından gelen mektubu kendisine okutup cevabını yazdıran Akçadağlı kadın, Makal'ın yazdığı mektubu beğenmez ve şu maniyi de mektuba eklemesini ister:

Akçadağ'da karı buza döndürme
Yaktın yüreğimi köze döndürme
Demişsin ki ilkbaharda gelirim
Mevla'yı seversen güze döndürme.

Öğretmen olarak ilimizde bulunmuş olan Veysel Çolak, bu yıllarda kaleme aldığı şiirlerini Günlerin Yağmurunda (1980) adlı kitapta toplamıştır. Hekimhan Destanı adlı şiiri bu eserde yer almaktadır.

1980'den sonra Mehmet Yardımcı, Bahaettin Karakoç, Yavuz Bülent Bakiler, Nüzhet Erman, Nurullah Genç gibi ünlü şairler ilimizde çeşitli vesilelerle bulunmuş ve ayrıca ilimizle ilgili metinler kaleme almıştır.

Bu yıllarda Rıza Beşer, Ahmet Şentürk, Hüseyin Çolak, Mehmet Gülseren, Tahir Abacı, Mehmet Kıyat, Adil Akkoyunlu, Hasan Basri Tuncel, Celal Yalvaç... gibi isimler, çeşitli dergi, gazete ve kitaplarda şiirlerini yayımlamıştır.

Eğitimci kimliğiyle tanıdığımız ve 10'dan fazla eseri bulunan Rıza Beşer, şiirlerini, Gönül Çırpınışları (1940),Bayrağım ve Yurdum (1946),Sadaka (1947),Beyanname (1949),Yaşam Türküsü (1984) adlarıyla yayımlamıştır.²³

Ahmet Şentürk şiirlerini, Teru (1972) adıyla, Mehmet Gülseren, İlahiler (1993,2011), Çoban (2002),Dağlar ve Çoban (2009), Gönülden Doğanlar (2002),Aldatma Beni (2011) adlarıyla yayımlamıştır. Şentürk'ün Bütün Şiirleri, MAD tarafından, Hüseyin Çolak'ın şiirleri ise, kızı tarafından basıma hazırlanmıştır. Bu eserlerin de en yakın zamanda yayımlanması temennimizdir.

²³ Ahmet Özdemir, **Hayatı, Sanatı ve Eserleriyle Rıza Beşer**, İst. 2005.

Şükrü Erdoğan Ulu, Darende Şairleri Antolojisi (1950) ile tanıdığımız şairin özgün şiirleri, Kavrayış; Hazin Manzara (1986); İnsanlığa Sesleniş; Uygarlığa İslamiyetin Katkısı (1993); Yeni Tür Mevlid-i Nebevi (1993); Ayıntap Nasıl Gazi Oldu? adlı eserleri bulunmaktadır.

Öykü ve romanlarıyla da tanınan Tahir Abacı'nın günümüze dek bir kaç şiir kitabı basılmıştır: Odaları Utandıran Dağlar (1976), Basit Şeyler (1980), Sıcak Hayat (1994) ve Çocuklar için yazılmış olan Nasrettin Hoca (1980). Türk Şiirinde Siyasallaşma adlı master tezi henüz yayımlanmamış olan Abacı, Yarına Doğru adlı dergiyi (18 sayı) ilimizde yayımladıktan sonra yurt genelinde tanınmış edebiyat dergileri ve çeşitli gazetelerde yazmaktadır. Hakkında bir lisans tezi hazırlattık.

Necati Cumalı'nın "Pürüzsüz, sağlam bir deyiş ustalığı, simgelerinin zenginliğiyle dikkati çeken bir şair" olarak değerlendirdiği Mehmet Kıyat, ortaokuldan mezun olduktan sonra Malatya'dan ayrılmış ve 1970'li yıllardan itibaren toplumcu gerçekçi çizgide şiirlerini geliştirmiştir. Bugüne kadar 20'ye yakın şiir kitabı yayımlanan Kıyat'ın şiirlerinde pek ilimizle ilgili sorunları işlemediği görülmektedir.

Ebubekir Eroğlu, deneme ve inceleme türünde önemli çalışmaları olan Eroğlu, şiirlerini, Kuşluk Saatleri (1974), Kayıpların Şarkısı (1984), Yirmi Dört Şiir (1991), Şahitsiz Vakitler (1998) adıyla kitaplaştırmıştır.

Cumali Ünal, Çerağ (1979), Bir Gecenin Şiiri (1988), Kendini Gören Yusuf (1988), Ölüm Bile Aşk İle (1994) adlı şiir kitaplarının ardından bütün şiirlerini Andolsun Aşka (2010) adıyla tek kitapta toplamıştır.

Celal Yalvaç, Mazideki Yaşam adlı uzun şiirinde Malatya'daki günlük yaşamı yerel bir dille ele almıştır.

Adil Akkoyunlu, şiirlerini, Diriliş Hasreti (2010); H.Basri Tuncel ise, Gurbet Kuşları (1996) ve Kayısılar Çiçek Açtı (2011) adlı kitapta toplamıştır.

20'den fazla çeşitli türde eserleri bulunan Hamdi Özer, şiirlerini, Kan ve Ruh (1990), Körpe Hayaller, İhtiyar Aşkı (2001) adıyla; Halil Özkan ise, klasik edebiyat tarzında yazdığı şiirlerini Tecelliyat-ı Halil (1999) adıyla kitaplaştırmıştır.

1990'dan sonra, şiir yazar ve yayımlayan hemşerilerimizin sayısı artmıştır. Bu dönemde: Ertuğrul Oğuz Fırat, Işıl Çırak, İzzettin Dönmez, Ata Erdoğan, Ebubekir Eroğlu, Kazım Eroğlu, Arife Kalender, Murat Kapkınar, Şükrü Kekevi, Turan Kekevi, M.Es'ad Keşşafoglu, Turan Korkmaz (Cafer Turaç), Süreyya Soyman, Cafer Şahin, Mustafa Şahin, İsmail Şentekin, Bedirhan Toprak, Hasan Basri Tuncel, Abdullah Tunç, Ali Tura, Cumali Ünal, Ali Yeşilyurt... gibi şairler dikkatimizi çekmektedir. Bu şairlerin eserleri aşağıda gösterilmiştir:

İzzettin Dönmez, Sessiz Akan Irmak (2002), Sessiz Çılgılık (2005);

Ata Erdoğan, Yıkılğan Geceler (2002), Şiir Derman Dediler (2008);

Kazım Eroğlu, Aydınlığa Dönük Yüzler, Arguvan Destanı, nehir şiiri, (2008);

Ertuğrul Oğuz Fırat, şiirlerini Sevi Çıra (1999);

Hafize Avşar Gürkan, Güz Gülleri (1998);

Mehmet Ali Kayhan, Andaç (2004);

Arife Kalender, Toplu Şiirler (2010).

Murat Kapkır, Not Düştüm Besmeleye (1990), Anne Ben Artık İyiyim, Elif-bamdan Arta Kalan ve Acımız Gölgeyi Büyütür adlı eserleri bulunmaktadır.

Şükrü Kekevi, Unutabilsem (2003);

Turan Kekevi, Güz Yaprakları (1996), Nisan Yağmurları (2000), Şadırvan (2002), Gün Batımı (2006);

M. Es'ad Keşşafoglu, İnsan ve Serencam (1996);

Turan Korkmaz (Cafer Turaç), Yağmur Fotoğrafları (1984), Sessiz Redifler (1992);

Adem Özdemir, Matematikçe Başladı Herşey (2003);

Ü. Mümine Özbildirici, O'na Giderken (2000);

Rıza Parlak, Boynu Bükük Nergis (2009);

Remzi Selim (Ramazan Salman), Gönümce (2003);

Süreyya Soyman, Paydos (Hüzün Çiçekleri), (1999), Gönülden Damlalar (2000), Ay Işıyla Söyleşi (2003);

Cafer Şahin, Gölgemle Söyleşi (1997), Ne Biliyorsan Anlat (2001);

Bedirhan Toprak, Anahtar Ayini (1999), Gece Dili (2004);

Hüsnü Yelbay, Siyahın Suçu Yok (1999);

Ali Yeşilyurt, Kaldırımlar (1997)

Hayri Tuncer-İrfan Kalaycı, Şiirlerle İlk Adım (1990) adlı eserlere sahiptir.

Uzun yıllardan beri iyi bir okuyucu olduğunu bildiğimiz ve nitelikli şiirler yazan Işıl Çırak, şiirlerini gazete ve dergilerde yayımlamaktan ve bir kitapta toplamaktan kaçınmaktadır.

1972 yılında Mustafa Kuşcuoğlu, Şiirlerde Malatya (Antoloji) adıyla yayımladığı kitapta Malatya için yazılmış şiirleri bir araya toplamıştır. 1997 yılında Malatya Belediyesi'nin düzenlediği Malatya Konulu Şiir Yarışması'na bütün yurttan çok geniş bir katılım olmuş, yarışmada dereceye giren şiirler, jüri tarafından yayınlanmaya uygun bulunan şiirler ve ünlü şairlerin diliyle yazılmış Malatya konulu şiirler, Malatya Şiirleri Antolojisi (Malatya Belediyesi Yay., 1997) adıyla kitaplaşmıştır. Şehirlerimiz hakkında yazılmış şiirlerin ayrı ayrı kitaplarda derlenerek yayımlanması hem o kentte yaşayan insanlar hem de edebiyat dünyamız açısından gereklidir. Bu cümleden olarak yüzlerce şairin konu ettiği ilimizle ilgili şiirlerin tümünün bir araya toplanarak kitaplaşması gerektiği görüşüne uygun olarak Prof. Dr. Hasan Kavruk'un böyle bir çalışmayı basıma hazırlamış olduğunu da bu vesileyle açıklamak isteriz. 1998'de ilimizde Esenlik kuruluşunun düzenlediği ve jüri üyeliğinde bulunduğumuz Hoşgörü konulu şiir yarışması dikkatleri şiire çekmiştir.

2000'li yıllarda ise, M. Umut Bozkurtoğlu, Tutukla Beni Savcı Bey (2005) adlı ilk kitabıyla geniş kitleler tarafından tanınmış; Ufuk TV'de birkaç yıldan beri bazılarına bizim de katıldığımız Düşbozumu Mektupları adlı şiir programını sürdür-

mehtedir. Ayrıca, 11.06.2010'da Malatya E Tipi Cezaevi'nde Mahkum ve Mahkum Yakınlarının katılımıyla Hapishane konulu şiir yarışmasını birlikte düzenlemiştik.

Ahmet Boztepe, şiirlerini, Sevdamız Gökyüzünde (2000), Hayat Dediğin, (2010) adıyla yayımladı.

Bilal Coşkun, Ösgeme adlı şiirinden tanıdığımız Coşkun'un Malatyaca (1997,1999) adlı anı kitabının dışında Hem Şuraya Hem Buraya (1998), İğnelice (1999), Gizem (2002) adlı şiir kitapları yayımlanmıştır.

Kemal Deniz, şiirlerini Kırmızı Karanlık (2011), Dipsiz Umman (2011), Kalabalık Yalnızlık (2011) adıyla kitaplaştırdı.

Necati Dikmen, Ben de Malatyalıyım Gardaş adıyla bir araya topladığı şiirlerinin bir kısmını çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlamıştır.

Mustafa Erkenekli, Damla Kuyusu (2011);

Vahit Kıratlı, Saklı Gözyaşlarım (2005) ;

Mustafa Şahin, İçimden Geldiği Gibi (2009);

Ali Tura, Şahkulu (2004);

İsmail Şentekin, İklim Şiirleri (2003) adlı eserlere imza atmışlardır.

Mustafa Yuka, Dünya Toplumsal Süreç ve Türkiye Demokrasisi (2002) adlı incelemesiyle ve çeşitli gazetelerde çıkan köşe yazılarıyla tanıdığımız Yuka'nın Kanla Çiçekler Açmaz ki (1993), Baba İshak Böyle Buyurdu (2007) ve Gazel Vaktidir Eylül (2007) adlı şiir kitapları yayımlanmıştır.

Mustafa Işık, Kömür Karası Gözler (2010).

Abdullah Tunç, yerel basında yayımladığı şiirlerini henüz kitaplaştırmamıştır.

Fatma Başbüyük, Reyhan Küçük ve İsmail Cindoruk, şiirlerini topluca basıma hazırlamaktadır.

11.Düzyazı Türünde Eser Veren Malatyalı Yazarlar

Edebiyat dünyasında masal, öykü, roman, tiyatro, senaryo gibi daha çok kurmaca düzyazı türlerinde eser vermiş başlıca Malatyalı yazarlarımız:

Tahir Abacı, Adil Akkoyunlu, Evrim Alataş, Hasan Basri Aydın, Şevket Başbüyük, Bekir Büyükarkın, M.Ali Cengiz, M. Selami Çekmegil, Ata Erdoğan, Fethi Gemuhluoğlu, Eflatun Cem Güney, Necati Güngör, Lütfi Kaleli, Burhan Karaduman, H. Hüseyin Karatay, İsmail Kaygusuz, Nihat Kınikoğlu, Murat Kınık, Kemal Kırılancı, A.Ziya Kozanoğlu, İbrahim Minnetoğlu, Ali Efer Ökdemir, Bayram Özbek, Raziye Sağlam, Suat Sezer, Ahmet Şentürk, Hasan Basri Tuncel, Ahmet Turgut, Turhan Toy, Hüseyin Uğur, Ali Rıza Uğurlu, Cahit Uçuk, Hüseyin Üzmez, Ali Yalçın, Sadık Yalsızuçanlar, Halil Yazgan, Murat Zengin ...

Malatya kökenli romancıların en eskisi Abdullah Ziya Kozanoğlu (1906-1966)'dur. Kozanoğlu, "Amacım, Türk insanının kendine güvenmesini, atalarıyla övünmesini, kendisini başarılı görmesini sağlamaktır." cümlesiyle yapmak istediğini özetlemiştir. 20 yaşından itibaren yazarlığa başlayan bu çok yönlü şahsiyetin ilk romanlarından biri Seyit Battal Gazi (1929)'dur. Sonraki yıllarda onlarca baskı-

sı yapılan bu eserin ardından. tarihi roman türünde kaleme aldığı 10'dan fazla romanı bulunmaktadır: Gültekin, Atlı Han, Kızıl Tuğ, Malkoçoğlu, Savcı Bey, Sarı Benizli Adam, Türk Korsanları, Patronalılar, Hilal ve Haç, Kolsuz Kahraman, Sencivanoğlu...²⁴

Ünlü romancılarımızdan Kemal Tahir Malatya ve çevresini Malatya Cezaevi Anıları'nı Namuscular ve Karılar Koğuşu adıyla yayımlanmış ve daha sonra aynı eserler, sinemaya da aktarılmıştır. Kemal Tahir 1950'den önce hapis yattığı yıllarda Malatya insanıyla ilgili çeşitli notlar tutmuş, ölümünden sonra yayınlanan Notlar'ından da anlaşıldığına göre, bu notlardan yararlanarak Çankırı ve Çorum illerimizle ilgili yazdığı nehir romanlar benzeri bir üçleme yazmayı tasarlamaktadır. 1973'te bu çalışmaya başlamış ancak aynı yıl ölümü üzerine bu tasarısını sonuçlandıramamıştır. Namuscular ve Karılar Koğuşu adını taşıyan ciltler, ilk defa yazarın ölümünden sonra 1974'te yayımlanmıştır.²⁵

Demirtaş Ceyhun, 1960 sonrasında askerlik görevi dolayısıyla ilimizde bulunmuş ve Asya adlı romanın malzemesini ilimizden sağlamıştır. Asya, yaşlı Abuzer Gündeviren'in kızının adıdır. Muzafer Hacıhasanoğlu, ilimizde hekimlik yaparken yöre insanını yakından gözlemlemiş, Eller adlı kitabında topladığı hikayelerinde ilimizde yaşayan insanların sorunlarını işlemiştir. İlimizde uzun yıllar öğretmen olarak bulunan Osman Şahin çeşitli hikayelerinde ve senaryolarında ilimizdeki gözlemlerinden yararlanmıştır. Ayrıca yöremizdeki birçok folklor gerecini derleyerek bunlardan yararlanmıştır. İlk gençliği ilimizde geçen Şükrü Bilgiç, Yaşamaya Sevdalı (1976) adlı eserinde ve hikayelerinde Malatya'yı konu almıştır. Afet Muhteremoğlu, Toprak (1968) adlı eserinde Malatya'yı işlemiştir.

Ayrıca, Oğuz Atay, Malatya kökenli bir eğitimcinin Mustafa Rauf İnan'ın yaşamını Bir Bilim Adamının Romanı (1975) adıyla işlemiştir. Hazırlattığımız yüksek lisans tezinden de anlaşılabileceği gibi, Cahit Uçuk adlı kadın yazarımızın çocukluk ve genç kızlık dönemi, babasının memuriyeti dolayısıyla Hekimhan ilçemizde geçmiş, bu vesileyle yazarımız yöreyi tanımış ve yöreden edindiği izlenimleri çeşitli eserlerinde değerlendirmiştir.²⁶ Metin Önal Mengüşoğlu, öğrencilik ve gençlik yıllarında Malatya'da bulunmuş, Gavur Kayırcılar (1970) ve Yerler Mühürlendi (1998) adlı eserlerinde yöremizi işlemiştir.

Eflatun Cem Güney, ülkemiz genelinde tanınmış bir isimdir. Eğitimci kişiliğinin yanı sıra gazetecilik ve yazarlık yapmıştır. Başta masal olmak üzere, efsane, halk hikayesi, halk fıkraları gibi anonim halk edebiyatı metinlerini derleyip yeni-

²⁴ Muharrem Kaya, **Türk Romanında Destan Etkisi**, İstanbul 2000; M.Kaya, **Cumhuriyet Döneminde Bir Battal Gazi Romanı**, Folklor/ Edebiyat, S.27, '001/3, s.171-78.

²⁵ Vedat Kurukafa, **Kemal Tahir'in Romanları Üzerine Bir İnceleme**, İnönü Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997, Danışman: Prof. Dr. Şerif Aktaş.

²⁶ Yıldız Yenen, **Cahit Uçuk'un Masallarında Dil ve Çocuk Eğitimi**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2007, Danışman: Ramazan Çiftlikçi.

den kaleme alarak kitaplaştırmıştır.85 yıllık ömrü boyunca çeşitli türlerde 60'ı aşkın kitaba imza atmıştır.²⁷

Piyes, şiir, öykü, roman türlerinde yayımladığı 20'yi aşkın eseriyle yurt genelinde tanınan Bekir Büyükarkın'ın öyküleri, On İki Masal, manzum (1942) ve Tarihten Hikayeler (1996); şiirleri Eski Dost (1959) ve Rüzgar (1965) adıyla yayımlanmıştır. Romanları ise: Cadıların Kırbacı (1945), Maske (1956), Bir Sel Gibi (1961), Son Akın (1962), Belki Bir Gün (1964), Suların Gölgesinde (1966), Tanyeri (1967), Bozkırda Sabah (1969), Yoldaki Adam (1972), Gün Batarken (1967), Kutlu Dağ (1979), Gece Yarısı (1987)'dir. Ayrıca 10 adet yayımlanmış piyesi bulunmaktadır. Yazar hakkında bir lisans tezi hazırlattık.

1970'li ve 1980'li yıllar, Malatyalı öykü ve roman yazarlarının eserlerini yayımlamaya başladıkları bir dönemdir. Ahmet Şentürk, M. Ali Cengiz, Tahir Abacı, H. Hüseyin Karatay, Kemal Kırılancı, Lütfi Kaleli, Necati Güngör, Hüseyin Üzmez, Hasan Basri Aydın, İsmail Kaygusuz, Adil Akkoyunlu, Suat Sezer gibi yazarlarımız bu yıllardan başlayarak eserlerini yayımlamışlar ve ülkemiz genelinde de tanınmışlardır.

Ahmet Şentürk'ün Köyümüzün İnsanları (1974), Malatya'da köy hayatını anlatan ilk romanımızdır. Diğer köy romancılarından farklı bir bakışla kaleme alınmış bu eser, Anadolu insanını türlü yönleriyle işlemektedir. Kıbrıslı Küçük Mücahit (1975), Kıbrıs'ta Türklerle Rumlar arasında yaşanan mücadeleyi, bir Türk çocuğunun çevresinden yola çıkarak anlatan bir eserdir. Kafkaslı (1976), Kafkasya'dan sürgün edilenlerin dramıdır. Pusu (1995), 1058 yılında Müslüman Türkler tarafından Malatya kalesinin kuşatılmasını işleyen tarihi bir romandır. Hıfzi Baba'nın Kahvesi (2008), ilimizin 1950'den önceki sosyal hayatından bir kesit sunan bu eser rahmetli Şentürk'ün son romanıdır. Yazarın bunlardan başka Kalaç Han ve Dağıstan Aslanı Şeyh Şamil Destanı adlı iki manzum destanı; Seferberlik Günleri (Allahü Ekber Dağlarında), En Büyük Fetih (Mekke'nin Fethi), Korkusuz Çocuk Budin'de, Magosa Yollarında, Beydağı'ndan Beşparmak Dağları'na adlı mahalli gazetelerde tefrika edilmiş ancak, kitaplaşmamış romanları bulunmaktadır. Şentürk'ün hikaye türündeki çalışmaları ise, İz, Malatya Hikayeleri (2000) adıyla basılmıştır.²⁸ Daha önce hakkında bir lisans tezi hazırlanmıştır. Kendisinden birçok şeyi öğrendiğimiz rahmetli ağabeyimizi, 21.05.2010 tarihinde İnönü Üniversitesi Ahmet Yesevi Salonunda İki Malatya Sevdalısı konulu bir panel düzenleyerek anmıştık.

M. Ali Cengiz'in hikayeleri, Derin Derenin Kurtları (2005) ve Öğretmene Benzer Birisi (2000); tek romanı ise Ahçık (2010) adıyla yayımlanmıştır.²⁹

Şairliğiyle de tanıdığımız Abacı'nın öyküleri, Gelin Ömrümüz (1976); romanları ise, Ağır Akan Su (1990), Aynada Bir Yüz (1995), İkinci Adım (1999) ve Adı Senfoni Kalsın (2004)'dir. Yazar hakkında bir lisans tezi hazırlatmıştık.

²⁷ Selim Emiroğlu-Ramazan Çiftlikçi-Kemal Deniz, **Masal Babası Eflatun Cem Güney**, MAD Yay., Malatya 2011.

²⁸ Kemal Deniz-Ramazan Çiftlikçi, **İki Malatya Sevdalısı**, MAD Yay., Malatya 2010.

²⁹ Kemal Deniz, **Gönüllü Kültür Adamı Mehmet Ali Cengiz**, MAD Yay., Malatya 2011.

İlk romanı Kıbrıslı (1970) ile edebiyatımıza giren H.Hüseyin Karatay'ın günümüze kadar farklı türlerde yayımlanmış 20'yi aşkın eseri bulunmaktadır. Öyküleri, Suç (1974,1991) ve Yüz Yüz (2002); fablleri, Avrupa Görmüş Maymun (1975);romanları: Sürgün Öğretmen (1974),İsyen Eşiğı (1976),Ana (1981),Bir Şehrin İskeleti (1983),Çalınan Savaş (1986),Selahattin Eyyubi (1994),Hayal Tutkusu (2008)'dur. Yazar hakkında önce bir lisans tezi, ardından geniş bir yüksek lisans tezi hazırlattık. Ayrıca,11.11.2008 tarihinde İnönü Üniversitesi Ahmet Yesevi Konferans Salonunda Romancı Yönüyle Hasan Hüseyin Karatay konulu iki saatlik bir söyleşi programı düzenledik.³⁰

Lütfi Kaleli, Gazetecilikle yazarlığı bir arada yürüten Kaleli'nin mektup-hikaye türünde yayımlanan ilk kitabı İstanbullu Gardaşım, (Zöhre Bacı'dan Mektuplar) (1972)'dır.Diğer öyküleri,Dişliler Arasında (1973) ve Dönek (1978) adlı eserdir. Gül Üreten Kız (1980) ve Horoz Şekeri ile Badem Şekeri (1980) çocuklar için kaleme aldığı öykülerdir. Malatya'da bulunduğu yıllarda ilk romanı Görgü (1972)'yü yazmış; ilimizden ayrıldıktan sonra diğer kitaplarının yanı sıra roman yazmayı sürdürmüştür. Haşhaş (1974), Kardeşlerin Kini (1976),Vakarlı Mamo (1981), ilimizde yaşayan bir faytoncunun dramını; Vurgun (1990) ise, yapı koöperatiflerinin iç yüzünü konu almaktadır. Uzun zamandır doğduğu ile gelmeyen Kaleli, son yıllarda gazetecilik alanında politik konularda yaptığı araştırmalar ile tanınmaktadır.

Necati Güngör, öyküleri, Yolun Başı (1973),Sevgi Ekmektir (1978),Bu Sevda Ölmek (1983), Hayatımın Yedi Hikayesi (1984), Unutulmaz Bir Kadın Resmi (1986),Sinema Kuşu Sevgilim (1990),İyiler Genç Ölür (1998),Babamın Sedefli Çakısı (1991), Masal Kuşu (1992) adlı kitaplarda yayımlanmıştır.

Raşit Kısacık, hikayelerini,Ağlayan Çeşme (1975) ve Mart Gelende (1975) adıyla romanını ise Yağlı İpte Demokrasi (1975) adıyla kitaplaştırmıştır.Sonraki dönemde araştırmacı gazeteciliğe yönelen Kısacık bu alanda 20'ye yakın eser yayımlamış ve bir süre de Malatya'da Malatyalılar Derneğı'ni kurarak başkanlığını yürütmüş ve Şehir adlı dergiyi yayımlamıştır.

İsmail Kaygusuz, hikayeleri, Darbe Günleri (Üniversite ve Bilim-Araştırma Çevresinden Yaşanmış Öyküler ve Anılar),(2001);Dünden Bugüne Alevi Olmanın Bedeli (Yaşanmış Öyküler), (2004);Şarabı Öyküler, (2008);romanları, Son Görgü Cemi (1991), Savaşlı Yıllar 1-2, Son Görgü Cemi/Çileli Günler adıyla: 2006,Kentin Kızı Plankia Magna (1997),Perge'nin Kızı Plancia Magna adıyla: 2.Bas., 2008 yayımlanmıştır.Ayrıca Kaygusuz'un Alevi Araştırmaları ve kendi çalışma alanlarıyla ilgili konularda 20 cildi aşan araştırma inceleme türünde eserleri bulunmaktadır.

Kemal Kırılancı, Kanlı Hamur (1980) adlı romanda yöremiz insanını toplumcu anlayışla ele almıştır.

³⁰ Selahattin Topbaş, **H.Hüseyin Karatay, Yazar-Eser-Üslup**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1999, Danışman: Ramazan Çiftlikçi.

Adil Akkoyunlu, hikayelerini, Kar Yağıyordu Karanlığa (1981, eklemelerle 2.bas.2011), İnsan Fotoğrafları (2007) adıyla kitaplaştırdı. Akkoyunlu, son yıllarda dini konularda yazdığı eserlerle tanınmaktadır.

1990'lı yıllardan 2000'li yıllara: Evrim Alataş, Şevket Başbüyük, M. Selami Çekmegil, Mehmet Efe, Ata Erdoğan, Burhan Karaduman, Nihat Kınıkoğlu, Murat Kınık, Ahmet Turgut, Turhan Toy, Hüseyin Uğur, Ali Rıza Uğurlu, Ali Yalçın, Sadık Yalsızuçanlar, Murat Zengin... Bu dönemde hikaye ve roman türünde eser veren yazarlardır.

2000 yılında Malatya Belediyesi tarafından geniş bir yarışmacı topluluğunun katılımıyla Malatya Konulu Hikaye Yarışması düzenlenmiştir. Bizim de jüri üyeliği yaptığımız bu yarışmada dereceye giren ve yayımlanmaya değer bulunan metinler daha sonra bir kitapta toplanmıştır: Malatya Hikayeleri Antolojisi; Malatya Belediyesi Yay., Malatya 2000. 2000'li yıllarda öykü ve roman türünde eser verenler:

Evrım Alataş, anlatı türündeki eserleri, Her Dağın Gölgesi Denize Düşer (2010), Mayoz Bölünme Hikayeleri (2008); gazete yazıları ise, Biz Bu Dağın Çiçeğiydik (2011) adıyla kitaplaştı.

Erol Ali Aydoğan, Malatya Mektubu (2002);

Şevket Başbüyük, Bir İdamlık Kent (2000), İstikbal (2008);

M. Selami Çekmegil, Tilki Tuzağı (2000);

Ata Erdoğan, Çemen Acısı Bal Tatlısı (2008);

Burhan Karaduman, Adalet Firarda (2009), adlı eserleri bulunmaktadır.

Hüseyin Kartal, Yollara Günah Diktiler (2000)'de bir hayat kadınının dramını; Sevdama Kurşun Sıkıldılar (2000)'da ise, genç yaşta dul kalmış bir kadının oğlunu kurtarma mücadelesini işlemiştir. Tunus Kıyamında Bir Şehit Ömer (2010), Tunus'taki Müslümanların direnişini; Deli Gömleği (2010) ise, bir mahkumun dramını İslami bir yaklaşımla ele almıştır.

Nihat Kınıkoğlu, hikayelerini, Yine Aşığım (2008) adıyla topladı. Diğer eserleri, Bosna Şarkısı (2010) ve Somali'de Aşk ve Ölüm (2011)'dir.

Murat Kınık, Bozkırın Efendisi (2010), Ortaasya'da İslamlıktan önceki dönemde yaşamış Türkleri işleyen tarihi bir romandır.

Ali Efer Ökdemir, Sorumlu Eşek Olursa (1996), Bir Sağımlık Seslenmeler (2007);

Suat Sezer, Hikayeler (1996);

Bedirhan Toprak, Dün Gördüm Gece Bir Rüya (2004), Fanfa (2005);

Turhan Toy, Güller ve Sürüngenler (2006);

Hasan Basri Tuncel, Meteliksiz Patron (2004) adlı eserlere imza attılar.

Ahmet Turgut, Bozkırın Sırrı (2010) ilk çağda Türklere gönderilmiş bir peygamberin yaşamını konu alan tarihi bir romandır. Aşkın Şehidi (2010) ise, Kerbela olayını ele almaktadır.

Hüseyin Uğur, Atatürk ve Mehmet Akif üzerine yayımlanmış kitapları bulunan Uğur'un masal ve öykü türünde özgün eserleri de bulunmaktadır. Öğretmenlerle ilgili öyküleri derleyerek Onların Öğretmenleri (2004) adıyla yayımlamıştır.

Ali Rıza Uğurlu, Uzaktan Çalan Davulun Sesi (2003), şimdilik tek romanıdır.

Ali Yalçın, Mamılo'nun Kürekleri (2011), 1970'li yılların Malatya'sını ele almaktadır.

Sadık Yalsızuçanlar, ülkemiz genelinde tanınmış bir yazarımızdır. Anlatı, hikaye ve roman alanında yayımlanmış bazı eserleri: Şehirleri Süsleyen Yolcu, Gerçeği İnciten Papağan, Güzeran, Kış Uykusu, Halvet Der Encümen, Televizyon ve Kutsal, Varlığın Evi, Geçen Gün Ömürdendir, Yakaza, Düş Kırığı, Mem ile Zin, Kerem ile Aslı, Kur'an'dan Öyküler, Süfi Öyküler, Huzur Öyküleri, Erdem Öyküleri, Hikmet Öyküleri, Mevlana'dan Öyküler, Sırlı Tuğlalar, Öyküler Kitabı, Bir Yolcunun Halleri, Al Aşkını Ver Beni, Unsuru'l Belağat'a İlişkin Notlar, Hiç, Dua Günlüğü, Tövbe ve İstiğfar Günlüğü, Hayyam. Son çalışmaları iki büyük veliyi Niyazi-i Mısri ve Muhyiddin Arabi Hazretlerini konu almaktadır: Anka (2010), Gezgin (2010)

Murat Zengin, hikayelerini, Postacı (2008) adıyla;

Mustafa Işık, Zehirli Zamanlar (2011) adıyla kitaplaştırmıştır.

Tiyatro

2008'den itibaren ilimizde Devlet Tiyatroları; 2011'den itibaren de Şehir Tiyatroları kurulmuştur. İki kuruluş da sahne çalışmalarını sürdürüyor. Bazan gezici tiyatro toplulukları da ilimizde temsiller veriyor. Geçmiş yıllarda özel tiyatro toplulukları da faaliyet göstermiştir. İlimizden Cüneyt Gökçer'den Kenan Işık'a kadar pek çok tiyatro ve sinema sanatçısı yetişmiştir. Ancak bu alandaki çalışmalar yeterli değildir. Malatya doğumlu bazı yazarlar ve eserleri aşağıda sıralanmıştır.

Bekir Büyükarkın, roman ve şiirlerinin dışında bu türde 10'a yakın esere imza atmıştır.

İsmail Kaygusuz, Silvanlı Kadınlar (1999); Satılık (Evlilik Oyunu), (1999); Kısrık, (1999); Pascal ile Stephanie (Pariste bir Kafe Tiyatro'nun doğuşuna katkı), 1999; Plankia Magna, (1999); Oğlan Şeyh Maşuki Duruşması, (1999); Baba Erenler, (1999); "Dünya mülkü halkındır" dedi Baba Resul, (2001); Arkeolog, (Baskıya hazır); İnsanoğlu Çifttir/July ile Jale, (Baskıya hazır).

Mehmet Efe, radyofonik oyunlar ve birkaç tiyatro eserine sahip bulunan Efe, ayrıca şiir türünde de eserler vermektedir.

Yusuf Kenan Ateş, İlimizde tiyatro faaliyetleriyle yakından ilgilenmektedir.

Hüseyin Uğur'un oynanmış ancak yayımlanmamış beş piyesi bulunmaktadır.

Bayram Özbek, Karakolda Şenlik Var (2008).

12.Gezi, Anı, Deneme, Mektup Türündeki Kitaplarda ve

Diğer Kaynaklarda Malatya

Malatya'dan söz açan en eski kaynaklar arasında Ebu'l Ferec (İbn-i Birri)'in tarih kitabı bulunmaktadır (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.21,İst. 2006). Suriyeli Tarihçi Mihayil'in kroniklerinde Malatya'dan da söz edilmektedir.

Malatya ve çevresi XVII. Yüzyılın ünlü gezgini Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sine de konu olmuştur. Osmanlı coğrafyasını dolaşan gezgin, Malatya'ya da uğramış ve ilimizin tarihi yapılarını, mahallelerini, mesire yerlerini ve yetiştirdiği meyvelerini görüp bunlardan övgüyle söz açmıştır. Diğer beldeleri tanıtırken de Malatya ile karşılaştırmalar yapmıştır. Seyahatname'nin birçok basımı vardır. Malatya ile ilgili bölümü bağımsız olarak da yayımlanmıştır.³¹

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler arasında Malatya'nın bahçe ve bağlarının güzelliği dikkat çekmektedir. Aspozan ve Tecde bağlarını Meram bağlarıyla karşılaştıran ünlü gezgin Malatya'dan ayrılıp gittikten sonra da nerede güzel bir bağ görse Malatya'yı hatırlamış ve Seyahatnamesinin muhtelif sayfalarında Malatya'ya 17 kez referansta bulunmuştur. Evliya Çelebi'nin ilgisini çeken enteresan olaylardan biri de Malatya'da yetişen kayısı, elma, armut, kiraz gibi meyvelerdir. Genellikle kayısı ile tanınan ilimiz bu çağda bir meyve ambarı olarak bilinmektedir. En lezzetli ve iri elmaların üzerine dalından toplanmadan önce balmumu ile beyitler yazılıp kağıtlar makasla oyulup elmaların üzerine yapıştırılıyor, meyveler olgunlaşınca balmumların altından beyaz ve sarı renkte beyitler meydana çıkmaktadır. Her biri insanı büyüleyen birer sanat eseri olan bu elmalar daha sonra toplanıp sepetlere konarak devlet ricalinin en üst tabakasına hediye olarak sunulmaktadır. Bu örnek, Malatya'da bir edebi ve estetik birikimin varlığına da delalet etmektedir.

Tasavvufi edebiyat alanında sözünü ettiğimiz Niyazi-i Mısri'nin anı türünde yazılmış bir eseri bulunmaktadır. Şairin son yıllarında Limni'de sürgünde bulunduğu yıllarda kaleme aldığı Niyazi-i Mısri'nin Hatıraları'nda yeri geldikçe Malatya'dan da söz edilmektedir.³²

Cumhuriyetten önce Malatya'dan söz açan başlıca diğer kaynakları ise, aşağıda sıralıyoruz:

Kâtip Çelebi, Cihannüma (1732); Charles Texier, Küçük Asya, 3 Cilt (1839–1848); H. Van Moltke ve XIX. Yüzyıl Fransız gezgini Paujoulat'ın Mektupları; Ata Bey'in Tarih-i Ata (Rumi 1291); V. Cuine'nin Asya Türkiye'si (1891); Şemsettin Sami'nin Kamus'ül-Alam (1899) adlı ansiklopedik çalışması... Ayrıca devlet tarafından yayımlanmış çeşitli “Salname”lerde (Yıllıklar) Malatya ve çevresine de

³¹ Mustafa Kuşçuoğlu (Haz.), **Evliya Çelebi'den Malatya**, Mim. Yay., İst. 1968; Adnan Işık, **Malatya 1830-1919**, İst. 1998.

³² **Niyazi-i Mısri'nin Hatıraları**, Hazırlayan: Halil Çeçen, **Niyazi-i Mısri'nin Hatıraları**, Dergh Yay.,İst. 2006.

yer verilmektedir.³³ Osmanlı dönemine ait, tahrir defterlerinde ve şer'iyye sicillerinde ise, şehrin idari ve sosyal yapısı hakkında resmi bilgiler sunulmaktadır.³⁴

Malatya tarihi üzerinde çalışmış en eski isim, Süryani tarihçi Mihayil'dir. Kanuni Dönemi'nde tutulmuş tahrir defterlerinde, çeşitli şer'iyye sicillerinde ve yabancı gezginlerin eserlerinde Malatya'nın o çağdaki siyasi ve sosyal hayatı hakkında önemli resmi kayıtlar yer almaktadır. Bu tür belgelerin büyük bir kısmı, Mevlüt Oğuz, Rafet Yinanç-Mesut Elibüyük, Göknur Akçadağ, Mehmet Karagöz, Orhan Toğrulca ve Sebahattin Arıbaş gibi bilim adamlarımız tarafından değerlendirilmiştir.

İlimizde Beden Eğitimi ve Türkçe öğretmeni olarak görev yapmış olan Ziya Ünsel, gezi yazısı türünde kaleme aldığı eserlerinde ilimizin muhtelif köşelerini şiirsel bir dille işlemiştir. Beydağ,(1954);Yeşil Malatya,(1959);Çılgın Doruklar,(1960) gibi eserleri, Malatya'yı; Harput Masalı,(1960) ise, Elazığ'ı işlemektedir.

Mihri Belli, 2 ciltten oluşan Anılar (1998)' ında Malatya'daki yaşamını da anlatmıştır; M.Ali Cengiz, Televizyonsuz Yıllar(1996);Süleyman Özerol, Televizyonu Nasıl Buldum? (1999); A.Rıza Uğurlu, Almancı Yabancılar (1997);Bilal Coşkun, Malatyaca, Anı, Kırınıtlama, (1999) Mehmet Gülseren, Hayatım, Hatıralarım ve Hatalarım (2011) adlı kitaplarında çocukluk yıllarından başlayarak 1950- 1960 dönemi Malatya'sını anlatmışlardır.

Oral Çelik,Sırrın Sırrı (2006); Hüseyin Üzmez, Çilenin Böylesi, Şu Bizimkiler, Malatya Suikastı adlı eserlerinde yaşamlarından kesitler sunmuştur.

Ufuk Güldemir,Texas-Malatya, (Tekin Yay.,b.t.y.);Necati Güngör,Yeryüzünde İki Gölge (1982),Bir Taşralının İstanbul Nostaljisi (1992), Annem Babam Malatya, (Heyamola Yay., İst. 2005); Nedim Şahhüseyinoğlu, Bozuk Düzendeki Yaşam, (Berfin Yay., İst. 2007); Arife Kalender, Bendeki Malatya, (Heyamola Yay., İst. 2010); Esin Emin Üstün, Anıları Yıldızlara Bıraktım (2006) ; Adil Akkoyunlu, Bir İslamcının 12 Eylül Hatıraları, (Çıra Yay. İst. 2010) Süreyya Soyman, Beş Konaklar'da Yaşam, Malatya (2001), H. Hüseyin Karatay, Sürgünde (1991), Oral Çelik,Sırrın Sırrı (2006), Asım Öz, Saatçi Musa (2010) gibi eserlerde ise, anı yazarları, yaşamlarından hareketle yerelden evrensele doğru genişleyen birey-kent ilişkilerini irdelemişlerdir.

³³ Metinler için bkz. A.İşık, a.g.e.,

³⁴ Mevlüt Oğuz, Malatya Tarihi, İstanbul 1999; Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, **Kanuni Dönemi Tahrir Defterlerinde Malatya**, Gazi Üniv. Yay.,Ank. 1983;Göknur Akçadağ, **XVI. Yüzyılda Malatya Sancağı**,Malatya Belediyesi Yay. 1996; Mehmet Karagöz, **XVII. Yüzyılda Malatya**, Ank. 2003; Orhan Toğrulca, **Malatya'nın Siyasal Tarihi**,Malatya 2006; Hamdi Doğan,**Birinci Mecliste Malatya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)**,Akçağ Yay.,Ank. 2011;Sebahattin Arıbaş, **1656- 1717 Yılları Arasındaki Malatya Şer'iyye Sicillerine Göre Malatya'da Sosyal Hayat**, İnönü Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1989. Danışman: Prof. Dr. Fügen Berkay. Sebahattin Arıbaş, **Ailenin Temelini Oluşturan Nikah Aktinin Kadılar Tarafından Yapılmasının Sosyolojik Önemi ve Malatya Şer'iyye Sicillerinden Örnekler**, III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Tebliğler, İst. 1989,s.47-52, Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Darende Temettuat Defterleri, 2 cilt, İstanbul 2002.

Şücaettin Erdem, Arapgir Hasreti, (Dergah Yay.,İst. 2004) adlı eserinde doğduğu ilçeyi, Arapgir'deki günlük yaşamı ve çevresindeki insanları anı türünde ele almıştır.

Hasan Basri Aydın, Tanrıya Mektuplar, (2 cilt, Ceylan Yay. İst. 2003- 2004) adlı eserde farklı bir türde inançlarını ve her türlü siyasal görüşlerini adeta Tanrıyla bir hesaplaşma duygusu içinde ifade etmiştir.

Hasan Hüseyin Karatay, İrticanın Anatomisi (1996), Düşünce Sarkacı (2007) adlı eserleriyle bu türde örnek vermiştir.

Kenan Işık, Geçip Gitti Kırpıklarımın Arasından (2004) adıyla toplanan kitabında çeşitli konulardaki denemelerini, gazete yazılarını ve çeşitli şiirleri bir arada yayımlamıştır.

Mamılunun Kürekleri, (2011) adlı romanıyla tanıdığımız Ali Yalçın'ın deneme türünde kaleme aldığı, Su Sohbetleri,(2008), ilimizde bu türde hazırlanmış ender çalışmalarındandır.

Osman Karakaş, Bir Öküz Düştü Tabağa, Meclis Hikayeleri (TBMM Tutanakları), (2000);

Ziya Kesriklioğlu, Müslümanca Yaşamak Üstüne Denemeler, (2006);

Necip Cengil, İnsan Söz Tutsaklık (2007),Cenneti Yaşamak (2010),Bir Yürüyüşün Tefekkürü (2005);

Erol Afşin, Hayatı Kucaklayan Yazılar (2010);

Remzi Selim, Kendimce (2000,2003);

Asım Demirkök, Çerçeveye Sığmayanlar (2006);

Cemil Gülseren, El İyisi (2011);

Cengiz Yakıncı-Faruk Dilek, Tıpta Sözün Demi (2008) adlı eserleri yayımlamıştır.

Adil Akkoyunlu'nun İslam tarihini ve islamiyeti doğru anlamamızı kolaylaştıran eserleri, arkası arkasına basılmakta ve Türkiye genelinde okunmaktadır. Barışın Diğer Adı (2006)'nda ise bazı denemeleri yer almaktadır.

13. Malatyalı Başlıca Gazeteciler ve Köşe Yazarları

İlimizde doğmuş çeşitli yerel ve ulusal medya kuruluşlarında görevli köşe yazarlığı yapan başlıca radyo ve televizyon programcıları, yazarlar, gazete yazarları:

Hayrettin Abacı, Semra Aktaş, Ali Aladağ, Esra Altaş, Cemal Aslan, Ali Aydoğan, M.Ali Cengiz, Orhan Çekin, Necip Cengil, Asım Demirkök, Kemal Deniz, Hikmet Doğan, Yusuf Dudu, Kudret Erdem, Ebubekir Eroğlu, İbrahim Göçmen, Mehmet Gülseren, Aışan Hayırlı, Zülfikar İnanç, Lütfi Kaleli, Haydar Karaduman, Osman Karakaş, Osman Kaya,Yaşar Karaaslan, Şenel Karataş, Muharrem Kaya,Osman Kaya, Kemal Kartal, Ziya Kesriklioğlu, Bülent Korkmaz, Fuat Kozluklu,Ahmet Kekeç, Raşit Kısacık,A.Erol Kurhan,Vahap Munyar, İsmail Nacar, İrfan Kalaycı, Selahattin Sarıoğlu, Süleyman Özerol, Ramazan Öztürk,Mesut Parlak, Remzi Selim, Hüseyin Şahin,Ahmet Şentürk, Muzaffer Tunç,

Hüseyin Üzmez, Mustafa Yuka, Hüsamettin Yıldırım, İsmet Yalvaç, Bülent Yalvaç...³⁵

14.Sonuç ve Öneriler: Malatya’da Edebiyatın Son Yüzyılı

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi Malatya’da destan çağından günümüze kadar canlı ve zengin bir edebi hayat vardır. Özellikle Cumhuriyet döneminde bu potansiyelin yüksek düzeyde sürdürüldüğü dikkatimizi çekmektedir. Geleneksel olarak sürdürülen sözlü edebiyatı bir yana bırakırsak, Cumhuriyet döneminde yetişen edebiyatçı ve aydınlarımızı: a.Milliyetçi söylemi benimseyenler, b.İslami söylemi benimseyenler, c.Toplumcu (Sosyal demokrat) söylemi benimseyenler olmak üzere üç grupta toplayabiliriz.

a.Milliyetçi söylemi benimseyenler: İsmet İnönü’nün “en seçme öğretmenleri Malatya’ya gönderin!” talimatı doğrultusunda ilimize atanan öğretmenlerin Malatya’nın edebi hayatına çok olumlu katkısı olmuştur. Atatürk’ün 1932’de Malatya’yı ziyaretinden sonra ilimizin sosyo kültürel gelişiminde önemli bir hızlanma gerçekleşmiştir. Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay, Vasfi Mahir Kocatürk, Arif Nihat Asya, Melahat Sezener, Azeri şair Elmas Yıldırım, Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu gibi şair ve yazarların görevli olarak bulundukları veya öğretmenlik yaptığı yıllardan itibaren bir edebiyatçı kuşağı yetiştirdikleri açıkça görülmektedir.

Abdullah Ziya Kozanoğlu köken olarak Malatyalı bir aileden gelmektedir. 1930-1960 döneminde yayımladığı 10’dan fazla tarihi romana imza atmıştır. Orhan Türkoğlu, Ömer Erdoğan, Mehmet Ergönül, Mustafa Kuşcuoğlu, Ahmet Şentürk gibi 1950’den günümüze kadar bu çizgide yetişmiş birçok şair ve yazardan söz edebiliriz.1980 sonrası Kemal Deniz, Bahri Çavuşoğlu bu çizgiyi sürdüren şairlerimizdir.

b.İslami söylemi benimseyenler: Özellikle Demokrat Parti döneminden itibaren yükselmeye başlayan bu eğilimin 1950’den önce, Necip Fazıl ve Büyük Doğu hareketinin etkisiyle ilimizde de geliştiğini görüyoruz. Ahmet Emin Yalman’a düzenlenen suikastın ardından Necip Fazıl da olaya müdahil edilerek Malatya Hapishanesine getirilmiş ve onun çevresinden genişleyen bir edebi hareket başlamıştır. Sonraki dönemde yetişen şair ve yazarlarımızın birçoğunda Mehmet Akif ve Necip Fazıl’ın etkisini görüyoruz. Bu şair ve yazarlara Hüseyin Üzmez, M. Said Çekmegil, Sabri Kelemeroğlu, M. Es’ad Keşşafioğlu, Adil Akkoyunlu, Ebubekir Eroğlu, Cumali Ünal, Hasan Hüseyin Karatay gibi isimleri örnek verebiliriz.

1970’li yıllarda Mehmet Akif’in Safahat; Necip Fazıl’ın Çile adlı şiir kitapları ve Hekimoğlu İsmail’in Minyeli Abdullah romanı ilimizde en çok okunan eserler arasında yer almaktadır.1980 sonrasında Sezai Karakoç, Hilmi Yavuz ve Yavuz Bülent Bakiler’in eserleri büyük bir ilgi görmüştür. Bu yazar ve şairler, Malatya’da

³⁵ Bu şair ve yazarların bazıları H. Kavruk, M. Özer tarafından hazırlanan **Geçmişten Günümüze Malatya Şairleri** adlı çalışmada incelenmiş ve eserlerinden örneklerle yer verilmiştir. Ayrıca, Yapı Kredi Yayınlarından çıkan 2 ciltlik **Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi** ve İhsan Işık tarafından hazırlanan 10 ciltlik **Türkiye Şairleri ve Yazarları Ansiklopedisi**’nde Malatya doğumlu bazı şair, yazar ve gazetecilerin biyografileri, eserleri ve eserlerinden örnekler bulunmaktadır.

edebiyatçı kuşakların yetişmesini sağlamıştır. Bu çizgiyi günümüzde sürdüren sanatçıların bazıları: Hüseyin Üzmez, Adil Akkoyunlu, Ebubekir Eroğlu, Cumali Ünal, Hasan Hüseyin Karatay, Hüseyin Kartal, Şevket Başbüyük...

c.Toplumcu (Sosyal demokrat) söylemi benimseyenler: Nazım Hikmet ile birlikte mahkum edilen Kemal Tahir, mahkumiyetinin bir bölümünü ilimizde tamamlamıştır.1950'den önce Malatya'da bulunan Kemal Tahir'in ve Nazım Hikmet'in toplumcu kuşakların yetişmesindeki rolü inkar edilemez. İlimizde görevli olarak bulunan toplumcu aydınların da 1950'den sonra bu anlayışı geliştirdikleri söylenebilir.

1970'li yıllardan itibaren Şemsi Belli, Veysel Çolak, Demirtaş Ceyhan, Osman Şahin, Nedim Şahhüseyinoğlu, Hasan Basri Aydın, Kemal Kırlangıç, Lütfi Kaleli, Hayrettin Abacı, Tahir Abacı,Necati Güngör,Necati Tosuner,Arife Kalender,Ahmet Telli gibi şair ve yazarların ilimizde toplumcu bir kuşağın yetişmesinde rolü olmuştur.

Bu araştırmayı bitirirken vardığımız bazı toplu sonuçları aşağıda maddeler halinde sıralıyoruz:

1.Malatya'da son bin yılda, özellikle de son yüzyılda zengin bir edebiyat geleneğinin yaşatıldığı anlaşılmaktadır.

2.Her edebi dönemde Malatyalı şair ve yazarlar yetişmiş ve bunlar edebiyatın farklı türlerinde özgün eserler vermiştir.

3.Bu şair ve yazarların çoğu ülkemiz genelinde de tanınmıştır.

4.Cumhuriyet dönemine kadar, ilimizde klasik şiir, halk şiiri ve aşıklık geleneği içinde büyük şahsiyetler yetişmiştir. Aşıklık geleneği, ilimizde bugün de yaşatılmaktadır.

5.İlimizde erkeklerin yanı sıra az sayıda da olsa kadın şair ve yazarları yetiştiği görülmektedir.

6.İlimiz doğumlu olmayan edebiyatçıların da Malatya ile yakından ilgilendiklerini ve edebi eserlerinde ilimizi işlediklerini söyleyebiliriz.

**THE ROLE HUMAN ACTIVITIES IN OCCURRENCE OF
SLOPE MOVEMENTS
(CASE STUDY: GERMİ CITY)**

**DAĞ YAMAÇLARINDA AŞINMALARIN ORTAYA ÇIKMASINDA
İNSAN FAALİYETLERİNİN ETKİLERİ
(SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA: GERMİ ŞEHİRİ)**

**ДЕЙСТВИЯ ЧЕЛОВЕКА РОЛИ В ВОЗНИКНОВЕНИИ
НАКЛОННЫХ ДВИЖЕНИЙ
(СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ: ГОРОД GERMİ)**

Seyed Mehran HOSSEİNİ* - Dr.Mir Mahmood HOSSEİNİ
Nima PURFAHİM*****

Özet

Dünyada yapılan coğrafi gözlemlerde; özellikle coğrafi yapının ve dengenin bozulmasında insanın aşırı derecede rolü olduğu dikkati çekmektedir. Bunlar “morfojenesis faktörü” olarak adlandırılmaktadır.

Araştırma yapılan alanda bu insan faaliyetlerinin ciddi etkileri görülmektedir. Germi şehri içinde ve etrafında dağ yamaçlarında olan aşınmaya sebep olan doğal etmenler ile insan eliyle bu aşınmaya sebep olan etmenlerin etkileri incelenmektedir.

Makalede; birkaç öneri ortaya konmakta, bu risklerin nasıl yönetileceği ve de azaltılacağı konusunda tavsiyeler ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan faaliyetleri, yapılaşma, Germi şehri, coğrafi aşınmalar.

* Department of Geography, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

** Department of Geography, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

*** Department of architecture, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

Abstract

There is no doubt that the human role in world and geographical perspectives especially in disturbance of geographical balance is emerged more than ever and is known as morphogenese factor. The studied area has been severely affected by these activities that will be mentioned. The slope movement is affected by natural and human factors. The types of slope movements within and around this city are discussed accurately and finally some recommendations are presented to control or reduce the risks that resulting from slope movements.

Key Words: slope movements, human activities, construction, Gerni city.

Introduction

The increase of human needs to exploitation of renewable natural resource is increasing their destruction. The severity of this destruction especially in recent decades has increased, in which so many disasters as floods, mass movements, droughts, desertification, earthquakes, and etc have scuffled to human every year. Within this, our country is in upper range for the mass movements and due to occurrence of landslides phenomena many casualties and financial losses take place every year. These loses are included destruction of residential buildings, agricultural lands, roads, and development facilities. In most of these cases it is impossible to compensate the losses. There is a serious need to reconstruction and reform of devastations (Shemirani, 1996). The studied area in western Alborz with longitude limit of 48°03' eastern degree and latitude limit of 39°01' northern degree with an altitude of 1115 meters above the sea level and with regard to administrative and political divisions is located in Ardabil province. This area is generally mountainous and steep and there are two gorges known as Langan and Aghiz (near of Gerni city) that have potential conditions to occurrence of slope movements (topographic map, on a scale of 1:250000).

1- Evaluation of human activities in occurrence of slope movements

Human as a morphogenese factor, relatively has a critical role in creation of ground shapes by small and large dimensions. The extra exploitations of natural resources and changes in face of nature through the human manipulations, can lead to bioenvironmentally significant risks to the region. Therefore, the role of human activities is considered as one of effective factors in occurrence of slope movements in the studied area that observed as follow;

1-1. Destruction of vegetation and soil erosion

The useless of human manipulations in pastures and agricultural lands lead to aggravation of morphodynamic acts and geodynamic factors of the region. The increase of agricultural lands profitability in the mountain slope cause to

destruction of waterways and surface follows on this slope and conversion of surface and productive soil to plane and arid soil. These processes finally cause to morphogenic factors show their effects in over generalized manner. These effects through the lack of compactness and deficit of vegetations cause to this state shaped in unstable condition during the fallow especially in plowing of this area's land and active morphogenez factors eliminate an important part of soil in a short time.

1-2. Construction of the roads

Reformation, repair and widening of the roads that are passing through sensitive and arduous areas and steep slopes of the mountains is remaining as a serious problem. Because most of these roads that are adjacent to deep valleys in one side and reached to sharp parapets in other side that there is probability of risk in either side of the roads. When non-conservative act as explosion in sensitive areas to digging up the slope wall and widening of roads cause to activize morphogenic phenomena, this type of roads may encountered serious risk.

Among other effects of human activities in slope movements, we can point to passing vehicles particularly heavy vehicles, vibrations and sounds of vehicles traffic. So these vibrations meantime stimulating a range of slope materials and creation of creep in microlithic ones cause to occurrence of avalanches especially in the areas that covered by snow.

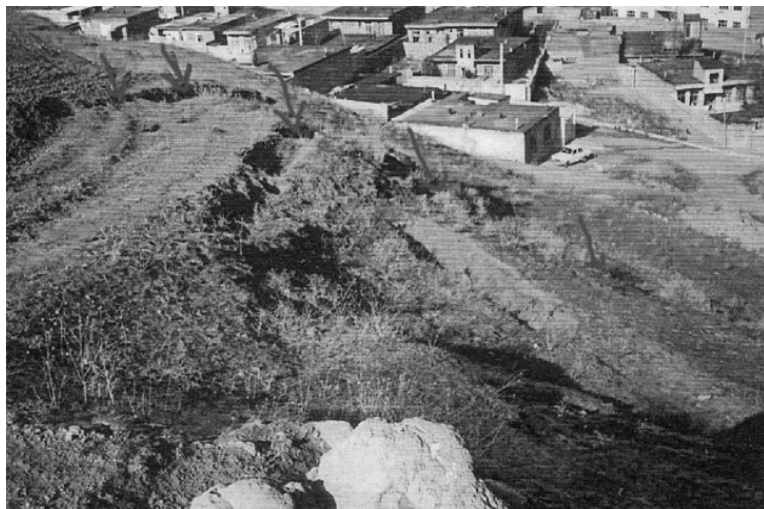
1-3. Establishment of industrial and residential constructions

Constructions of buildings in sensitive and inferior lands lead to increasing of the slope movements. As we know, as a result of construction of the residential and nonresidential structures, waste waters or different sewages may be penetrate to slope surface during time and disrupt slope dynamic balance. Therefore, any construction of buildings that can disrupt the balance of slopes should be avoided.

1-4. Conversion of pasture lands to agricultural lands

One of the issues that become propounded nowadays, and may disrupt the slope movements or balance of the slope dynamic is the conversion of pasture and forest lands to agricultural lands. Conversion of pasture lands to agricultural lands has led to soil erosion, besides, irrigation in different ways and subsidence of water into slope may lost its balance and cause to slope movements. This process result in breaking of the slope and finally cause to landslide that damages this region as presented in figures 1.

figures 1



1-5. Human impact on mining operations

Extraction of minerals is one of the human activities that are effective in occurrence of slope movements. Although the range of important landslide as a result of these operations impact on mining activities, but sometimes it can be dangerous to the surrounding region of this mine. Underground mines usually cause to subsidence of ground above the mine that can stimulate the occurrence of landslides and instability of the slopes in the surrounding area. Mining operation and exploitation of its resources lead to slope movements from a kind of slate falls in city center (Germi city) that can be clearly seen in figures 2.

figures 2



1-6. Changes in slope steep

These changes may be made naturally or artificially, for example, grading foot of a slope that may be caused by river erosion or sometimes made by artificial excavation and also natural erosion may lead to changes in slope steep (shariat Jafari, 1996).

1-7. Changes in height of steep surfaces

The height of steep can be change as a result of slope erosion or excavation activities. These kind of changes alike steep gradient can be effective in the issue of sustainability of mass. Height and steep are two most important factors in control of slope instability. In the same slopes with a constant steep, which slope is higher that has potential to be more unstable (shariat Jafari 1996).

1-8. Change in cultivation type

Conversion of dry farming to irrigated farming or conversion of cultivation with low water requirements to cultivation with high water requirements leads to increase of groundwater levels and finally leads to water arising and slope sustainability.

1-9. Exploitation of sand from the river bed

The river beds are part of lands that temptation human and due to presence of sand and needs of human to exploit these resources, these beds are always used by human. Exploitation of sand from the river beds resulted in irreparable consequences to the nature including elimination of river beds balance and creation of retrogressive erosion. The rivers during flow and their morphologic development and by lateral shear in both sides influence their domain walls (especially in the concave parts) and gradually demolish morphodynamic consistency of mentioned alluvium materials.

Because, in addition to the shear of domain walls is a factor in instability, morphogenic phenomena as falling and mass sliding are activated after this process. All of these factors come together and lead to destruction and demolition of the roads.

2- Conclusion

In this paper several issues about human activities and their effects in occurrence of slope movement are considered. Lack of attention to these features can lead to many difficulties. The assessed morphologic factors in this research, clearly indicated vulnerability of roads and other facilities in mentioned region. There is serious need to precise geomorphological research in planning of land preparing specially roads construction in mountainous environment. In some areas as Langan and Aghiz gorges, that road passes through the lowest part of the gorge

and close to the river, it is necessary to take into consideration severe and unexpected risks as sharp rocks and mass movement.

Placement of permeable layers on the surface of impermeable structures increases the risk of mass movement, therefore, construction and grading operation should be done with caution. Performing of consolidation acts is also necessary to reduce losses. The following recommendations are proposed about this subject:

1-Construction of protective walls at the foot of slopes that falls occur manly in it.

2-To avoid of any construction and development projects that disrupts the slopes balance.

3-Planting trees and increasing special vegetation that appropriate to certain environmental conditions.

4-Separation and drainage of land especially in slopes that landslide take place.

5-To avoid of any change in land use (particularly conversion of pasture lands to agricultural lands).

6-Completion of studies on variety of slope movement and coordination among relevant administrations and finally accomplishment of public education about slope movement and its casualties and financial losses.

7-Pay attention to region geomorphological guidelines that can obtain the way for constant development of mentioned region.

REFERENCES

- 1- Shariat Jafari M., landslides, Sazeh publication, 1996.
- 2- Shemirani a., An introduction to mountains slope geodynamic, Earth science journal, Shahid Beheshti University, No. 1, 1996.
- 3- Rajai A., Application of geomorphology in preparing of land and environment, Qumes publication, 1993.
- 4- The geographical organization of armed force, topographic map of Ardebil on a scale of 1:250000.

ÇAĞDAŞ KAZAK DİLİ GELİŞİMİNİN TEMEL SORUNLARI

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ДАМУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

THE BASIC PROBLEMS OF EVOLUTION OF THE MODERN KAZAKH LANGUAGE

Doç. Dr. Canat MOMINKULOV* - Doç. Dr. Bakıtgül KULJANOVA**

Özet

Bu makalede Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlık yıllarındaki kazak dilinin gelişimiyle ilgili aktüel problemler değerlendirilmiştir. Makale yazarları kazak dilinin şimdiki durumunu ve esas sorunlarını, kazakçanın kullanma alanını genişletmenin perspektifini, bu süreç esnasında yaşanan problemleri incelemiştir. Ayrıca bu makalede Kazakistan Cumhuriyetinin Devlet dili olan kazak dilinin geliştirilmesinin ve uygulanmasının güncel problemleri değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazak dili, gelişim, Devlet dili, Resmi dil, problemler, geliştirme, gelişim modeli, Türk dili, kazakça konuşan, rusça konuşan, toplum.

Abstract

In this article development of Kazakh language in the period of independency of Kazakhstan is considered. The article deals with issues of actual Kazakh language, prospects of widening its spheres of using and the basic problems related to this process. In this article actual problems of development and spreading of Kazakh language as a State Language of Kazakhstan are considered.

Key Words: Kazakh language, development, State or official language, problems, introduction, Kazakh speaking, Russian speaking, society.

* El-Ferabi Kazak Ulusal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi Diplomatik Çeviri Bölümü Felsefe Bilimleri Kandidatı, Doçent/KAZAKİSTAN

** El-Ferabi Kazak Ulusal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi Diplomatik Çeviri Bölümü Filoloji Bilimleri Kandidatı, Doçent, Kazak Dili Öğretmeni/KAZAKİSTAN

Мақаланың түйіндемесі

Осы мақалада Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарындағы қазақ тілінің дамуының актуалды проблемалары қарастырылады. Мақала авторлары қазақ тілінің қазіргі жағдайы мен негізгі мәселелерін, оның қолданылу аясын кеңейтудің келешегін, осы үрдіс барысында кездесетін проблемаларды зерттеген. Мақалада сонымен қатар Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі болып табылатын қазақ тілінің жетілдірілуінің және қолданылуының өзекті мәселелері қарастырылады.

Тірек сөздер: қазақ тілі, дамыту, мемлекеттік тіл, ресми тіл, мәселелер, енгізу, даму үлгісі, түрік тілі, қазақтілді, орыстілді, қоғам.

Kazak dili dünyanın en hızlı ve dinamik şekilde gelişmekte olan genç dillerinden biridir. Çünkü Soviyet Birliği devrinde yetmiş yıl boyunca hep kullanım dışı bırakılan, faaliyeti kasıtlı ve sistemli olarak sınırlandırılan kazak dili şimdi Avrasya bölgesinin incisine dönüşen, dolayısıyla bu bölgenin en etkin ve itibarlı ülkelerinden biri sayılan Kazakistan Cumhuriyetinin devlet veya resmi dili statüsüne sahip olmuştur. Tabi ki on yıllarca toplum arasında iletişim dili olmayan, sadece sınırlı bir kesim tarafından konuşulan bu dilin şimdiki şartlar altında birçok problemlerinin olması mantıklı ve açıklanabilir. Yerel bazı basın sayfalarında kazak dilinin yeterince gelişmemiş olduğu, toplumca pek konuşulmadığı, gereksinim duyulmadığı veya pratik olarak uygulanmadığı, dilin kaybolma tehlikesi önünde bulunduğu sıkça söylenmesine rağmen kazakçanın ilerideki yıllarda, belki de on yıl sonra bölgenin en çok öğretilen ve öğrenilen dillerden biri olacağı kuşkusuzdur.

Bundan 20 sene önce cumhuriyetimiz bağımsızlığını yeni kazandığı dönemde dilimiz hızlı bir şekilde çözülmesi gereken birkaç ciddi sorunla karşı karşıya gelmişti. Bu sorunların başlıcası kazakçayı ana dili, yani öz dili olarak konuşanların ülkenin genel halk sayısının yaklaşık yüzde kırk veya kırk beşini ancak teşkil etmesi bir yana, kazakların yaklaşık yarısının, özellikle büyük şehirlerde ikamet eden vatandaşlar kitlesi yarısının kazakçayı günlük hayatlarında hiç kullanmamasıdır. Yani, o dönemde Kazakistan halkının yüzde yirmi veya yirmi beşi ancak kazakçayı konuşuyordu. Bunlar da genellikle köylerde ikamet eden Kazakistanlı vatandaşlardı. Şehirlere köylerden ilim ve sanat öğrenmek için göç eden kazakların çoğu rus medeniyeti, ilmi ve sanatının güçlü bir etkisi altında kalarak kendi dillerini kullanma sıkıntısını yaşamıştır, doğal dilsel ortamlarının değişmesinin sonucu olarak büyük bir psikolojik bunalım devrini başlarından geçirmiştir. Zamanla onların kendileri de, onlardan doğan nesiller de kendi dilini unutarak tamamen rusçaya geçmiştir. Böylece şekli, dış görünüşü kazak ama iç dünyası rus iki veya üç nesil yetiştirilmiştir. Kazak dilinin halkımızın hafızasından silinerek yokolmasını önleyen önemli bir faktör de kazakça konuşanların genellikle soviyet idaresinin zorla ulaşıldığı uzakdaki köylerde yaşamasıdır. Yani kazak dilinin sığındığı yer köyler olmuştur. Kazak milliyetçiliğinin vatani köylerdi. Bu da eski yerli amerikalıların kalmaya mecbur oldukları *rezervasyonları* hatırlatır.

Kazak dilinin yapmış olduğu en önemli tarihi katkı kazak milletinin bir türk halkı olarak kendini muhafaza ederek ayakta kalabilmesini, rus kültürü ve düşünce dünyasında eriyip gitmeyip bir etnik grup olarak canlı kalmasını sağlamasıdır. Her hangi bir bir milletin sığınacağı en son manevi barınak onun ana (kazakça «*Ана тили*», *Ana tili*) veya vatan dilidir (rusça «*Родной язык*», *rodnoy yazık*). Rus dili gibi dünyaca tanınmış büyük dillerinin olumsuz ortak bir özelliği kendisinden küçük dilleri yetersiz görerek, daha az gelişmiş dillerin haklarını tecavüz etmeleri, onların hesabına kendi kullanım sahasını genişletmek istemeleri, ayrıca her fırsatta kendi üstünlüğünü vurgulamasıdır. Uzağa gitmeğe gerek yok, maalesef Kazakistana gelen bazı yabancılardan böyle bir tavır veya alakayı defalarca görmüşüzdür. Her hangi bir halkın diline gelişimin hangi noktasında olursa olsun saygı göstermeyenler aynı tepkiyle karşı karşıya geleceklerdir. Dil meselesini küçümseyen ve ona yeterince değer vermeyen milletler ise tarih sahnesini terketmeye mecburdur. Özellikle dini değerlerin Türkiye ile karşılaştırıldığında daha zayıf olduğu Kazakistan ve Kırgızistanda milli değerler çok güçlüdür. Milli duyguların temeli veya çekirdeği ise dildir.

Bundan dolayı özellikle Kazakistan şartlarında dil meselesi ilerideki on veya yirmi sene boyunca sadece bir dilsel sorun olmakla kalmaz, ülkenin toplumsal ve siyasi hayatını ve milletler arası ilişkilerinin yönünü belirleyecek güçlü bir faktöre dönüşeceği kaçınılmaz bir gerçektir. (www.inform.kz. 2009: 04).

Dilini kaybettiği zaman millet te kendi varlığını durduracaktır. İşte kazak dili bu büyük sorumluluğu üstlenerek Kazakistan kültür tarihinde derin ve silinemez izler bırakmıştır. Kazak dili türk dilleri ailesindeki kıpçak diller dalını temsil eden tek devlet dilidir. Komşumuz Kırgızistanda ise kırgız dili rus dili ile aynı resmi statüye sahiptir. İşin gerçeği şu ki Kırgızistanda rus dili daha yaygın ve itibarlıdır. Kazakistanda ise kazak dili kaybettiği gücü ve yitirdiği desteği yeniden kazanmaya çalışmaktadır, toplum da kazakçaya olan görüşlerini yeniden değerlendirmektedir ve bu açıdan son yirmi sene içerisinde devlet tarafından da olumlu ilerlemeler kaydedilmiştir. Bununla demek istediğimiz şudur ki kazak dilinin gelişimi türk dilleri, hatta türk dünyası geleceğiyle direk olarak ilgilidir.

Kazakistan cemiyetinde yaşanan şu anki sosyal, psikolojik, kültürel problemler genel itibarıyla dilin unutulması ve kaybedilmesiyle direk olarak bağlıdır. Tüm Kazakistanlıların şimdiye kadar anladığı bir şey şu ki toplumda kazak dili meselesi çözülmeyen ülkedeki milletlerarası ilişkiler gerginlik halinden ve büyük veya küçük etnik çatışmalardan kurtulamayacaktır. Bu ise ayrı olarak incelenmesi gereken bir ilmi araştırma konusudur.

Tüm türk dillerine ortak bir gerçek vardır. Türk halkları dillerinin özellikleri gereği direk ve kompleks düşünen, yani hızlı düşünme yeteneğine sahip süperetnik veya etniküstü grubu oluşturur. Mesela, türk dillerinde bir eylemi ifade eden fiilin cümle veya fikrin sonunda gelmesi türk halklarındaki düşünme ve kavrama tarzının kompleks ve sistemli olduğuna işaret etmektedir. Batı dilleri ile karşılaştırdığımızda türk dilleri hiç bir dil grubuna benzemez. Batı dillerindeki fiilin cümle veya

fikrin başında gelmesi batı düşünce tarzının daha hareket odaklı, motivasyon ağırlıklı olduğuna delildir.

Yukarıdaki mülahazamızla vurgulamak istediğimiz bir husus türk dilleri taşıyıcılarının diğer dil gruplarıyla kıyasla, hızlı düşünme, esas noktayı bulma, eylem veya fiili esas tutma, hissi anlayış, akıldışı kavrayışa daha yatkın ve yönelik olduğudur. Bize göre türk dilbilimi, türk mantığı, türk düşünce tarzı, türkçe gramer ve mantık ilişkileri, türk psikolinguistiği, türk etnolinguistiği gibi konular ilmi açıdan ciddi bir şekilde incelenmesi gereken önemli sahalardır.

Kazakistana gelirse, açık ve acı gerçek şudur ki kazak dilinin resmi olarak bir devlet dili olmasına rağmen problemin esas noktası ülkemizde ikinci resmi dilin fiilen bulunmasıdır. Kazakistan Anayasasına göre Kazak dili – Kazakistanın devlet dilidir. Rus dili ise aynı kaynağa göre – Kazakistanın resmi dilidir. Ama ingilizce bilen herkes bilir ki tüm uluslararası belge ve kuralların gereği ingilizcedeki «Official language» ve «State language» ifadeleri eşanlamlı kelimelerdir. Demek oluyor ki Kazakistanda resmîyen olmasa da fiili ve paralel olarak iki devlet dili bulunmaktadır. Anayasaya göre iki dilin çeşitli dairelerde eşit olarak kullanılabilmesi öngörülmüştür. Ayrıca rus diline *milletlerarası konuşma dili* gayri resmi statüsü verilmiştir. (www.parlam.kz. 1997: 202).

Zaten eskiden hayatın bütün sahalarını işgal eden veya çok kullanılan rus dili kendi pozisyonunu hiç bir zaman başka bir dile geri vermek istemez. Bu meselenin politika ile ilgili olduğundan dolayı üzerinde durmak istemiyoruz. Bu meselenin yasal olarak çözülmesi yakın gelecekte gerçekleştirilecek bir iş değildir.

Şimdilik Kazakistanda çalışan bütün yerel ve yabancı firma ve şirketlerin çoğunda, uluslararası teşkilat ve özel dairelerde en çok kullanılan dil – rus dilidir. Kazak dili ise genellikle daha çok devlet daireleri, eğitim ve kültür ortamlarında kullanılmaktadır.

Kazakistana herhangi bir gaye ile gelecek Türkiye vatandaşı rusçaya daha çok ihtiyaç duyacaktır. Çünkü halkın bu anlamdaki en konservatif kısmını oluşturan kazak olmayan (buna bazı türk halkları temsil eden kazakistanlılar da dahil) kitle kazak dilini hala ciddiye almıyor, alamıyor veya almak istemiyor. Kazakistanda kazak dilinin istenildiği düzeyde konuşulmamasının en başlıca nedenleri ülkenin Rusyaya olan tarihi, coğrafi ve iktisadi yakınlığı bir yana siyaset, demografi ve ruslaşma faktörleridir. Bunların ilki Kazakistanın Rusya ile ortak bilgisel ve ekonomik entegrasyona girmek istemesiyle ilgilidir. İkincisi ise kazakistanlı etnik rusların Rusyanın psikolojik ve manevi desteğine dayanmasıdır. Üçüncüsü ise kazakçayı konuşmayan etnik kazakların dilsel durumun değişmesinden korkması ve kendi ana dili olan kazak dilinin hızlı bir şekilde topluma entegre edilmesini istememesidir.

Bunlara rağmen KC Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev 2011 yılında Halka yaptığı yıllık konuşmasında 2017 yılına doğru ülke halkının yüzde 80-nin kazak dilini rahatça anlayarak konuşacağını, 2020 yılında ise halk sayısının daha fazla kısmının (90%) kazakça konuşabileceğini ilan etti. (www.akorda.kz. 2011: 2.3).

Aslında bu daha önce böyle yüksek düzeyde hiç gerçekleşmemiş çok ciddi bir beyan ve öneridir. Kazak dilinin diğer bir problemi kazakça öğretimi sistem ve yöntemlerinin soviyet kaynaklı, yani eski ve klasik olmasıdır. Bilindiği gibi soviyet ilim ve eğitim sistemi tecrübe ve pratikten ziyade daha çok teori ağırlıklıdır. Ayrıca dil öğrenmek isteyenlerin hepsini kapsıyacak bedava dil kursları verecek merkezler sayısı yeterli değildir. Hayati tecrübenin gösterdiği gibi birçok sosyal, idari, içtimai, psikolojik, ekonomik, tarihi ve kültürel etkenler dolayısıyla kazak dilinin toplumun bütün sahalarında kullanılması beş - on yıl içerisinde tamamen gerçekleştirecek bir mesele değildir. Çünkü Kazakistan şartlarında dili geliştirmenin esas problemi – idarece belirlenen hedefleri gerçekleştirmedeki sistemsizliktir. Yine de yerel halkın büyük bir kısmı yukarıdaki çağrının zamanında yapıldığını, hatta biraz geciktirilmiş olduğunu iyi anlıyor.

Kazakların genel halk sayısındaki oranı iki yıl önceki son halk sayımına göre 64% idi. KC Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev'in dediğine göre: «Kazak dili (tüm kazakistanlıları) bütün toplumu birleştirecek faktördür». İşin gerçeği şu ki şimdiye kadar bu birleştirici rolü rus dili oynayagelmıştır. Bir de, ülkemizde ve toplumumuzda milliyetçilik doğru veya yanlış yönde çok yaygınlaşmaktadır. Bu konuda soviyet döneminde doğup yetişenler daha hoşgörülü ve sabırlı, hatta kosmopolit ise, son yirmi yılda, yani bağımsızlık döneminde yetişen gençler daha milliyetçi, hür ve bağımsız, dil meselesine ait görüş ve taleplerini açıkça ifade edebiliyorlardır. Bu durum ileride toplumsal gerginliğin nedeni olabilir.

Özellikle başta gençler olmak üzere etnik kazakların çoğu kazak dilinin gelişmesi ve tatbikiyle ilgili ciddi bir sosyal beklenti içerisindeyler. Bu gençler topluluğu eğitimi kazak dilinde almış olanlar ve kazakça düşünenlerdir. 2011 yıl itibarıyla okullardan mezun olan öğrencilerin yüzde 65% kazakça eğitim alanlardır. Ama bu durum üniversitelere gelince biraz farklıdır: yani, üniversitelerde okuyanların yüzde 60 rus dilinde yüksek eğitim almayı tercih ederler. Kazak dilinin tıp, eğitim, sözel bilimler gibi sahalarda gelişmiş olduğu söylenebilir. Teknik, teknoloji ve ilimde ise kazakçanın uygulanmasıyla ilgili ciddi problemler bulunmaktadır.

Dilin gelişimine gelirsek, kazak toplumunda (üçten birine yakın bir kısmının kazakçayı iyi bilmemesine veya konuşmamasına rağmen) pozitif değişiklikler cereyan etmektedir. Mesela, eskisi gibi açıkça kazakçanın gerek olmadığını, rus dilinin daha verimli veya perspektif açısından daha faydalı olduğunu savunanlar sayısı azalmaktadır. 2011 yılında gerçekleşen son cumhurbaşkan seçimleri açıkça gösteriyor ki, halkın rus dili konuşan kısmı (bunların bir kısmı kazak) iktidarda eski yönetim partisinin kalmasını istiyor. Kısacası, mevcut dilsel durum rusça konuşanlar için verimlidir. Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev'in 2011 yılında halka yaptığı konuşmasında 2020 yılına kadar kazak dilini öğrenmenin ciddi bir eğilim olması gerektiği apaçık söylenmiştir. Bu durum ise kazakça konuşmayan kitlenin artık ister-istemez devlet dilini öğrenmeye mecbur olduklarını ispatlıyor.

Kazak dilinin geçmişteki, şu andaki veya ilerideki tarihi, sosyal, siyasi ve kültürel rolü küçümsenmemelidir. Kazak dili tüm kazakistanlıları bir içtimai ve medeni çatı altında, ortak bilgisel ve kültürel alan içerisinde birleştirebilecek uzlaştırıcı

unsur olabilir. Şimdiki gerçek şu ki Kazakistanda farklı tarzda düşünen, ayrı fikri, bilgisel ve kültürel alanda gelişen iki paralel ve çift düşünce dünyası göze çarpmaktadır. Aslında bunun arkasında cemiyet ve milletin ileride açıkça kutuplanarak birbirine karşı ve rekabet eden, birbirini anlamayan ve anlamak ta istemeyen iki büyük gruba bölünme tehlikesi bulunmaktadır.

Yukarıda kazak dili en hızlı gelişen genç dillerden biri demiştik. Yani, en kısa zamanda canlandırılarak yaygınlaşan, gereksinim duyulan, öğrenilmesi yasal olarak talep edilen ve büyük bir gelecek vaat eden dildir. Bu durum da kazak dili öğretim metotlarının, sistemlerinin ve yöntemlerinin yaygınlaştırılmasının çok aktüel ve önemli mesele olduğuna işaret etmektedir.

Kazak dilini öğretme sahasında da ciddi problemler vardır. Onların en önemlileri şunlardır: öğretim metotlarının eski olması, kazakça derslerinin aktif ve interaktif değil de aksine sıkıcı olması, motivasyon düşüklüğü, öğretmen-öğrenci ilişkisinin zayıflığı, öğrencilerin dil öğretime hazır olmaması ve saire. Türkiyede veya dünyanın her hangi bir yerinde türkçenin çok modern, verimli ve etkin metotlarla başarılı bir şekilde öğretildiği bir gerçektir. Bu anlamda Türkiye türkçesi öğretmenleri kazakistanlı yabancı dil öğretmenleriyle karşılaştırıldığında biraz öndedir. Bize göre Türkiye dil öğretim sistemini esasa alarak kazak dilini öğretim sistemini modernleştirmek lazımdır. Bununla demek istediğimiz Kazakistan da Türkiye gibi dil öğretme meselesini Avrupa dil öğretim standartlarına uygun olarak çözmelidir, yani dil bilgisinin derecelendirilmesi, dilin öğrenmek isteyenlerin seviyelerine göre öğretilmesi şarttır.

Kazak dili gelişimine ait önemli sorunlardan biri de bu dilin kullanılma alanının sınırlılığıdır, yani tüm sahalarda tam olarak yaygınlaştırılmamış olmasıdır. Özellikle, devlet dairelerinde, kütüphanelerde, müzelerde, eğitim müesseselerinde (genellikle devlet eğitim dairelerinde), pazarlarda, ticarete, inşaatla, bazı basınlarda, ilçelerde, ilçe merkezlerinde, il merkezlerinde, Kazakistanın Batı, Güney, Güney-Doğu bölgelerinde geniş bir çapta kullanılmaktadır. Ama buna karşılık tüm özel daireler, yabancı şirketler ve yerel iş yerlerinde rus dili birinci dil olarak benimsenmektedir. Özellikle Kuzey Kazakistan, Doğu Kazakistan, Orta Kazakistan bölgelerinde rusça esas iletişim dili olarak kabul edilmektedir.

Soviyet döneminde kazak dili rus dilinden çok etkilendiği tarihi bir gerçektir. Hatta tercümanlar bizi bu konuda teyit ederler, bazı rus kökenli ifade ve tabirler aynen rusçada olduğu gibi kazakçaya yapısı hiç değiştirilmeden çevirilmektedir. Yani düşünce tarzı da ruslaşmıştır. Hatta kazakça düşündüğünü savunan bir çok eğitilmiş vatandaşlarımız ilk önce rusça düşünüyorlar, ondan sonra düşünüleni kazakçaya zihnen çeviriyorlardı.

Çağdaş kazak dilinin diğer bir sorunu da özgür bir şekilde kazakça (isterseniz türkçe düşünenler diyebilirsiniz) düşünenlerin az olmasıdır. Genellikle, kazakçanın taşıyıcıları köyden çıkan vatandaşlardan ve büyük şehirlerde doğup yetişen kazaklardan ibarettir. Kazak dili artık bir şehir dili olmaya doğru gelişmektedir. Bunun için şehirlerde canlı kalabilmesi için rus diliyle eşit derecede rekabet edebilir olması şarttır. Bu konuda ilerlemelerin olmadığını söyleyemeyiz. Avrupa merkezli dü-

şünen kazak vatandaşları artık yavaş yavaş bu gerçeği itiraf etmektedirler. Aslında esas problem bu rusça konuşan ve düşünen kazak kardeşlerimizi kendi safımıza çekebilmektir. Şu ana kadar bu iki kesim birbirine olumsuz bir ilişki içerisindeydiler. 1990 yıllarında Kazakistanda kazakçayı hiç bilmeyen kazaklara *mankurt* (Cengiz Aytmatov'un bir hikayesindeki hafızasını yitiren ve kendi anasına saldıran kimse) derlerdi. Yani kendini, kendi dili ve kültürünü benimsemeyen, unutan, hatta karşı çıkan kimseler demek. Veya *şalakazak* (yarıkazak) ta derler. Avrupa merkezli (rusça) düşünen kazaklar ise rusça bilmeyen veya az bilen kazakları yeterince her yönde gelişmemiş şahsiyetler sayarak onlara *mambet* (eskiden kazaklarda sık rastlanan bir isimdi, *Muhammed – Muhamet – Mahambet – Mambet – Mamet* gibi bir birçok türü vardır) derlerdi. Ama 2000 yılından şimdiye kadar bu iki grubu oluşturan kazakların birbirine doğru olumlu adımlar atmaya başlaması kazakçanın geleceğiyle ilgili umudumuzu arttırıyor. Gelenek ve kültürün, özellikle evlenme (*toy madeniyeti, düğün kültürü*) ile ilgili örf ve adetlerinin hala canlı kalması ve toplumsal iletişim faktörü bu iki kesimin entegre olmasını hızlandırmıştır.

Bize göre kazakçanın geleceğini tahmin edebilmek için ilk önce soruyu doğru şekilde sormak lazım. Kazak dilinin gelişimini önleyen engellerin belirlenmesi, onları ortadan kaldırmanın tedbir ve çözümlerinin tesbit edilmesi, esas iş planının kurulması gerekir. Kazak dili ne zaman teknik, ilim ve gelişim dili olacaktır sorusuna otuz veya yirmi yıl sonra diye cevap vermek her zaman kolaydır. Ama bu planın gerçekleştirilmesi için nelerin yapılması gerekiyor sorusuna cevap vermek işte en büyük problemidir. Bize göre meselenin çözümü genel olarak siyaset ve idareyle ilgilidir. Dille ilgili mevcut siyasi problemler şunlardır: siyasi idarenin kazak dilini geliştirme meselesinde yeterli derecede kararlı olmayışı, meseleye devlet çapında ilmi ve milli bir yaklaşımın olmaması, kazakçanın geleceğini net bir şekilde tasavvur edememe, siyasi isteksizlik ve iradesizlik, kazakçanın geleceğine gerçek bir anlamda inanmama, kazakların milli sorumluluk ve misyonunu yeterince anlayamama, iki standart siyasetinin uygulanması v.b.

Kazak dilinin sistemli bir şekilde latinleştirilmesi gerekir. Timur Kozırev gibi dil uzmanları kazak alfabesini latinleştirmeden önce kazak dilinde evrak yönetimini geliştirmenin gerekli olduğunu savunuyorlar (Kozırev T. 2011: 3). Ona göre kazak dilinin resmi alanlarda tamamen uygulanmaması on yıl sonra ciddi toplumsal çatışmalara neden olacaktır. Kazak dilini geliştirme sürecinde Türkiye türkçesinin katettiği yolu esasa alarak dilin modernleştirilmesi ve reformlaştırılması gerekir. Çünkü bizim dilimiz en çok türk diline benziyor. Mesela, malay veya ibrani dillerinin geçmişi kazak dilinin modernleştirilmesi ve geliştirilmesi konusunda bize çok az bir şey anlatır. Belki teknolojik ve teknik açıdan bir yararı olur, ama yapısı, doğası ve özellikleri açısından kazak diline model olabilecek dil kuşkusuz türkçedir. Dünyada bizim dilimizin gelişmesi konusunda modernleştirme tecrübesi ve teknik çözümleri, mantık ve yapısı açısından bize örnek olabilecek başka bir benzer dil bulunmamaktadır. Çünkü kazak ve türk dillerinin yapısı ve özellikleri hemen hemen aynıdır.

Bu meseleyi sistemli bir şekilde ele alınması için ilk önce aldatıcı gururumuzu yenmeliyiz. Mevcut dilsel problemlerimizin bulunduğunu itiraf ederek modern gelişim modellerini aramalıyız, bulmalıyız ve uygulamalıyız.

Sonuçlarsak, çağdaş türkçe tarihi kazak dilini geliştirme ve modernleştirme sürecinde iyi ve uygun bir gelişim modeli olabilir.

KAYNAKÇA

1. Kazak dilinin gelişimi, ulusal şuur ve kültürün tekrar canlandırılması. Almatı, 2009 [Elektronik kaynak]: <http://www.inform.kz/kaz/article/2135447>
2. 11.07.1997 tarihli 151 sayılı Kazakistan Cumhuriyeti Diller Kanunu, Kazakistan Cumhuriyeti Parlamento Evrakları, 1997, № 13-14, s. 202-204.
[Elektronik kaynak]: <http://www.parlam.kz/a/site.dep/sadvakasov/news>
3. KC Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev 2011 yılında Halka yaptığı yıllık konuşması. 2.3. Bölüm. Dillerin gelişimi [Elektronik kaynak]: http://www.akorda.kz/ru/speeches/addresses_of_the_president_of_kazakhstan/r
4. Kozirev T. *Alfabeyi latinleştirmeden önce kazak dilinde evrak yönetimini geliştirmek lazım*. Almatı, 2011. [Elektronik kaynak]: http://tengrinews.kz/kazakhstan_new s/196692/

TÜRK HALK İNANMALARINDA “DUNGANLAR”

THE TURKISH FOLK BELIEFS AT “DUNGANS”

«ДУНГАНЫ» В ТУРЕЦКИХ ВЕРОВАНИЯХ

Derya YELİS* - Dr. Yaşar KALAFAT**

Özet

Dunganlar, ‘dönmeler / döngeler’ olarak anlayabileceğimiz bir topluluktur. Daha geç dönemlerde Budizm’den İslamiyet’e geçtikleri için bu şekilde adlandırılmış olmalıdırlar. 1877 ile 1883 yılları arasında Çin’den Kırgızistan topraklarına göç etmişlerdir. Çin’de iken birkaç milyon oldukları tahmin edilen Dunganlar göçler sırasında çok zayıf vermişlerdir. Sovyetler Birliği döneminde toplan nüfusları Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan’a dağılmış halde ancak 120 bin civarında idi. 2009 nüfus sayımı sonuçlarına göre Kırgızistan’da yaşayan Dunganların sayısı 58.400’tür. Bu bildiride Dunganların etnik kimliklerine dair farklı görüşlere de yer verilmiş; Kırgızistan Dunganlarının kısa tarihleri ve yerleşim yerleri ele alınmıştır. Dungan halk inanmalarına dair bilgi verilirken; Dungan inanç dünyası, doğum ve doğumla ilgili inançlar, evlilik ve evliliğe yönelik inanmalar, ölüm ve ölümle ilgili inançlar ile diğer inançlar değerlendirilmiştir. Yapılan karşılaştırmalar sonunda Dunganlara ait halk inançlarının diğer Türk halkların inançları ile birçok noktada birleştiği görülmüştür. Farklı olanlara da makale içinde işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: doğum, evlilik, ölüm, bereket Budizm, İslam

Abstract

Dungans’, also referred to ‘dönmeler/döngeler’, may be understood as a community. They may be called as such because they converted to Islam from Buddhism at a later period. They migrated to Kyrgyzstan from China between 1877 and 1883. While they were in China, their population was to be thought around a few million. However, they gave so many casualties as the time of

* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi, d_yelis@hotmail.com/KIRGIZISTAN

** Halkbilim Araştırmacısı_yasarkalafat@gmail.com Ankara/TÜRKİYE

migration. During the Soviet Union era, their total population was around 120,000 and spread in Kyrgyzstan, Uzbekistan and Kazakhstan. According to 2009 population census, Dungans' population living in Kyrgyzstan is 58,400. Different views were given regarding Dungans' ethnic identity in this paper. Kyrgyz Dungans' short history and settlement places were also discussed in the paper. As providing information about Dungans' beliefs, birth and birth related beliefs, marriage and marriage oriented beliefs, death and death related beliefs and other beliefs were evaluated. After making a comparison, it was seen that Dungans' beliefs meet at a common ground with other Turkish people's beliefs. The different ones also pointed at in the article.

Key Words: birth, marriage, death, fertility Buddhism, Islam

1. Giriş

Dunganlar konusunu ele alma fikri, II. Uluslararası Türk Kültür Kongresi mü-nasebetiyle Nisan 2010'da Çeşme'de doğdu. Türk kültür coğrafyasındaki ana dili Türkçe olmayan halkların halk kültürleri tartışılıyordu. Yakutistan'da yaşamakta olan anadili Türkçe olan Kamlık inançlı Altay Türk topluluklarından Dolganlarla İslamiyet'i din olarak kabul etmiş Dunganların farklı toplumlar olduğu gerçeği de böylece açığa çıkmış olacaktı. O gün alandan derleme yapma ve yapılan derlemele-rin karşılaştırmalarının yapılması üstlenildi. Bu vesile ile muhtemelen alanındaki ilk çalışmalardan birisi yapılmış oldu. Çalışmada; "Kırgızistan'da Dunganlar" böl-ümünde Dunganlar hakkında kısa tarihi bilgi verilirken; bölgeye ne zaman ve han-gi şartlarda geldikleri, nerelere ne şekilde yerleştikleri, bulundukları toplamın de-mografik yapısı içerisindeki yerleri, kültürel etkinlikleri ve bugün itibariyle işgal alanları üzerinde duruldu.

Dunganlar, batı Türkçesi ile ifade edersek Döngenler/Dönmelerdir. Eski dinleri olan Budizm'den İslam'a geçmiş Müslüman Kırgız Türk toplumu ile bütünleşmişlerdir. Kırgız Müslümanlığında Kamlık inanç sisteminin bariz izlerinin yaşadığı bilinmektedir. Böylece Müslüman toplumların inanç dünyasında Budizm'in izlerini ararken Döngenler farklı bir laboratuvar özelliğindedir. Esasen bir Budizm-Kamizm inanç sentezi olarak bilinen ve 'Ak Din' diye tanımlanan inanç çevrelerinin olduğu da bilinmektedir. Günümüzde Azerbaycan ve Anadolu Türklüğü halk inanmalarında yaşamakta olan Budizm izlerinin yeri de yeterince tanımlanamamıştır. Bu itibarla Döngenler/Dunganlar, Türk halkların halk inanmalarını inceleyenler için çok önemli bir araştırma vasatıdır.

Kırgızistan'da Hristiyan Karluk Türkleri de bulunmaktadır. Bunlar İli havzası ve Çüy nehrinin yukarı mecralarında Navakath şehri çevresinde yaşamaktadırlar. Karlukların, Suriyeli Nesturi misyonerleri tarafından Hristiyanlaştırıldıkları görüşü oldukça yaygındır. Ayrıca Kaşgar ve Navakath bölgelerinde Moğol istilası döneminde Katolik Hristiyanlık baş göstermişti. IX. ve X. yüzyıllarda Kırgızlar

üzerinde Altay- Doğu Türkistan'a yakın çevrelerdeki Budist sanatı ve Maniheizt kültürün etkileri de görülmektedir.¹

Dungan halk inanmaları konusu incelenirken benzerlerinde olduğu gibi hayatın doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş safhaları sıralaması esas alındı. Ayrıca Dungan halk inanmalarını tanıtıcı, ayna, süpürge ve benzeri konulara dair açıklamalar yapıldı. Alandan yapılmış her tespitin hemen ardından Türk kültürlü halklar arasındaki aynı konulu inançlara kısaca yer verilerek varsa benzerliklere ve farklılıklara işaret edildi.

Dunganların Kırgızistan Türk kültür coğrafyasındaki sosyo-kültürel konumları, Anadolu Türk kültür coğrafyasındaki Patriyotların durumunu andırmaktadır. Patriyotlar da 88 yıl evvel 01 Mayıs 1923 tarihinde yapılmış Mecburi Nüfus Göçü Anlaşması gereğince Türkiye'yi yurt edinmiş, geçmişte Ortodoksluktan Müslümanlığa geçmiş Rum asıllı Türklerdir. Patriyotlar, ana dilleri Rumca olduğu halde, günümüzde Rumcanın yanı sıra Türkçe de konuşmaktadırlar.

Patriyotların beslenme, eğlence gibi kültürleri, halk oyunları, halk musikileri, gelenekleri, Anadolu halk kültüründen genelde pek farklılık göstermez. Onlar kültürleri ile Anadolu Türk kültürüne melez kültür rengi katmışlardır.² Bize göre Dunganlar için de aynı şey söylenebilir.

Ancak, Türk tarih araştırmacılarından Zeki Velidi Togan *Umumi Türk Tarihine Giriş* isimli eserini yazdığı yıllarda Döngenlerin Çin'de birkaç milyon olduklarını belirtmektedir. Döngen toplumunun tamamen Müslüman olup kavmiyet itibarıyla de kendilerini 'Eski Türk' saydıklarını belirtmektedir.³ Togan'ın açıklamalarına göre Döngenler Budizm'den Müslümanlığa döndükleri için bu ismi almamışlardır. "Moğollar zamanından kalan ve sonraları Doğu Türkistan'da cereyan eden hadiselerde kuzey Çin'e gidip yerleşen ve Çinlileşen Müslüman Türk unsurlar Döngen ismiyle tanınmışlardır."⁴

Bu tespitten yola çıkarak, Döngenlerin halkiyatında yaşayan Kamlık inanç geleneklerinin onların bidayetden inanç biçimlerinin bir parçası oldukları söylenebilir. Nitekim Togan, Eberhard'a da gönderme yaparak, "Birçok yerde eski örf ve adetlerini hatta antropolojik hususiyetlerini muhafaza etmişlerdir."⁵ demektedir.

Dungan etnik kimliği ile ilgili araştırmalar Kırgızistan'da da yapılmaktadır.⁶

¹ Mustafa Erdem, "Kırgız Türkleri", *Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

² Serdar Bombacı, "1923 Yılında İmzalanan Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesi Bağlamında Kültürel Açından Patriyotlar", *Folklor Halkbilim Dergisi*, S. 70, Ekim 2010, s. 45-52.

³ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 2.

⁴ *Age*, s. 150.

⁵ *Age*, s. 150.

⁶ Aşağıda yer alan tüm bilgiler Kırgız Bilimler Akademisince (NAUK) Çin-Dungan Araştırma Merkezinin onayı ve merkezin üyesi olan Prof.Dr. M.X. İmazov redaktörlüğünde 2009 yılında basılmış olan *Dungan Ansiklopedisi* 'ndeki 10, 11 ve 13. sayfalarda yer almaktadır.

Каунаğin orjinal adı: «Дунганская Энциклопедия», Институт этнического и культурного наследия Академии Наук Кыргызской Республики, Бишкек-2009, С.10-11-13.Главный редактор- М.Х. Имазов, доктор филологических наук, профессор.

Dungan halk inançları kültürünün Kırgızistan genel halk inanmaları kültürüne katkısını anlamak için Dungan olmayan Kırgızların halk inançlarının tespiti yeterli olmamıştır. Bu ihtiyaç, arşivimizin yanı sıra büyük ölçüde Kemal Polat'ın çalışmaları ile giderilmiştir.⁷ Dunganların Müslüman olmamış ve Kırgızistan'a geçmemiş soydaşlarının halk inanç kültürünün yakından görülebilmesine ihtiyaç vardır. Bu yapılabildiği takdirde Dunganların inanç katmanlaşmasının derinliklerine gidilebilecektir. Kırgızistan halk inanmalarının bir kısmını Kazaklar, Karakalpaklar, Özbekler ve Ruslarınki ile karşılaştıran çalışmalar da yapılmıştır.⁸ Alanın teorik çalışması ise Nezir Temur tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹

2. Kırgızistan'da Dunganlar

Orta Asya Dunganları, 130 sene önce Çin'den buraya Rusya İmparatorluğu döneminde göç etmiş olan Dunganlardır. Tsin İmparatorluğu Dungan toplulukları-

Bilgiler içinde yer alan iki kaynak parantez içinde orijinal adıyla belirtilmiştir.

H. Yusurov'a göre Dunganlar tarih araştırmalarında yer alan Togon (Tu-YU-Hun: Çince) halkından gelmektedir. (Togan Çarlığı: çarlık deniyor ama bir devlet olabilir) Togonlar Saydam dağı steplerinin geniş bir alanında yerleşik haldeydiler. Togonların yükselişi Tan İmparatorluğu zamanına denk gelir (618-907). Togonlar Doğu Tibet kabileleri tarafından yok edilmiştir. 663 yılında Nohebo liderliğindeki Togon askerleri Tibetlilere yenilir, sağ kalanlar Çin'in Lancou bölgesine kaçarak, orada yaşamlarına devam ederler ve böylece Dunganlar oluşmaya başlar.

Stratanoviç'e göre ise Dunganlar Kidan İmparatorluğunun Mancur Bölgesindeki Turugan yerli halkından gelmektedir. Kidanlar hakkındaki ilk bilgiler Çin yazılı kaynaklarında M.Ö. 471 yılına aittir. (Vasilyev, *Orta Asya'nın Doğu Bölgeleri Tarihi*, 10. ve 13. yy, 1857, s. 8 / Васильев В.П. История и древности восточной части Средней Азии от X-XIII вв. (с приложением перевода китайских известий о киданях, чжурчженях и монголо-татарах).-СПб., 1857.-С. 8.) Turugan: Bir rivayete göre 'debisi hızlı akarsu' anlamına gelmektedir. Bir başka rivayete göre de 'nehir yukarı kıyısında yaşayanlar' anlamına gelmektedir. Bu Turugan halkı Dunganların atalarıydı. Bu bilgi antropoloji ve kültür araştırmalarına dayanmaktadır.

Ancak Çin ve Dungan araştırmacılarının efsanelerden de yararlanarak yaptığı pek çok çalışmaya rağmen Dunganların kökeninin tek bir halktan geldiğini söylemek şimdiye kadar mümkün olmamıştır.

M. Ya. Suşanlo'ya göre ise Tangut (Çince: Si Sa) devletinin tarih ve kültürü araştırılırken Dunganların kuzey grubunun oluşmasında söz konusu devletin büyük katkıları olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bilgi Kiçanov Y. İ. *Si Sa Devlet Sistemi* adlı kitapta yer almaktadır. 1959, s. 103 / Кычанов Е.И. Государственное устройство Си Ся// Уч. Зап. ЛГУ.- №281.- Сер. Востоковед.наук.- Выпуск 10.- 1959.- С. 103.

Çin Araştırmacısı Lin Gan ise Dungan halkının Pers, Arap, Uygur, Han, Moğol halklarından ortaya çıktığını iddia etmektedir. Günümüzdeki araştırmacılar da Çin'e sonradan gelen bu halklardan Dunganların oluştuğunu söylemektedirler.

Çinliler Dunganlara 'hueyhuey' demektedir; diğer yandan Çin- Dungan araştırmacılarına göre Çin'in doğu bölgesi de aynı adla anılmaktadır. Yani 'hueyhuey' hem Dungan halkını hem de Çin'in doğu bölgesini ifade etmektedir. Bay Soui'ye, Han Daocen'e ve Din İmin'e göre bu isme ilk olarak - Çin geleneklerinde yer alan soy sistemine göre- Sun soyu zamanındaki kaynaklarda rastlanmaktadır. (M.Ö. 960-1279) Bu isim o zamanlar doğudan yani Arabistan, Pers ve Orta Asya'dan gelenler için kullanılmaktaydı. Aynı isim diğer Dungan kaynaklarında da yer almaktadır.

⁷ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2005.

⁸ Abdıldacan Akmataliyev, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk Folkloru, Edebi Eseri ve Tarihi Kahramanlar)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

⁹ Nezir Temur, *Folklor ve İdeoloji, (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmaları ve Politikalar 1917-1958)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011.

na baskı yapınca, Dunganlar, Çin'in kuzey-batısında ayaklandılar. Ancak ne yazık ki topraklarını terk etmek zorunda kaldılar. Dungan askerleri, aileleriyle birlikte Ak-Su (Sincan) şehriden Rusya sınırlarına doğru üç fasıla ile akın ederek göç etmeye başladılar.

1877 Ekim başında Yusuf Hazret liderliğindeki Gansuy Dunganları, Rusya Çarlığına sığınan ilk Dungan gruptur. Çok uzun bir yolculuktan sonra bugünkü Karakol şehrine 1116 kişi ulaşabilmiştir. Şehirden 6–7 km uzaklıkta verilen topraklara yerleşmişler ve kurmuş oldukları bu köye 'İrdık' adını vermişlerdir. Halen bu köy aynı adla bir Dungan köyü olarak varlığını sürdürmektedir.

Göçlerin en büyüğünü Şensi bölgesinden gelen grup oluşturmuştur. Dunganlar, Bay Yanhu önderliğinde Rusya sınırlarını Aralık 1877'de geçerek Narın şehrine, 27 Aralık'ta da 3314 kişi olarak Tokmok şehrine ulaşabilmiştir.

Üçüncü göç akını ise Gansuy Dunganlarınkıdır. Bu göç, Madajen liderliğinde gerçekleştirilmiş ve daha güneydeki Fergana vadisine kadar uzanmıştır. Bunlar da, 1878 yılında 779 kişi olarak Oş şehrine varmışlardır.

Dördüncü göç ise 1881–1883 yılları arasında gerçekleşmiştir. Kısacası günümüzde Kırgızistan'da yaşayan Dunganlar, genellikle Çin'in Gansu ve Şansi bölgelerinden gelmiş olan Dunganların torunlarıdır.

Eski Sovyetler Birliği sınırlarında yaşayan toplam Dungan nüfusu, 120 binden fazladır. Büyük çoğunluğu Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan topraklarında yerleşik durumdadır. 2009 nüfus sayımına göre Kırgızistan'da kayıtlı Dungan nüfusu 58.400'dür, ancak gerçekte 60 binden fazla olduğu söylenmektedir. Yine 2009 istatistikî bilgilerine göre, Dunganlar Kırgızistan içerisinde yaşayan toplumlar arasında nüfus yönünden Kırgız, Özbek ve Ruslardan sonra dördüncü sırada yer almaktadır.

Dunganlar Kırgızistan'a göç ettikten sonra kendi yazı dillerini kullanarak edebiyat oluşturmaya çalışmışlardır. Bu sebeple denebilir ki, günümüz Dunganca'nın ilk adımları Kırgızistan'da atılmıştır. Yasir Şivaza adlı Dungan şairi bu temellerin atılmasında büyük rol oynamıştır. Halen Kırgızistan Akademiya Nauk'ta Dungan ve Çin Araştırma Merkezi bulunmaktadır. Bu sebeple Kırgızistan, Dunganlar için kültür ve eğitim merkezi sayılabilir.

Kırgızistan sınırları içerisinde Dunganlar değişik alanlarda çalışmaktadır. Kırgızistan'da 1996'dan beri *Huyemin Bo* adlı Dunganca ve Rusça yayınlanan renkli baskı gazetesinin bugün Kazakistan, Özbekistan ve Çin'e de dağıtımı yapılmaktadır.

2007 yılında Kırgızistan ve Orta Asya'nın en büyük Dungan köyü olan Aleksandrovka Köyünün kuruluşunun 125, Dunganların Kırgızistan'a göçünün 130. yılı resmi törenle kutlanmıştır. O dönemin Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev de kutlamalara bizzat katılmıştır.

Kırgızistan'daki Dunganlar Birliği'nin başına 4 Aralık 2010'da Nasiza Sumar Havazoviç getirilmiştir.

Dunganların geçim kaynağı çiftçiliktir. Çiftçilikte başarılı olmalarının en büyük sebebi, sulama sisteminin çok geliştirilmiş olmasıdır. En çok yetiştirilen sebze-

ler soğan, havuç, biber, patlıcan, karpuz ve kavundur. Dungan mutfağında pirinç ön plana çıkar. Pirinç pek çok yemeğin temel maddesidir.¹⁰

3. Dungan Halk İnanmalarında Bazı Karşılaştırmalar

3.1 Doğum ve Doğumla İlgili İnançlar

Dungan halk inanmalarında da doğal olarak doğuma ve çocuğa yönelik olan uygulama ve inançlar vardır. Dunganlarda çocuğun olması, cinsiyetinin belirlenebilmesi için yapılan uygulamalar oldukça çeşitlidir. Dunganlar, sünnet olan çocuğun sünnet parçasını yemeleri halinde çocuklarının olacağına inanırlar.¹¹ Parçanın saklanması, gerdek gecesi eşine verilmesi, onun da sahibinin yastığına koyulması gibi inançlar çok sık görülmeseler de Anadolu Türklüğünde de rastlanan inançlardandır. Sünnet parçası batı Türklüğünde, kırsal kesimde daha ziyade temiz bir yere gömülür.¹² Kadınların sünnet parçasını yemeleri halinde çocuklarının olacağı inancı ilk defa Dunganlarda görülmektedir.

Dungan düğünlerinde gelinin başına yapılan saçından kuru kayısı ve cevizi yemeleri halinde erkek, şekerlemeyi yemeleri halinde ise kız çocukları olacağına inanılır.¹³ Batı Türklüğünde erkek çocuğa hamile hanımın tatlıya, kız çocuğa hamile olanın ise ekşiye aşereceği inancı vardır.¹⁴

Dunganlarda başka bir ailenin, özellikle maddi açıdan zor durumda olan bir ailenin çocuğunu evlat edinmeleri, annelik duygusunu geliştireceği için çocuklarının olmasını kolaylaştıracağına inanılır.¹⁵ Bu tespit Türk kültürlü halklar arasında ilk defa yapılmış olmaktadır.

Dunganlarda aynı aileden kardeşlerin aynı günde düğün yapması halinde kardeşlerden birinin çocukları olmayacağına yönelik inanışlar vardır.¹⁶ Türkmenistan'da gelin toyu ile sünnet toyunun aynı şenlikte kutlanıldığına çok sık rastlanır. Dunganlardaki bu inancı birebir karşılayan bir inanç şekli Türk kültürlü halklar arasında bilinmemekle beraber, iki erkek kardeşin aynı anda evlenmeleri ve çocuk sahibi olabilmeleri 'kara iye'lerin ve kem gözlerin ilgi alanı dışında değildir. Anadolu'nun bazı yörelerinde ikiz çocuğun olduğu, bilhassa ikiz erkek çocuğun olduğu, nazar değmesinden sakınma adına bir dönem saklanırdı.

¹⁰ Bu konuda Kırgızistan Dunganlar Birliği resmi kayıtlarında daha geniş bilgi bulmak mümkündür.

¹¹ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza: 53 yaşında, ürün pazarlama ve hemşirelik bölümünden mezun, Şin'Şu Birliği (Dungan Yardımlaşma Vakfı) ve Kırgızistan Dunganlar Birliği Yönetim Kurulu üyesi, Çocuk ve Aile Komisyonu ve Aleksandrova Köyü İhtiyar Meclisi Üyesi.

¹² Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 270-279.

¹³ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova: 64 yaşında, 10 çocuk annesi olması sebebiyle 'Çok Çocuklu Anne Ödülü' sahibi.

¹⁴ Yaşar Kalafat, "Sivas Yöresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Aşermek / Yeriklemek", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2002, S. 10, s. 169-173.

¹⁵ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

¹⁶ Kaynak kişi, aynı.

Dungan bir bayan erkek ya da kız çocuk istiyorsa erkek veya kız çocuğu olan bir başka bayanla bele bağlanan kuşağını değiştirir.¹⁷ Bu uygulama farklı biçimleri ile Türk kültür coğrafyasında da oldukça yaygındır ve kişiöğlü kültü ile ilgilidir. Çok çocuklu veya erkek çocuklu annelerin bebeklerini büyüttükleri beşikler çocuğu veya erkek çocuğu yaşamayan anneler tarafından kullanılır. Ocağın veya annenin kutuna inanılır. Beşiğe de sinmiş olan bu kuttan yararlanmak istenilir. Korunmakta olan bu beşik tercih edilir.¹⁸

Dunganlarda da çocuğun yaşayabilmesi veya sağlıklı olabilmesi için onlara verilen isimlerden, yapılan bir takım büyüsel işlemlerden medet umulur. Kişioğlü, Od/ateş, kurban, kültlerinden yararlanılır.¹⁹

Dunganlarda bebeği yaşamayan annenin bebeğinin yaşaması için bebeğine Türkiye Türkçesindeki ‘Dursun’, ‘Durdı’, Kırgızcadaki ‘Toktosun’, ‘Toktogöl’ örneklerinde olduğu gibi ‘ölmesin, dursun, yaşasın’ anlamına gelen Dunganca ‘Tünce’ ya da ‘Sünje’ ismi verilmektedir. Tünce veya Sünje ismi her iki cinsten çocuğa da konulabilmenin yanı sıra ikinci isim olarak da verilebilir.²⁰ Bazı batı kaynakları Dunganları Tüngani olarak zikreder. Çocuklara konulan isimlerle gayp âlemine bazı mesajlar verilebileceği inancı Türk kültürlü halklarda oldukça yaygındır. Kız çocuk istemeyen aile çocuğuna Kız Yeter, çocuk isteyen aile ise çocuğuna Betsi ismi koyar. Doğan çocukların cinsiyetinde bir değişiklik olmasını isteyen kimseler çocuklarına Döndü ismini koyarlar. Uzun süre çocuğu olmayan aile, çocukları olduğunda çocuklarına Şükrü, Şükriye veya Hamdi, Hamide ismini koyarlar. Bu tür örneklemeleri çoğaltmak mümkündür.²¹

Dunganlar yaşamayan bebeklerinin yaşaması için çocuğa içinde dua olan muska takarlar.²² Duanın, her türlü görünmeyen tehditler için de koruyucu olduğu inancı Türk kültürlü halklar arasında çok yaygındır. Dua taşınabilir ve saklanabilir özelliği ile de ‘muska’, ‘hamaylı’, ‘boylama’, ‘pozu bent’, ‘tılsımlı gömlek’ ve benzeri biçimlere dönüştürülür.²³

Dunganlarda çocukları çok ve sağlıklı olan bir anneden ikinci anne (kamma) olması istenir, ancak ikinci anne/kamma olması istenen kişi bunu ‘kendi çocuklarından birine kötülük geleceği’ inancıyla reddedebilir. Bu inanışa rağmen genellikle istek kabul edilmektedir. Kabul edilmesi halinde çocuğun maddi ve manevi ihtiyaçlarıyla ömür boyu ilgilenilmesi gerekir.²⁴

¹⁷ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

¹⁸ Yaşar Kalafat, *Ahlatşahlardan Günümüze Bitlis ve Çevresi Halk İnançları*, Berikan Yayınları, Ankara, 2009, s. 19.

¹⁹ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna: 57 yaşında, Yetimler Vakfı üyesi.

²⁰ Kaynak kişi, aynı.

²¹ Yaşar Kalafat, “Dedem Korkut Kültür Elllerinde Adlanma”, *Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 520–541.

²² Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

²³ Yaşar Kalafat, “Hatay ve Çevresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda ‘Fal’ İnanç”, *Hatay Tarih, Dil ve Kültür Bilgi Şöleni*, 11–12 Nisan 2008, Hatay Folklor Araştırma Derneği; Hatay, 2010, s. 140–149.

²⁴ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

Dunganlardaki Kamma inanç ve uygulaması bizim için tamamen yeni bir tespittir. Kelime, yazımı ve mahiyeti bakımından kumayı çağrıştırmaktadır. Çocukları sağlıklı anne kara iyelere karşı korunmalı annedir. Bu iyeler genelde sağlıklı çocukların sağlığını bozan güçler olarak bilinirler. Korunmaya alınmış anne, bu imtiyazını sorumsuzca kullanır ise riske atmış olabilir, şeklinde bir izah yapılabilir.²⁵ Kırgızlarda da çocuğu sağlıklı olmayan bir aile bu çocuğu bir süreliğine, genellikle iyileşinceye ya da yaşamından ümit kesilinceye kadar, çocukları sağlıklı olan bir aileye bakım için verir; sonrasında sembolik bir maddi bedel karşılığı çocuğunu geri alır. Bu maddi bedel bir küçükbaş hayvan olabileceği gibi bir miktar para da olabilir.²⁶

Türkmenistan ve Türkiye’de çocuğu yaşamayan aileler, çocukları yaşasın diye onları bir yatıra özel bir uygulama ile satarlar ve yaşayan çocuğa Satılmış veya Satı ismini koyarlar. Özbekistan’da bu uygulama Beşik Toyu’nda çocuğun annesi ile çok çocuklu bir anne arasında yapılır. Anne üç defa bebeği “sattım” der ve diğer hanıma verir. Çok çocuklu hanım her defasında “aldım” der. Bu sembolik satışta bebek, beşğin altından verilir üstünden alınır.

Beşik Toyu inanç ve uygulaması Kırgızlarda da vardır. Centek Toy, bebeğin dünyaya gelişi münasebeti ile yapılan toy olarak bilinir ve çok şaşaalı kutlanır.²⁷ Doğum Toyu, Diş Toyu, Saç Toyu, Ad Toyu, İlk Adım Toyu, Sünnet Toyu, Asker Toyu Türk kültür coğrafyasında toy karakterli şenliklerdendir.

Dunganlarda yaşamayacağına ihtimal verilen çocuğun yaşaması için alınma ‘ateş isi/ocak isi’ ya da ‘kurban kanı’ sürülür.²⁸ Bu iki uygulamanın her ikisi de Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Ancak bu uygulama yaşamayacağına ihtimal verilen çocuklardan ziyade nazardan korunması istenilen kimseler için alınmış bir tedbir olarak bilinir. İs, kara ve parlaklığı gölgelediği için tercih edilir. Ocak kültü ile bağlantılı olabilir.²⁹ Yeni sağılmış ineğin taze süt kovanının üzerine de aynı amaçla kömür parçası atılır. Kurban kanı kullanımı, sadece çocuk için değil, yeni gelin ve adına kurban kesilen herkes için geçerlidir.³⁰

Dunganlarda ayağı basmayan, yürümekte gecikmiş çocukların yürüebilmesi için dua edilir. Böylece ayaklarının basıp emsalleri gibi yürüyebileceklerine inanılır.³¹

Ayağı basmayan, yürümekte geciken çocuklar için batı Türklüğünde de çeşitli uygulamalar yapılır. Mesela farklı tatbik biçimleri ile köstek kesilir, farklı bir din-

²⁵ Yaşar Kalafat, “Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında ‘Cini Başına Çıkmak’ Deyimine Dair”, *II. Bingöl Sempozyumu*, 25–27 Temmuz 2008, Bingöl Kültür Derneği; Bingöl, 2009, s. 140–147.

²⁶ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

²⁷ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 120.

²⁸ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova: 55 yaşında, ev hanımı, ‘Çok Çocuklu Anne Ödülü’ sahibi.

²⁹ Yaşar Kalafat, “Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi”, *I. Uluslararası Selçuklu’dan Günümüze Akşehir Kongresi ve sanat Etkinlikleri*, 20–21 Kasım 2008; Ed. Y. Küçükdağ ve M. Çıpan, Konya, 2010, s. 121- 39.

³⁰ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

³¹ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

den bir kimsenin mezarına bastırılır, ocağa götürülür.³² Kırgızlarda da tuşoo kesüü (ayak bağı kesme) geleneği yapılır. Bu uygulama ilk adım töreni olarak da bilinmektedir. Hatta yetişkin insanlarda dahi işleri ters gidiyorsa bu uygulama yapılabilir.³³

Türk kültürlü halklarda ‘bağlanmak’, ‘bağlamak’ ve ‘bağını çözmek’ bir büyü ve büyüden kurtarma yöntemidir. Damat ve hastalıklar bağlanabilir ve bağlanmak için bazı uygulamalar yapılır.³⁴

Dunganlarda çocuğa nazar değmemesi ve nazarın giderilmesi için birtakım uygulamalar yapılır. Bu maksatla nazar duası okunur. Çocuğun yastığının altına ayna konur. Dunganlarda al rengin kötü güçlerden koruyacağı inancı vardır. Nazardan korunmak için yukarıda da değinildiği gibi çocuğun anına ateş isi/ocak isi veya kurban kanı sürülür. Ak ve kara renklerden oluşan nazar boncuğu takılır.³⁵ Türkmenistan Türkmenlerinde araba direksiyonlarına, genç kızların bel ve bileklerine ak ve kara yün ipliğinden örülmüş kordon bağlanılarak nazara karşı korunmak istenir ve Anadolu’da doğu Karadeniz bölgesinde bu şekilde örülmüş kordonlara takılmış nazarlıklarla hayvanlar kem gözden korunmak istenir.³⁶ Ak ve kara göz boncuğu, diğer adıyla nazar boncuğu eski Sovyetler Birliğinin tamamında vardır. Kırgızların yanı sıra Özbekler, Kazaklar ve Ruslar da ak ve kara göz boncuğu tatarlar. Onlarda mavinin batı Türklüğünde olduğu gibi nazardan koruyacağı inancı yoktur; hatta Kırgızistan’ın güneyinde mavi yas rengidir.³⁷

Mavi, mistik muhtevası Gök Tengri inanç sistemi ile ilgilidir. Ulu Tanrının, göğün rengi olarak bilinir. Gök Medrese, Gök Mescit gibi kutsal mekânların adlandırılmalarında bu hususun da etkisi vardır.

‘Ayna’nın Türk kültürlü halklarda çok geniş ve inanç içerikli bir uygulama alanı vardır. Ayna etrafında bir kült oluşmuştur. Ayna falda, büyüde, rüyada, cenazede, kırklı olma halinde, düğünlerde, kırılması durumunda farklı mesajlar verir. Çoğu kere aydınlığın simgesi olarak bilinir.³⁸ Ancak nazara karşı bebeklerin korunmasında aynanın kullanılması ilk defa Dunganlarda görülmektedir.

Türk kültürlü halklarda al da doğumda, kırk çıkmasında, düğünde, ölümde, önemsenen ve benimsenen bir renktir.³⁹

³² Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 270–279.

³³ Derya Yelis, *Kırgızcada Kutlama Kalıpları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bışkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dilbilim Anabilim Dalı, Bışkek, 2006.

³⁴ Kaynak kişi, Fayina Marova Şabarovna: 65 yaşında, 2 çocuk ve 8 torun sahibi, İngiliz Dili ve Edebiyatı öğretmeni, eğitim alanında pek çok ödülleri var, annesi Tatar, babası Dungan.

³⁵ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

³⁶ Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna: 51 yaşında, Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Şin’Şu Birliği üyesi

³⁷ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

³⁸ Yaşar Kalafat, “Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna” *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo –Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu*, Antalya, 26–27 Kasım 1993; Ankara, 1995, s. 75–107.

³⁹ Yaşar Kalafat, “Van Gölü Havzası Merkezli Türk Kültür Coğrafyasında Renkler” *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu* 12–14 Haziran 2008; İstanbul, 2010, s. 129–134.

Dunganlarda anne ve çocuğu kötü güçlerden korumak için bir takım tedbir amaçlı uygulamalar yapılır. Dunganlarda anne ve çocuğun bulunduğu odanın kapısına al bez bağlarlar. Bu uygulama alın kötülüklerden koruyacağı inancından kaynaklanmakla birlikte bir duyuru niteliği de taşımaktadır. Böylece o odada bir loğusa ve bebek olduğu bilinir ve o odaya kimse girmez. Al bez bağlama, hastanın odasını belirlemek amacıyla da kullanılır. Bir anlamda kırmızı bez Dunganlarda duyuru sembolüdür.⁴⁰

Dunganlarda loğusa kadın, doğumdan sonraki kırk gün boyunca eşiyile birlikte olmaz.⁴¹ Bu husus İslam'da dinî bir hükümdür. Kanama süresi boyunca eşler arasında ilişki haram kılınmıştır.

Dunganlarda doğumdan sonra anne kırk gün boyunca evde hiçbir iş yapmaz ve eşikten dışarı çıkmaz.⁴² Bu uygulamanın iş yapmama boyutu, zayıf düşmüş vücuda toparlanabilmesi için itina gösterme amaçlıdır. Eşikten dışarıya çıkmaması da korunma amaçlıdır. İnanç boyutu itibariyle eşğin altındaki koruyucu ev iyesi evin içini korumaktadır. Eşğin dışı bilhassa akşamdan sonra güvenli değildir.⁴³

Dunganlarda damat tarafından gelinin anne ve babasına bazı hediyeler alınır. Hediyelerin belli bir şekli, türü ya da maddi bakımdan ölçüsü yoktur. Anneye hediye olarak genellikle başörtüsü verilir.⁴⁴ Bu uygulama batı Türklüğünde 'ana hakkı', 'baba hakkı', 'süt hakkı' veya 'süt parası' gibi isimlerle bilinir.⁴⁵

Dunganlarda 'saç' etrafında da bazı inanmalar oluşmuştur. Dunganlarda çocuğun kesilen ilk saçına bakılarak niyet tutmak isteyen kişi ya da çocuğun annesi için daha sonraki doğacak bebeğinin cinsiyetini tahmin konusunda fal açılır. Bunun için saç avuç içinde yuvarlanır, eğer yusuvarlak olursa kız, 'kuyruklu' tabir edilen şekilde saçaklı yuvarlak olursa erkek çocuk olacağına inanılır.⁴⁶

Kırgızlarda çocuğun kırkı çıkmadan veya kırkı çıktığı gün 'karın saçını alma' uygulaması yapılır. Çocuğun doğumunun 20. gününde yani yarı kırkında yapılan bu uygulamaya 'ilk saç kesme' denir. Saçı 'başı esen/boru bütün' kimse kesmelidir. Bu kimse sevilip sayılan, uzun ömürlü, sağlıklı bir kimsedir. Kız çocuklar için bayan saç kesici erkek çocuklar için erkek saç kesici seçilir. Saç kesinlikle ateşe atılmaz.⁴⁷ Bazı Kırgız çocukların başında birkaç saç teli daha uzun veya farklı olur. Bu saç telleri kutsal sayılır ve bunlar 'mazar saç' diye bilinirler. 4-5 yaşlarındaki kız çocuklarının saçları örülür aralarına mavi boncuk konulur.⁴⁸

⁴⁰ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

⁴¹ Kaynak kişi, Fayina Marova Şabarovna.

⁴² Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

⁴³ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 180-185.

⁴⁴ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

⁴⁵ Yaşar Kalafat, "Bazı Kültür Kodları İtibariyle Rumeli - Anadolu Türkleri; Karşılaştırmalı Halk İnançlarında Haklaşmak - Helalleşmek", *İçel Kültürü*, S. 58, Temmuz 1998, s. 26-28.

⁴⁶ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

⁴⁷ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 117.

⁴⁸ Age, s. 119.

Saç etrafında Türk kültürlü halklarda bir kült oluşmuştur: Hakas ve Altay Türklerinde kişinin kutunun saç diplerinde olduğuna inanılır. Bu itibarla saçın ayak altında kalması istenmez. Saçın bilhassa bayan saçının korumaya alınması Türk kültürlü halkların genelinde yaygındır. Toplanan saç bir duvar kovuğu veya benzeri bir yere konur. Saçtan hareketle büyü yapılır.⁴⁹

Dunganlarda kesilen saç mutlaka toprağa gömülür. Toprağa gömme uygulaması saç, tırnak ya da vücuttan bir et parçası için de geçerlidir. Bu tür aksam kesinlikle toprağa gömülür.⁵⁰

Bazı Dungan aileler saçı saklarlar. Bu uygulamanın sebebi konusunda pek bir bilgi yoktur. Yapılan görüşmelerde “Sadece gelenek olduğu için!” şeklinde bir yanıt alınmıştır.⁵¹ Saçın saklanma sebebi kötü niyetli kimselerin eline geçmesini önlemek olabilir. Anadolu Türk kültür coğrafyasında bebeğin ilk saç bazı yerlerle altınla bazı yerlerde ise tezekle tartılır, ağırlığınca sadaka verilir.⁵² Altınla tartılması saç kıymetini anlatmak için olabilirken, tezekle tartılması da, aynı inanç içerisinden hareketle, kara iyelerin muhtemel zararından korunmak için yapılmış olabilir.

Dunganlarda patlayan ilk diş veya çürüdüğü için çıkan ilk diş için özel ve inanç içerikli toy türünden bir işlem yapılmaz. Ancak çıkan dişin gelişi güzel atılması veya saklanması cihetine gidilmeyip muhakkak toprağa gömülmesine özen gösterilir.⁵³ Batı Türklüğünde ilk dişin çıktığını gören diş sahibi bebeğe bir hediye alır. İlk diş için Türkmenlerde diş toyu yapılır. Anadolu’da ise hedik yapılır, ikram için ailenin yakınları toplanır, çocuklar sevindirilir. Çıkan diş çok kere sağlam diş dileği ile bacaya atılır.⁵⁴

Dunganlarda kesilen tırnak veya bebeğe ait kesilmiş ilk tırnak için özel bir işlem yapılmaz. Ancak vücudun artık aksamı saç ve benzeri gibi şeylerde olduğu gibi tırnak da toprağa gömülür. Bu uygulama ilk tırnak ve diğer tırnaklar için de aynıdır.⁵⁵

Bu uygulamanın izahı batı Türklüğündeki ‘toprağa emanet etme’ veya ‘toprağa sırlama’ inancı ile ilgili olabilir.⁵⁶ Toprağın saklayıcı ve koruyucu bir özelliğinin olduğuna inanılır. Kişioğlunun mahşer günü ayağa kalkarken bütün parçaları ile bütünleşeceği inancı vardır.

⁴⁹ Yaşar Kalafat, “Balkan Türklerinde Örneklemelerle Halk İnançlarında Saç” *BAL-TAM, Türk-lük Bilgisi*, Mart 2005, s. 208–212

⁵⁰ Kaynak kişi, Fayina Marova Şabarovna.

⁵¹ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

⁵² Yaşar Kalafat, “Balkan Türklerinde Örneklemelerle Halk İnançlarında Saç” *BAL-TAM, Türk-lük Bilgisi*, Mart 2005, s. 208–212.

⁵³ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

⁵⁴ Yaşar Kalafat, “Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*, 23–25 Kasım 2007; Çorum, 2008, s. 1139–1149.

⁵⁵ Kaynak kişi, Fayina Marova Şabarovna.

⁵⁶ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnanmalarında Toprak Bir Tabu mu idi?” *ACTA TURCICA* <<http://www.actaturcica.com>>

Dunganlarda bebek dünyaya gelince onun halk arasında ‘bebeğin eşi’ olarak tabir edilen plasenta parçası muhakkak toprağa gömülmek istenir. Bebeğin göbek bağının da keza toprağa gömülmesi gerektiğine inanılır. Ancak günümüzde hastanede doğum yapıldığı için bu uygulama neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır, yapılmamaktadır.⁵⁷

Anadolu Türklüğünde bu inanç gömülecek eş ile çocuğun geleceği arasında bir bağ kurulması şeklinde geliştirilmiştir. Eş cami dibine gömülür ise çocuğun dindar, okul dibine gömülür ise memur, ahırın duvar dibine gömülür ise çiftçi olacağına inanılır.⁵⁸

Dunganlarda sünnet yaşı tek rakamlardan seçilir. Çocuklar genellikle 3, 5 ya da 7 yaşında sünnet yaptırılır. Kesinlikle çift sayı olmaması gerekir. Ancak günümüzde bebek doğar doğmaz hastanede sünnet de ettirilmektedir. Sünnet parçasına yönelik uygulama çocuğun olmasına dönük inançtaki şekildedir. Sünnet parçası eğer hastane ortamında değilse köpek, kedi gibi hayvanların bulup da yememesi için mutlaka toprağa gömülür.⁵⁹

Kırgızlarda sünnet esnasında çocuğun gözleri beyaz bir bezle bağlanır. Eline düğünde kesilen hayvanın kuyruk sokumu kemiği verilir. Sünnette kesilen yere mavi paçavra yakılıp küllü bastırılır.⁶⁰ Mavinin Türk kültürlü halklardaki renk ortak paydası olma özelliğini Dunganlarda göremiyoruz. Dunganlar Müslümanlık inanç sınırlarında kalıp onlara daha fazla bağlı ve eski inanç sistemleri karşısında daha tepkili bir tercih yapmış intibai bırakmaktadır.

Tek sayıların önemi Türk kültür coğrafyasında bilinirken, Anadolu’nun bazı yörelerinde yapılan bir tespit, toplu sünnet olacak çocuk sayısı tek rakama teka-bül ediyor ise onun çifte tamamlanması istenir. Yeni bir sünnet adayı çocuk bulunamaz ise sünnet yapılma yoluyla dökülecek şahıs kan sayısını çifte çıkarabilmek için bir ‘horoz’ kesilir.

3.2. Evlilik ve Evliliğe Yönelik İnanmalar

Dungan aileler farklı etnik kültür kesimlerinden (Kırgız, Özbek, Türkmen, Azerbaycan, Ahıska Türkü...) kız alıp verirler. Hatta bunu kanın karışması ve daha sağlıklı nesiller ortaya çıkması için gayet hoş karşılamaktadırlar. Ancak, özellikle verecekleri kızlar için, Müslüman olan bir kültürle evliliğe sıcak bakmaktadırlar. Gelin olarak alacakları kızları Müslüman olma şartıyla aldıklarından böyle bir ayırım yoktur. Farklı dinlerden kesimlerle evlenme gün geçtikçe artmaktadır. Ancak Müslüman olmayan Hristiyan, Yahudi, Budist gibi dinlere mensup toplumlara kızlarını gelin olarak vermezler.⁶¹ Eski dinleri Budizm olmasına rağmen evliliklerde o dine de karşıdırlar.

⁵⁷ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

⁵⁸ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 258–270.

⁵⁹ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

⁶⁰ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 131.

⁶¹ Kaynak kişi, Fayina Marova Şabarovna.

Dunganlarda çift eşliliğe itibar edilmez. Çift eşlilik yok denecek kadar azdır. Toplum bu tür evliliği hoş karşılamaz. Sadece, erkek diğer eşine çocukları bırakıp başka bir hanımla evlilik yapabilir.⁶²

Kırgızlarda yakın evlilik de yoktur. Evlilik için yedi göbek sayılır. Yedi atanın nesli birbirine öz kardeş sayılır, birbirleriyle evlenemezler. “Karma demir keskin olur” denir. Sütkardeşleri de birbiriyle evlenemezler.⁶³ Sütkardeşi ile evlenilemeyeceği İslam’da da geçerli olan bir hükümdür.

Dunganlarda kız kaçırma yöntemi ile evlilik yok denecek kadar azdır. Kızın erkeğe kaçması şeklinde zor kullanmadan yapılan kocaya kaçmalar yoluyla evlenmelere rastlanır.⁶⁴ Kırgızlarda Kız kaçırma, ‘ala kaçuu’ olarak bilinir.

Dunganlarda ‘başlık’ uygulaması vardır. Günümüz şartlarında Dunganlarda başlık ortalama 10.000 som (250 dolar)’dır. Ayrıca ‘çay’ diye bilinen bir tertip şeklinde uygulanır. Çay; bir kg. ceviz, bir kg. çekirdeksiz kayısı, bir kg. kaliteli çikolata, yarım kg. çaydan oluşmaktadır. Damat tarafından gelinin -duruma göre- on ile yirmi akrabasına ayrı ayrı paketler halinde verilir. Bu takdime iade olarak her bir aile gelin kızın ailesine çeyize katkı olması mahiyetinde -günümüz şartlarında- yaklaşık elli ile yüz dolar arasında maddi yardımda bulunurlar. Bu para çeyizin hazırlanmasında kullanılır.⁶⁵ Başlık(kalın) Türk kültürlü halkların genelinde bu arada Kırgızlarda da vardır. Çapraz evlilik yapan aileler birbirlerinden başlık almazlar.⁶⁶

Dunganlarda çeyiz olarak iğneden ipliğe her şey geline aittir. Bu toplumda çeyize oldukça yüksek bir bütçe ayrılmaktadır.⁶⁷

Dunganlarda nadiren görünse de içgüvey yöntemi ile aile oluşturma vardır. Daha ziyade kız evinin erkek çocuğu yok ise, ebeveynlerin sağlık durumu bu tarz yuva kurmayı zorunlu kılıyorsa veya sağlık durumları uygun değilse içgüvey uygulaması gündeme gelebilir. İçgüvey evin en küçük kızı için alınır. İçgüvey olarak evlenme erkek tarafınca pek hoş karşılanmaz, kınanır.⁶⁸ İç güvey olarak ev kurma yöntemi batı Türklüğünde de pek hoş karşılanmaz. Kırgızlarda bu yöntemle evlenene iç güvey anlamında ‘küç köyö’ denir.

Gelinin eli bereketli olsun, bereketi ve zenginliğiyle gelsin diye düğünde gelinin başından bozuk para saçılır.⁶⁹ ‘Saçı’nın bereket getireceği inancı Türk kültür coğrafyasında pek yaygındır. Gelin saçısındaki yerine göre buğday veya pirinç bereketi simgeler. Gelinin bereketi için başka uygulamalar da yapılır.⁷⁰ Kansız

⁶² Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

⁶³ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 147.

⁶⁴ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

⁶⁵ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

⁶⁶ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 159.

⁶⁷ Kaynak kişi, Fayina Marova Şabarovna.

⁶⁸ Kaynak kişi, Cisiza Zeynep Yusuzovna: 55 yaşında, Aleksandrovska Köyü Meclis (ihtiyar meclisi) Başkanı.

⁶⁹ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

⁷⁰ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 290–308.

kurban olarak bilinen saçının çok çeşitleri vardır. Gelin saçlarının içine de tatlılar, meyveler ve bozuk para gibi farklı şeyler konur.⁷¹

Yenisay Kırgızlarında kabile reisleri toplanıp Tengri ve ruhlara koyun, öküz gibi canlı kurbanlar verirlerken; saç olarak sarı, kırmızı, ak ve bu arada mavi çaput da bağlıyorlardı.⁷²

Dunganlarda genç kızların kismetlerinin açılması için gerek ebeveynler ve gerekse kismetini açılması istenen kimse dua eder. Böylece kismetlerinin açılacağına inanılır.⁷³

Dungan ailelerde düğün 3 gün sürmekle birlikte düğüne ait geleneklerin yerine getirilmesi bir haftada tamamlanır. Namus ve bekâret konusunda bir sorun olmadığını belirtmek için, oğlan tarafı, kız evini yemeğe davet eder ve “Kızını aldım” der. Bir sonraki gün kızın ailesi yeni evli çifti ziyaret için davete icabet eder.⁷⁴ Damat kızın ailesinin yanına giderek “Kızınızı aldım” demesi, bekâret konusunda bir sorun olmadığını beyan etmek içindir ve kızın ailesini yemeğe davet etmesi de sorun olmadığını tescili gibidir.

Batı Türklüğünde de ‘al bezi’ bekâret simgesi olarak kabul edilir ve özellikle kırsal kesimlerde çok önemsenir. Bu tespitin de farklılıklar gösterebilen çeşitli uygulamaları vardır. Bunun, ‘bekâret bezi’, ‘kızlık bezi’ gibi isimleri de vardır. Bu konuda sonuç beklenilen gibi çıkmaz ise bu durumda uygulanan çeşitli formaliteler de vardır.⁷⁵

Dungan düğünlerinde Kırgızlardaki ‘ulak tartış’ ya da ‘kız kumay’ gibi çeşitli sportif faaliyetlerden ziyade genellikle Rus âdetlerinden esinlenen oyunlar oynanmaktadır.⁷⁶ Batı Türklüğünde bu sporlar yerini at yarışı, cirit, güreş ve benzerlerine bırakmıştır.

Ayrıca Dunganlara has olan ‘gelin ve damat saklama’ âdeti yaşatılmaktadır. Damadın evine düğün alayı ile gelen gelini o evden kimsenin görmemesi gerekir. Bu sebeple evdekiler o yöne asla bakmazlar ve gelin beraberinde geldiği kişilerin nezaretinde damadın evine sokulup ‘ko’da kendisine hazırlanmış olan perdeyle kapatılmış yere oturtulur.⁷⁷ Aynı şekilde gelin tarafı da damadı görmemelidir. Gelin burada bir gün boyunca saklanır. Damat sağdıcının da yardımıyla odaya girmeye çalışır. Evdekiler damadı, çevresinde dans ederek engellemeye çalışır. Damat

⁷¹ Yaşar Kalafat, “Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*, 23–25 Kasım 2007; Çorum 2008, s. 1139–1149.

⁷² Anvar Baytur, *Kırgız Tarihinin Leksikaları I-II*, Bışkek, 1992; zikreden Kemal Polat, age, s. 30.

⁷³ Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna.

⁷⁴ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

⁷⁵ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

⁷⁶ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

⁷⁷ Ko: Tüm Dungan evlerinde oturma odasının yarısını kaplayacak şekilde yapılmış yüksekçe, seki benzeri bir sohbet yeridir. Ko, Anadolu evlerindeki eyvana benzer. (Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova: 55 yaşında, ev hanımı, ‘Çok Çocuklu Anne Ödülü’ sahibi.)

tüm engellemelere rağmen odaya girer ve gelinin yazmasını başından alıp kalbinin üzerinde tutarak kendi annesine verir. Anne de yazmayı kabul eder.⁷⁸

Batı Türklüğünde muhtemel bir büyüünün önünü almak, damadın bağlanmasına mani olmak için nikâh saati hasım olacak kimselerden saklanır. Batı Türklüğünde damat gerdek odasına arkadaşlarınca sırtı yumruklanarak sokulur. Batı Türklüğünde gelin belirleme döneminde damat adayı veya kaynana gelin adayının başına düğün evinde yazma atarak onu sahiplenmiş olur. Gelin bu gelişmeden memnun ise damat için oynar.

Dunganlarda hem damadın hem de gelinin evlerinin kapısına al/kırmızı renkli kumaş bağlarlar. ‘Düğün bayrağı’ da denilebilecek bu kumaşın üzerine ‘Mutluluklar’ türünden iyi dilek sözleri ve çiftlerin adlarının baş harfleri yazılır. Eskiden bu kırmızı kumaşın çiçek desenli olmasına dikkat edilirmiş; ancak günümüzde sadece kırmızı renk olması yeterli bulunmaktadır. Kırmızı, Çinlilerde de kötülükten koruyan bir renktir.⁷⁹

Azerbaycan Türk kültür coğrafyasının Türk kültürlü halklarından Karaçilerde yas evinin kapısına kara, düğün evinin kapısına ise al bez asılır. Bu uygulama komşu halklarda da görülmeğe başlanmıştır.⁸⁰ Dunganlarda çok eskiden kına yakmak türünden geleneklerin varlığından sözedilmektedir, ama uygulamasına hiç tanık olunmamıştır. Bu bakımdan günümüzde böyle bir gelenek yoktur, denebilir. Düğünden bir gün önce kızlar ve erkekler ayrı ayrı toplanıp eğlenirler. Bunun Rus kültürünün bir geleneği olduğu, adına da, ‘kızlar partisi’ anlamına gelen ‘deviçnik’ denildiği ifade edilmektedir.⁸¹ Kırgızlarda erkek tarafından yapılan düğüne ‘küçük düğün’ ve kız tarafınca yapılan düğüne ise ‘büyük düğün’ denir.⁸² Küçük toy ve büyük toy tanımlamaları batı Türklüğünde de vardır.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında ‘kısır gecesi’, ‘kına gecesi’, ‘veda gecesi’, ‘kız kıza gecesi’, ‘bekârlığa veda gecesi’ gibi geceler yapılır. Dunganlardaki ‘deviçnik’in bir Rus geleneği olduğu konusunda kuşkular vardır.

3.3. Ölüm ve Ölümle İlgili İnançlar

Dunganlarda ölüm yası ‘kırk gün’ sürmektedir.⁸³ Anadolu Türk kültür coğrafyasında bölgelere göre değişmekle beraber yasin en yoğun dönemi ilk kırk gündür. Senesine kadar süren yaslar vardır. Uzaktan taziyeye gelenler için bu süre uzayabilir.⁸⁴

⁷⁸ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

⁷⁹ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

⁸⁰ Yaşar Kalafat, “Türk Kültürlü Halklardan Karaçilerde Halk İnançları”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, S. 13, Eylül 2010, s. 276- 287.

⁸¹ Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna.

⁸² Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 170

⁸³ Kaynak kişi, Cisiza Zeynep Yusuzovna.

⁸⁴ Kaynak kişi, Fayina Marova Şabarovna.

Dunganlarda yasta olan bayanlar Müslümanlığın gereği olarak beyaz başörtüsü takarlar ve bu başörtüsünü kırk gün boyunca yıkamazlar. Erkekler ise sakal tıraşı olmazlar.⁸⁵ Kırgızlarda yas alameti Türk költürlü halkların genelinde olduğu gibi karadır. Kırgız ve Kazaklarda yas çadırına kara bayrak asılırken Güney ve Kuzey Azerbaycan'da yas evine 'kara bayrak' asılır. Günümüzde Kırgızistan'da kadınlar yas alameti olarak kara veya mavi giyerler. Bu tercihi yaslının ölene olan yakınlığı belirler. Kocasını ölen kadın karalar giyinirken akrabadan ölü sahipleri mavi giyinirler. Kara giyene 'karaluu' mavi giyene ise 'kökü bar' denir.⁸⁶ Bize göre fazla zorlama yapmış olmaz isek kara giyinen ölenin yakınının karalı yaslı oluşunda kara iyeleri sorumlu tutulmuş olmalıdır. Onun acısı farklıdır. Mavi giyinen ölü yakını ise ölüyü Gök Tanrı'ya göndererek kutun rengini seçmiştir. Nitekim yasta sakal uzatılır, fakat saç kesilir. Saç mutluluğun simgesidir. Sakal ise kederi simgeler.

Biz, Harezm bölgesinde, yas renginin yer yer hâlâ mavi olduğunu, cenazelerde kadınların mavi giyindiklerini, örtü olarak da daha ziyade mavi yazma kullandıklarını gözlemlemiştik.

Anadolu'da yas rengi karadır. Yas boyunca farklı elbiseler giyilmemesine özen gösterilir. Yaslı aileyi yastan, yakınları berbere ve hamama götürerek çıkarırlar. Çok kere traş için berber yas evine götürülür.

Dungan cenazelerinde ölü odası 'kırk gün' boyunca aydınlatılır, Ölü odası asla karanlıkta bırakılmaz. Çünkü ölen kişinin ruhu kırk gün boyunca orayı terk etmez, inancı vardır.⁸⁷ Anadolu'da da ölü evinin bilhassa ona ait olan, canını teslim ettiğı odanın ışıkları söndürülmez; bazı yerlerde bu süre üç günle sınırlıdır. Ölen kimse- nin ruhunun kırk gün evinin etrafında olacağı inancı batı Türklüğünde de çok yaygındır.⁸⁸

Dunganlarda ölü evi ya da odası 'arça' ile kırk gün boyunca tütülenir.⁸⁹ Tütsü, Türk költürlü halklarda çok yaygın bir uygulamadır. Tütsünün en yoğun uygulandığı şekil üzerliktir. Tütsü, korunmak ve kurtulmak için doğumda, evlilikte, ölümdede, hasatta yapılır. Evler, işyerleri, düğün salonları, insanlar, meydanlar tütülenir.⁹⁰

Dunganlarda aynaların üzeri kapatılır, ölen kişinin ruhunun yansıyacağına ve evdekileri korkutacağına inanılır.⁹¹ Üzeri kapatılmış ayna görüntüyü yansıtamayacağı için korkuya yol açamamış olacaktır. Bu uygulama batı Türklüğünde de vardır.

⁸⁵ Yaşar Kalafat, "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği", II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Editör Oktay Belli, Ankara, 2007, s. 332-342.

⁸⁶ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 237.

⁸⁷ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

⁸⁸ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 421-437.

⁸⁹ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

⁹⁰ Yaşar Kalafat, "Bahçelievler Örnekleri İle Türk Költürlü Halklarda Üzerlik İnançları ve Uygulamaları" *Kodlar ve Költür 1, Türk Költürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan Yayınları, Ankara, 2009, s. 55-77.

⁹¹ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

Dunganlarda dört gün boyunca ölü evinde yemek pişirilmez, bir iş yapılmaz. Yakınları yemek pişirip ölü evine götürür.⁹² Batı Türklüğünde bu süre üç gündür. “Üç gün ocak yakılmaz” denir.⁹³ ‘Ölü aş/kara aş’ ve ‘yas tutma/aza kütü’ Kırgızlarda da vardır.⁹⁴ Ölü aşının Anadolu’da ‘ölü ekmeği’, ‘ölü hayrı’, ‘azma kürek hakkı’, ‘ölü lokması’ gibi farklı adları vardır.

Dunganlarda ölümün beşinci günü maddi duruma göre koyun veya horoz yahut ikisi birden kesilerek kan akıtılıp Kuran okunur.⁹⁵ Bu uygulama da batı Türklüğünde vardır. Kesilecek hayvanı ölü evinin yakınları getirirler. Bu ikrama yörelere göre farklı isimler verilir.⁹⁶

Dunganlarda ölü, dini inanışın gereğince en kısa sürede defnedilir.⁹⁷ Bu uygulama da batı Türk halk inanışları ile uyum içermektedir. Yatak ömrü istenilmezken “üç gün yatak dördüncü gün toprak” denir. Ağır seyreden hastalıklar için “Allah iki iyinin birisini versin” denir. Ölen kimsenin bir süre bekletilmesi için bir mecburiyet yok ise “Yerine uğurlanmalı” denir.⁹⁸

Dungan toplumunda kadınlar asla mezarlığa gitmez.⁹⁹ Kadınlara bir kısım dinî uygulamalarda bazı kısıtlamaların getirilmesi halk inanmalarındaki devamlılık bakımından üzerinde durulması gereken bir husustur. Kamlık inanç sisteminde de kadınlar ve bilhassa belirli yaş sınırları içindeki kadınlar bazı dini uygulamaların dışında tutulmuşlardır.¹⁰⁰

Dunganlar, “Dinimiz, doğum anında ağlamak, ölüm anında ise sevinmek gerekir.” derler.¹⁰¹ Anadolu Türk halk inanmalarında da “Ağlayanla ağla, gülenle gül, yalnız kalınca gönül küpünü doldur”, “Ağlamasını bilmeyen gülmesini de bilmez”, “Ölüsünde ağlayanı toyunda oynayanı olmayan zavallıdır” şeklinde değerlendirmeler vardır. Cenazede taşkınlık yaparak ağlamak ilahî takdire isyan sayılır.

Dungan inançlarına göre ölüm, daha iyi bir dünyaya göçtür.¹⁰² Ölüm vuslatır.¹⁰³ Dunganlarda “İyileri Allah yanına daha erken alır.” inancı vardır.¹⁰⁴ Yukarıda belirtildiği gibi bu inançlar İslam kültürünün ortak ürünleridirler. Bu inançta ölüm aslında sonsuz ve iyi bir hayata yolculuktur.

⁹² Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna.

⁹³ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

⁹⁴ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, s. 231–233.

⁹⁵ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

⁹⁶ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

⁹⁷ Kaynak kişi, aynı.

⁹⁸ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 421–437.

⁹⁹ Kaynak kişi, Hasanza Lazuyam Huseyevna: 61 yaşında, Şin’Şu Birliği üyesi.

¹⁰⁰ Yaşar Kalafat, “Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk Halk İnançlarında Kadın”, *Epik Türk Anenesinde Destan, Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine*, 25–26 Kasım 2010; *VI. Uluslararası Folklor Konferansının Materyalleri*, Bakı, 2010 s. 496–504.

¹⁰¹ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹⁰² Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

¹⁰³ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

¹⁰⁴ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

Ölüm Müslümanlar için haktır. Ölüm söz konusu olunca, “Allah elden ayaktan düşürmesin” denir. Bu, kendi kendine yetebilirken ölmeyi ifade etmektedir. Tedavisi çok uzun süre alan ve çok çileli olan hastalıklar için “Allah iki iyinin birini versin” denir. Bu ifade ölümün de bir iyi hâl olduğunu anlatır.

Dunganlarda mezarlar, Cuma günleri, Ramazan ve özellikle Kurban Bayramının arife gününde, ölümün yıl dönümünde ya da istenildiği zaman ziyaret edilir. Mezarlar sadece erkekler tarafından ziyaret edilir. Mezarın üzerinde ya da çevresinde asla temizlik ya da sulama yapılmaz; ağaç dikilebilir ancak bu ağaç tabiat ortamında sulanmaya bırakılır. Şartlara göre kurban kesilip dua okunur. Eskiden belirlemek için mezarın üzerine taş konurdu, ancak günümüzde mezar taşı yaptırma geleneği yaygınlaşmaktadır.¹⁰⁵

Dunganlarda türbe inancı kesinlikle yoktur. Türbelerden medet umulmaz, onlara adak bezi bağlanmaz veya niyet taşı yapıştirilmez.¹⁰⁶ Bu tespit Dungan İslamının, halk İslam’ından uzak, daha kitabî bir İslam olarak yer tuttuğunu göstermektedir. Kırgız mezar geleneğinde taş kült ve kültürünün önemli bir yer tuttuğu bilinirken Dunganlardaki bu anlayış daha çok Vahhabî mezhebini andırmaktadır.

3.4. Dungan Halk İnanmalarında Yer Alan Diğer Konular

Dunganlarda kurak mevsimlerde yağmurun yağması için bir su kaynağının başında toplu halde dua edilip kurban kesilir. Bu dua sonucu yağmurun yağacağına inanılır.¹⁰⁷ Yağmur dileği ile ilgili olarak yapılan uygulamalar cami avlusunda, açık havada, türbe veya tepe başlarında ve bu arada su başlarında veya su kenarlarında yapılmaktadır.¹⁰⁸

Dunganlarda ay, güneş, yıldızlar etrafında oluşmuş halk inançları yoktur.¹⁰⁹ Dunganlarda ay ile ilgili inançların olmayışı bizim için sürpriz olmuştur. Anadolu Türk kültür coğrafyasında ay içerikli inançlar çok kere Budizm veya Sabilik ile ilişkilendirilir.¹¹⁰

Dunganlarda hayvanlarla ilgili özel inançlar ve uygulamalar da yoktur. Sadece tavşanın kesilirken çıkardığı ses bebek ağlamasına benzetildiği için Dunganlar tavşan eti yemezler.¹¹¹ Batı Türklüğünde tavşan ‘hayız’ olduğu için, dudağı yarık olduğu için, fazla yenilince etinin kanser yapacağına inanıldığı için ondan yer yer kaçınılır.¹¹² Bununla beraber yaya veya taşıtla yola çıkan kimsenin tavşanla karşılaşması yolunun kapalı olacağı şeklinde yorumlanır.¹¹³

¹⁰⁵ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹⁰⁶ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

¹⁰⁷ Kaynak kişi, Hasanaza Lazuyam Huseyevna.

¹⁰⁸ Yaşar Kalafat, “Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası”, *Yağmur Duası Kitabı*, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 195–225.

¹⁰⁹ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹¹⁰ Kaynak kişi, Cisiza Zeynep Yusuzovna.

¹¹¹ Yaşar Kalafat, “Van Gölü Havzası Dinî Tabakalaşmasında Sabilik İnanç İzleri”, *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 10–13 Haziran 2009, Van.

¹¹² Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Hayvan”, *Av. Süleyman Kazmaz Armağanı*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 2009, s. 261–293.

¹¹³ Ayşe Akkaya, *Eğirdir’de Kültür Değişmesi*, Eskişehir, 1997, s. 179.

Dungan halk tefekküründe tüm hayvanlar dilsiz bir bebeğe benzetilir; bu sebeple sahiplerinin, hayvanlarına kendisi kadar hatta daha da iyi bakması gerekir. Hayvanına iyi bakmayan biri toplum tarafından ayıplanır.¹¹⁴ Anadolu kültür coğrafyasında çiftlik hayvanları mübarektir. Onlar, Allah'ın dilsiz emanetleridir; zulüm edilmesi katmerli günahtır.

Dunganlarda tabiat unsurlarına yönelik bazı inanç ve uygulamalar vardır. Su ile ilgili inançlarda Özellikle geceleri su kaplarının üzerinin kapatılması gerektiğine inanılır. İnanca göre şeytan açık kaplarda gezebilir.¹¹⁵ Bu inanç ve uygulama batı Türklüğünde de vardır.¹¹⁶ Suyun korunması için çok sayıda değişik uygulamalar yapılır. 'Muharramiye tası' ve 'muharremlik tası' özel zamanlarda Kerbela şehitleri aşkı ile kullanılır ve su içilirken 'Hüseyin aşkı ile' denir. Bu taslar veya bardaklar içlerinde suyun olduğunun görünmemesi için mutlaka topraktan yapılır ve yapımlarında Kerbela toprağı kullanılır. Nisan taslarının durumu da böyledir. Bu taslarda kutsal olduğuna inanılan nisan yağmuru suyu bulundurulur. Bu suda şifa ve bereket hikmeti olduğuna inanılır.

Dunganlarda gece yere dökülmüş suyun üzerine basılmaması için özen gösterilir.¹¹⁷ Türk halk inançlarında gece yerlerin bağlandığına ve tekin olmadıklarına inanılır, "destur bismillah gerekir" inancı vardır. Gece eşikten dışarı bilhassa sıcak suyun dökülmemesi, görünmeyen şer güçlerin şerrinden korunmak gerektiği inancından kaynaklanır.¹¹⁸

Dunganlarda su tutumlu kullanılır. İsrâf günahtır.¹¹⁹ İslam israfı genel olarak haram kılmış ve "israf haramdır" demiştir.

Dunganlarda 'toprak' etrafında da bazı inançlar gelişmiştir. Toprağın veriminin artması için zaman zaman toprak için kurbanlar kesilir. Tanrı insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için havada, suda ve karada altışar bin varlık yaratmıştır. Toprağı da insana yardımcı olması için yaratmıştır.¹²⁰

Torak etrafında oluşan inançlar Türk kültürlü halklarda kült oluşturmuş, toprağın bir tabu olduğu konusu da tartışılmıştır. Toprak etrafında doğum, evlilik ve ölüm dönemleri itibariyle inançlar oluşmuştur. Ölen yakınına unutamayıp çok acı çeken çocuklara yakının mezarından alınmış toprak atılır. "Karı ile kocanın toprağı

¹¹⁴ Kaynak kişi, Hasanza Lazuyam Huseyevna.

¹¹⁵ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

¹¹⁶ Yaşar Kalafat, "Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?" *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu*, 25-28 Ekim 2010, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

¹¹⁷ Kaynak kişi, Cisiza Zeynep Yusuovna.

¹¹⁸ Yaşar Kalafat, "Türk Halk İnançlarında Özellikle Toroslarda Kara İyeler İle İlgili Halk İnançları", *Güneyde Kültür*, S. 76, Haziran 1995, s. 21-26.

¹¹⁹ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹²⁰ Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna.

bir yerden alınmıştır” denir. Öleceği yere gelen kimse için “toprağı çekti” veya öleceğine ihtimal verilen kimse için “burnuna toprak kokusu geliyor” denir.¹²¹

Müslüman kültüründe su gibi toprak da aklayıcı paklayıcıdır. Suyun olmadığı hallerde onunla teyemmüm yapılır. Ölümünden sonra dirileceğini en bariz gösteren vasat topraktır. Gökten rahmetin inşi ile toprağın dirilişindeki hikmete iman edilir. Topraktan meyveler ve sebzeler boy verirler. Kur’an’a göre kâfirler hesap gününde “keşke biz de toprak olsaydık” diyeceklerdir.

Dunganlarda dağ, kaya, od/ateş etrafında gelişmiş inançlar yoktur.¹²² Kömür isisi ile ilgili olan inançlar ateş kültü ile izah edilebilir. İslamiyet’in natüralist inançlara karşı oluşundan dolayı cemadat ile ilgili inançlar kaybolmuş olmalıdır.

Dunganlarda ekmek ve tuzun, asla ayakaltında olmaması ya da üzerine basılmaması gerekir. Bunlar avuçla ya da elle verilmez, mutlaka bir kaba konulup verilir. Dungan halk inanmalarında tuz, dünyadaki iyiliklerin tanığı olarak görülür. Bu sebeple hayvanlar yemlenirken dahi bir miktar tuz verilir.¹²³

Batı Türklüğünde ‘ekmek’¹²⁴ ve ‘tuz’¹²⁵ kült oluşturmuştur. Ekmek ve tuz kutsaldır. Bektaşî inançlı Müslüman Türklerde tuzun farklı bir kutsallığı vardır. Bu toplumda yemeğe önce tuz tadılarak başlanır ve yemek tuz tadılarak bitirilir. Trakya Bektaşîleri için tuz “her hâlin ile dengeli ol. Her işe hangi hâl ile başlarsan o hâl ile bitir;” “Gözde faydasız gibi görünenler özde birleşince faydalı olurlar, tat verirler. Sodyum ve klor yalnız başlarına iki zehirdir. Oysa bileşir tuz olurlar” gibi anlamlar taşır. Elbistan’ın Alevî inançlı Müslüman halk arasında dede çırağı uyandırırken onun altına tuz koyar. Bu tuza şifa olsun diye ekmek batırılarak yenir.¹²⁶

Dunganlarda ‘süpürge’ günün herhangi bir saatinde bile asla dik bırakılmamalıdır. Dik bırakılırsa süpürgecin gece şeytana dönüşeceğine inanılır. Süpürge dik tutulur ise düşmanlar başına çıkar, inancı da vardır. Süpürgecin üzerine basılmaz; çünkü süpürge pistir ve kötü güçlerin, cinlerin yuvasıdır, inancı vardır.¹²⁷

Dunganlarda süpürge hava karardıktan sonra kullanılmaz, bereketi süpürür.¹²⁸ Süpürge ile ilgili inançlar, gelecekte haber alma, bereket, şer gibi hususlarla ilişkilendirilmiştir. Onun duruşu, durduğu yer, duruş saati etrafında inançlar oluşmuştur.¹²⁹ Batı Anadolu’da mahalleden sevilmeyen bir aile göç etmişse, komşusu olan

¹²¹ Yaşar Kalafat, “Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Toprak Kültü”, *Uluslararası Türk Kültürü’nde Ağrı Dağı Sempozyumu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ve Iğdır Valiliği, 28–29 Haziran 2008, Iğdır.

¹²² Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹²³ Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna.

¹²⁴ Kaynak kişi, aynı.

¹²⁵ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

¹²⁶ Adnan Demir, “Alevî Bektaşîlerde Yemek ve Sofra Kültürü”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, C. 7, S. 70 s. 38–45.

¹²⁷ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹²⁸ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

¹²⁹ Yaşar Kalafat, “Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı”, *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu*, 22–23 Kasım 2007; Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008, s. 259–266.

kadınlar giden ailenin evini, bahçesini, geçtiği yollarını süpürürler. Bu esnada “Sökülüp sökülüp gitsin yeri yurdu, adını unutsun” diyerek sevinirler. Adeta yerin onun adını hatırlayacağına ve kokusunun o yerlere sindiğine inanılır.

Dunganlarda ‘ayna’ etrafında da inançlar oluşmuştur. Ölü evinde kırk gün boyunca aynaların üzeri kapatılır.¹³⁰

Dunganlarda yeni doğanın ve annenin yastığının altına kötü güçlerden korumak amacıyla ayna konur.¹³¹ Aynanın konulmasının yukarıda da değinildiği gibi izahı muhtemelen onun yansıtıcı özelliği ile ilgili olmalıdır. Sözgelimi, bazı kara iyeler kendi görüntüleri ile karşılaşmak istememiş olabilirler.

Dunganlarda düğünde ya da düğünden hemen sonra ayna kırılırsa çiftin ayrılacağına inanılır. Bu nedenle özellikle bu zamanlarda çok dikkatli olurlar ve birbirlerini sık sık uyarırlar.¹³² Aynanın kırılmasının uğursuzluğa işaret ettiği inancı batı Türklüğünde de vardır. Cam bardak düştüğünde kırılması istenir. Çıkan sesin kara iyeleri kaçıracağına inanılır. Ancak ayna kırıkları bir arada ise, parçaları nispetinde yansıtıcı durumuna girmiş olacaktır.

Düğünde gelinin cebine ayna kısmı tene bakacak şekilde konularak, nazardan korunmak istenir.¹³³ Batı Türklüğünde gelin sandığına muhakkak ayna konur. Gelin evinden aynaya karşı Kur’an’ı Kerim’in altından çıkarılır. Oğlan evine yüzüne ayna tutularak götürüldüğü gibi uygulamalar da olur.

Dunganlarda kâbus görülmesini engellemek için yastığın altına ayna konur.¹³⁴ Bu uygulama ile cenaze evinde aynaların üzerlerinin örtülmesi, kara iyelerden anne ve yavruyu korumak için yatağının altına ayna konulması inancı aynı bütünün parçaları mahiyetindedirler.

Ayna, sırtı kimyevi bir madde ile sırlanmış oluşunun ötesinde sır saklayan bir camdır. Ayna ile fala bakılır, büyü yapılır. Bebeğin ve kırklı hanımın aynaya bakmaması gerektiği inancı, cenaze evinde, Kur’an okunan yerde aynaların örtülmesi veya ters çevrilmiş olmaları, gece aynaya bakılmaması gerektiği inancı bir bütünün parçaları mahiyetindedir. Halk inançlarında aydınlık geleceği simgeler.¹³⁵

Dunganlarda uzun yola çıkan insan ya da akrabalar dualar eşliğinde yola çıkarılır.¹³⁶ Yola çıkana, bilhassa uzun yola çıkana dua etmek, hayırlı yol dilerken sadaka vermek Müslümanlıkta var olan bir uygulamadır. Kamlık inanç sisteminde bu uygulama ‘oboo/ovoo’lara saç yapma şeklinde yaşamaktadır.

¹³⁰ Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna.

¹³¹ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

¹³² Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

¹³³ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹³⁴ Kaynak kişi, aynı.

¹³⁵ Yaşar Kalafat “Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna” *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo –Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu*, Antalya, 26–27 Kasım 1993; Ankara, 1995, s. 75–107.

¹³⁶ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

Dungan halk inançlarına göre cinler pis yerleri ve pis eşyaları severler. Bu sebeple akşamları bulaşıklar mutlaka yıkanmalı, yaşanılan yer her zaman temiz tutulmalıdır.¹³⁷ Bu inanç ve uygulama batı Türklüğünde de vardır.¹³⁸

Dunganlarda suda olduğu gibi, hiçbir yiyecek ve içeceğin üzeri açık bırakılmaz.¹³⁹ Bu uygulama görünmeyen varlıkların dışarıda bırakılmış yiyecek ve içecekleri yiyip içecekleri inancından kaynaklanmaktadır.

Dunganlara göre, cinler insan ve hayvan kılıfına girerek aldatmaya ve zarar vermeye çalışırlar. Vücuduna cin giren bir kişi artık onun ermine girer ve onun istediği şekilde davranır. Perilerin de zaman zaman camilerde oynayarak gürültü yaptıkları şeklinde söylentiler vardır. Ancak görüşülen kaynak kişilerin bilgilerine göre yaşanan ya da tanık olunan böyle bir olay yoktur.¹⁴⁰

Halk inanışlarında cin ve peri içerikli inanmalar büyük ölçüde ortaklık gösterirler. Çok kere de cin ile peri anlam bakımından karıştırılmaktadır. Cinler yaşadıkları yerler, etkinlikleri, gördükleri şekillere göre isimlendirilmişlerdir. Dungan inançlarında cin ve peri inancı batı Türklüğünden farklılık arz etmemektedir.¹⁴¹

Dunganlarda nazar ile ilgili inançlar da vardır. Nazardan korunmak ve kurtulmak için ak-kara nazar boncuğu ve muska takılır. Çengelli iğne ağzı kapalı şekilde giysiye iliştilir. Bu amaçla gelin kızın cebine ayna koyulur.¹⁴²

Dunganlarda doğal olarak rüya ile ilgili inançlar da vardır. Dunganlarda hamile bayan rüyasında ‘yılan’ görürse erkek, ‘çiçek’ görürse kız doğurur, inancı vardır.¹⁴³ Batı Türklüğünde rüyada yılan görülürse düşman anlamına gelir. Anadolu Türk kültür coğrafyasında rüyada ‘kımız gül’ erkek ‘sarı gül’ kız bebek işareti olarak kabul edilir.

Dungan halk inançlarında bir bayan rüyasında ‘balık’ görürse yakın zamanda hamile kalacağına inanılır.¹⁴⁴ Batı Türklüğünde rüyada balık kısmet anlamına gelir.

Diğer Dungan inançları arasında, hasta evine ziyarete gidilirken mutlaka et götürülür.¹⁴⁵ Dunganlardaki bu inanç, genel inanç sistematığı ile fevkalade farklılık arz etmektedir: Et, özellikle kırkı çıkmamış anne ve bebeğin odasına asla getirilmez. Bilhassa yeni kesilmiş hayvanın eti konusunda daha da dikkatli davranılır. Bir zaruret var ise anne bebeği ile birlikte odada bulunan bir yükseltinin üzerine çıkarılır. Hayvanın kırkının anne ve bebeğini basabileceği şeklinde de bir inanç vardır.

¹³⁷ Kaynak kişi, Mariya Yandavurova Muhameyevna.

¹³⁸ Yaşar Kalafat, “Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında ‘Cini Başına Çıkmak’ Deyimine Dair”, *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Kültür Derneği, Bingöl, 25–27 Temmuz 2008; 2009, s. 140–147.

¹³⁹ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹⁴⁰ Kaynak kişi, aynı.

¹⁴¹ Yaşar Kalafat, “Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında ‘Cini Başına Çıkmak’ Deyimine Dair”, *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Kültür Derneği, Bingöl, 25–27 Temmuz 2008; Bingöl, 2009, s. 140–147.

¹⁴² Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna.

¹⁴³ Kaynak kişi, Hasanaza Lazuyam Huseyevna.

¹⁴⁴ Kaynak kişi, Raziya Malikovna Livaza.

¹⁴⁵ Kaynak kişi, Suşanlo Hazima Muhazovna.

Dungan bir ailede anne baba yaşlanınca asla yalnız bırakılmaz; ailenin en küçük erkek çocuğu –olmaması halinde en küçük kız çocuk- anne babayla yaşamına devam eder.¹⁴⁶ Atlı göçebe bozkır kültüründe Göktürklerde ve diğer Türk devletlerinde Gültekin/Kültekin örneğinde olduğu gibi yaşlanan anne ve baba, evi terk etmeyen en küçük erkek çocuk ile birlikte yaşarlar. Türkiye’deki Kuzey Kafkas halklarında ise bu görevi ailenin en küçük kız çocuğu üstlenir.¹⁴⁷

4. Sonuç:

Dungan halk inanmaları ile Türk halk inançlarının, bir kısmı yeni, bir kısmı kısmen farklı ve bir kısmı da bilinmekte olan bulgularla değerlendirildiğinde birbirleriyle çok benzer ve hatta çoğu kere aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler “kamma”, “et”, “ko” “yılan”, “balık”, “çift rakamlar”, “sünnet parçasının yenilmesi”, “evlatlık-annelik duyguları ilişkisi”, “aynı günde iki kardeşin evlenmesi” gibi konularında yeni yorumlara kapı aralayabilmiştir. Bunlar, bazen, bilinenlerin teyidini sağlamıştır. Ancak gerçek şu ki, Dungan halk inanmaları çiçeğinden henüz yeteri kadar bal alınamamıştır. Mevcut görünümü ile Dungan halk inanmaları, Budizm ve Kamlık inanç sisteminden ziyade İslamî bir karakter arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akkaya, Ayşe. *Eğirdir’de Kültür Değişmesi*, Eskişehir, 1997.

Akmataliyev, Abdıldacan. *Kırgız Folkloru ve Tarihî Kahramanalar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk Folkloru, Edebî Eseri ve Tarihî Kahramanlar, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları*, Ankara, 2001.

Baytur, Anvar. *Kırgız Tarihinin Leksikaları, I-II*, Bışkek, 1992; zikreden Kemal Polat.

Demir, Adnan. “Alevi Bektaşilerde Yemek ve Sofra Kültürü”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, C. 7, S. 70.

Erdem, Mustafa. *Kırgız Türkleri, Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Kalafat, Yaşar. “ Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna”, *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu*, Antalya, 26–27 Kasım 1993; Ankara, 1995, s. 75–107.

Kalafat, Yaşar. “Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Toprak Kültü”, *Uluslararası Türk Kültürü’nde Ağrı Dağı Sempozyumu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ve Iğdır Valiliği, 28–29 Haziran 2008.

Kalafat, Yaşar. “Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi”, *1. Uluslararası Selçukludan Günümüze Akşehir Kongresi ve sanat Etkinlikleri*, 20–21 Kasım 2008; Ed. Y. Küçükdağ ve M.Çıpan, Konya, 2010, s. 121- 139.

Kalafat, Yaşar. “Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı”, *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi Atatürk

¹⁴⁶ Kaynak kişi, Buddeza Hiyazova.

¹⁴⁷ Kaynak kişi, Zubde Sanjanova.

İlkeleri ve İnkılâp Tarihi araştırma ve Uygulama Merkezi, 22–23 Kasım 2007; Yayına haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008, s. 259–266.

Kalafat, Yaşar. “Bahçelievler Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamalar”, *Kodlar ve Kültler 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan Yayınları, 2009, s. 55–77.

Kalafat, Yaşar. “Balkan Türklerinde Örneklemelerle Halk İnançlarında Saç”, *BAL-TAM, Türklük Bilgisi*, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Mart 2005, s. 208–212.

Kalafat, Yaşar. “Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında ‘Cini Başına Çıkmak’ Deyimine Dair”, *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Kültür Derneği, 25–27 Temmuz 2008; Bingöl, 2009, s. 140—147.

Kalafat, Yaşar. “Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, 23–25 Kasım 2007; Çorum, 2008, s. 1139–1149.

Kalafat, Yaşar. “Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgili İnançlar-Türk Halk İnançlarında Kadın”, *Epik Türk Ananesinde Destan, Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine, VI. Uluslararası Folklor Konfransının Matarialları*, 25–26 Kasım 2010; Bakı, 2010, s. 496–504.

Kalafat, Yaşar. “Hatay ve Çevresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda ‘Fal’ İnancı”, *Hatay Tarih, Dil ve Kültür Bilgi Şöleni*, Hatay Folklor Araştırma Derneği, 11–12 Nisan 2008; Hatay, 2010, s. 140–149.

Kalafat, Yaşar. “Türk Destanlarında Su Bir Tabu mu idi?”, *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu*, Lefkoşa, 25–28 Ekim 2010.

Kalafat, Yaşar. “Türk Halk İnançlarında Hayvan”, *Av. Süleyman Kazmaz Armağanı*, Ankara Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 2009, s. 261–293.

Kalafat, Yaşar. “Türk Halk İnançlarında Özellikle Toroslarda Kara İyeler İle İlgili Halk İnançları”, *Güneyde Kültür*, S. 6, Haziran 1995, s. 21–26.

Kalafat, Yaşar. “Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası”, *Yağmur Duası Kitabı*, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 195–225.

Kalafat, Yaşar. “Türk Kültürlü Halklardan Karaçilerde Halk İnançları”, *BAL-TAM, Türklük Bilgisi*, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, S. 13, Eylül 2010, s. 276- 287.

Kalafat, Yaşar. “Van Gölü Havzası Dinî Tabakalaşmasında Sabilik İnanç İzleri”, *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van, 10–13 Haziran 2009.

Kalafat, Yaşar. “Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ed. Oktay Belli, 2007, s. 332–342.

Kalafat, Yaşar. “Türk Halk İnanmalarında Toprak Bir Tabu mu idi?”, *ACTA TURCICA* <<http://www.actaturcica.com>>

Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s. 421–437.

Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

Serdar Bombacı. “1923 Yılında İmzalanan Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesi Bağlamında Kültürel Açından Patriyotlar”, *Folklor Halkbilim Dergisi*, S. 70, Ekim 2010, s. 45–52.

Temur, Nezir. *Folklor ve İdeoloji, Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmaları ve Politikalar (1917–1958)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011.

Togan, A. Zeki Velidî. *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Yelis, Derya. *Kırgızcada Kutlama Kalıpları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bışkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dilbilim Anabilim Dalı, Bışkek, 2006.

Kaynak Kişiler:

Buddeza Hiyazova: 55 yaşında, ev hanımı, ‘Çok Çocuklu Anne Ödülü’ sahibi.

Cisiza Zeynep Yusuzovna: 55 yaşında, Aleksandrovka Köyü Meclis (ihtiyar meclisi) Başkanı.

Fayina Marova Şabarovna: 65 yaşında, 2 çocuk ve 8 torun sahibi, İngiliz Dili ve Edebiyatı öğretmeni, eğitim alanında pek çok ödülleri var, annesi Tatar, babası Dungan.

Hasanza Lazuyam Huseyevna: 61 yaşında, Şin’Şu Birliği üyesi.

Mariya Yandavurova Muhameyevna: 57 yaşında, Yetimler Vakfı üyesi.

Raziya Malikovna Livaza: 53 yaşında, ürün pazarlama ve hemşirelik bölümünden mezun, Şin’Şu Birliği (Dungan Yardımlaşma Vakfı) ve Kırgızistan Dunganlar Birliği Yönetim Kurulu üyesi, Çocuk ve Aile Komisyonu ve Aleksandrovka Köyü İhtiyar Meclisi üyesi.

Suşanlo Hazima Muhazovna: 51 yaşında, Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Şin’Şu Birliği üyesi

Zubde Sanjanova: 64 yaşında, 10 çocuk annesi olması sebebiyle ‘Çok Çocuklu Anne Ödülü’ sahibi.

EFFECTS OF AIR POLLUTION ON CHILDREN

HAVA KİRLİLİĞİNİN ÇOCUKLARA ETKİLERİ

ЭФФЕКТЫ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОЗДУХА НА ДЕТЯХ

Elhame EİNOLLAHİ^{*} - Maryam EİNOLLAHİ^{} - Payam HAMİDİ^{***}**

Özet

Hava kirliliği çocukları daha çok etkilemektedir. Çünkü onların organizmaları zayıftır ve henüz dayanıklı değildir. Birçok biyolojik etkenler çocukların hava kirliliğine maruz kalmasına sebep oluyor. Yeni doğan bebeklerin ciğerleri, tüm organizması ve beyinleri henüz güçsüzdür ve sağlamlaşmamıştır. Onların gelişmesi 6 yaşına kadar devam etmektedir. Nefes yollarının iç kısımları ise bu yaşa kadar özellikle nazik ve hassas olmaktadır. Aynı zamanda büyüklere oranla çocukların beyaz ve tertemiz ciğerleri, bedeninin ağırlığına oranla % 50 fazla hava solumaya ihtiyacı bulunmaktadır. Çocuğun erken büyümesi ve gelişmesi sürecinde onun sağlıklı olması şarttır. Ama havanın kirlenmesi çocuk ve bebeklerin gelişmesi ve sağlıklı olmasını olumsuz olarak etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hava kirliliği, çocuk ve bebekler, sağlık, gelişme

Abstract

Children are often more susceptible to the health effects of air pollution because their immune systems and developing organs are still immature. There are several biological reasons why young children may be more susceptible to air pollution's effects. Children's lungs, immune system, and brain are immature at birth and continue to rapidly develop until approximately age 6, and the cell layer lining the inside of the respiratory tract is particularly permeable during this age period. Compared to adults, children also have a larger lung surface area in relation

^{*} Department of Natural resources Engineering, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

^{**} Department of manegment, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

^{***} Department of Natural resources Engineering, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

to their body weight, and breathe 50% more air per kilogram of body weight. The process of early growth and development is important for the health of the child in general and therefore may also be a critical time when air pollution exposures can have lasting effects on future health.

Key Words: Air Pollution, Children, health effects

Introduction

Air pollution causes ill health and death is well recognized. Air pollution is caused by both natural and man-made sources. Major man-made sources of ambient air pollution include industries, automobiles, and power generation. In indoor environments, tobacco smoke and combustion of solid fuels for cooking and heating are the most significant sources. In addition, construction material, furniture, carpeting, air conditioning, and home cleaning agents and insecticides can also be significant sources of chemical and biological pollutants indoors. In many cases, children may have greater exposure than adults to airborne pollutants. Infants and children generally breathe more rapidly than an adult that increases their exposure to any pollutants in the air. Infants and children often breathe through their mouths, bypassing the filtering effect of the nose and allowing more pollutants to be inhaled.(2)

What are the major kinds of air pollutants and their impacts on children?

"Criteria" Air Pollutants

Several common air pollutants are regulated under the state and federal Clean Air Acts and are known as "criteria" air pollutants. Two of the most widespread criteria pollutants are particulate matter (PM) and ozone. PM consists of microscopic particles less than one-seventh the width of a human hair. These particles come from a variety of both manmade and natural sources, such as diesel engines, smoke from fireplaces as well as forest and agricultural fires, and dust from tilled farmland. PM can bypass the body's natural defenses and penetrate deep into the lungs. The elderly, children and people with existing respiratory or cardiac diseases are considered to be especially sensitive to the harmful effects of PM. Recent studies suggest that PM may exacerbate asthma and cause coughs and other respiratory symptoms in children. Recent studies also suggest that prolonged exposure to PM may also affect the growth and functioning of children's lungs. Researchers found that as children grow up in smoggier areas, there is a notable lag in lung function growth.(3)

Ozone is the major component of urban smog. It is formed by chemical reactions in the atmosphere involving sunlight and various gases in motor vehicle exhaust and industrial emissions. Ozone is a powerful respiratory irritant that can cause lung inflammation, transient decreases in lung function, shortness of breath, chest pain, wheezing, coughing and exacerbation of respiratory illnesses such as asthma. Long-term and repeated ozone exposures may lead to chronically reduced lung function.

Pollutant levels inside schools and businesses are likely to be similar to or lower than those in homes. Children's physical activity may also be better controlled in schools than in homes .

On the other hand, in some school districts smoky conditions may make travel to school hazardous. In many areas it will not be practical to close businesses and schools, although partial closures may be beneficial. Closures and cancellations can target specific groups or specific, high-risk activities, such as outdoor sporting events and practices. Curtailing outside activities can reduce exposures, as can encourage people to stay inside and restrict physical activity. A decision to restrict industrial emissions should be based on local air pollution and the emission characteristics of particular industries. Curtailment may not be necessary if eliminating industrial emissions will not markedly reduce local air pollution.(1)

Why are Children More Susceptible to Air Pollution than Adults?

In many health effects research studies, children are considered as if they were small adults. This is not really true. There are many differences between children and adults in the ways that they respond to air pollution. For example, children take in more air per unit body weight at a given level of exertion than do adults. When a child is exercising at maximum levels, such as during a soccer game or other sports event, they may take in 20 percent to 50 percent more air - and more air pollution - than would an adult in comparable activity.(4)

Another important difference is that children do not necessarily respond to air pollution in the same way as adults. Adults exposed to low levels of the pollutant ozone will experience symptoms such as coughing, soreness in their chests, sore throats and sometimes headaches. Children, on the other hand, may not feel the same symptoms, or at least they do not acknowledge them when asked by researchers. It is currently not known if children actually do not feel the symptoms or if they ignore them while preoccupied with play activities.(5)

This probably does not mean that children are less sensitive to air pollution than adults. There are several good studies that show children to have losses in lung functions even when they don't cough or feel discomfort. This is important because symptoms are often warning signals and can be used to trigger protective behavior. Children may not perceive these warning signals and might not reduce their activities on smoggy days.(7)

Conclusion

Children, even those without any pre-existing illness or chronic conditions, are considered a sensitive population because their lungs are still developing, making them more susceptible to air pollution than healthy adults. Several factors lead to increased exposure in children compared with adults: they tend to spend more time outside; they engage in more vigorous activity; and they inhale more air (and therefore more smoke constituents) per pound of body weight. These are all

reasons to try to limit children's vigorous outdoor activities during smoky conditions. Studies have shown that particle pollution is associated with increased respiratory symptoms and decreased lung function in children, including symptoms such as episodes of coughing and difficulty breathing. These can result in school absences and other limitations of normal childhood activities. The purpose of this review is not to discourage children or adults from normal daily activities and outdoor exercise. Exercise has very important, beneficial outcomes. Appropriate exercise and prudent exposures of children and adults should be encouraged even in an environment that may always contain some amount of air pollution.(6),(7)

REFERENCES

1. Chestnut LG, Ostro BD and Rowe RD (1987) Sana Clara Criteria Air Pollutant Benefit Analysis. Prepared for the U.S. Environmental Protection Agency, Region 8, San Francisco, CA.
2. Krupnick A/r and Porney PR (1991) Controlling urban air pollution: A benefit-cost assessment. *Science* 252:522-528.
3. Martin AE and Bradley WH (1960). Mortality, fog and atmospheric pollution: An investigation during the winter of 1958-1959. *Mon Bull Minist Health Lab Serv.* 19:56-73.
4. Ozkaynak H, and Thurston, GD (1987). Associations between 1980 U.S. mortality rates and alternative measures of airborne particle concentration. *Risk Analysis* 7:449-461.
5. Reilly WK forward to Friedman RD (1981) Sensitive populations and enviromntal standards.
6. U-S. Enviromntal Protection Agency, Regulatory Impact Analysis on the National Ambient Air Quality Standards for Particulate Matter, Research Triangle Park, NC, February (1984).
7. U.S. Enviromntal Protection Agency (1982). Review of the National Ambient Air Quality Standard for Particulate Matter: Assessment of Scientific and Technical Information. Research Triangle Park, NC 27711.

ENVIRONMENTAL HAZARDS IN LOESS LANDS OF THE MOGHAN PLAIN WITH THE INDICATION ON LAND SLIDING

MUĞAN DÜZLÜĞÜNDEKİ LOESS TOPRAKLARINDA ORTAYA ÇIKAN ÇEVRE TEHLİKESİNİN TOPRAK EROZYONUNA ETKİLERİ

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ОПАСНОСТИ НА ЗЕМЛЯХ ЛЕССА РАВНИНЫ MOGHAN С ПРИЗНАКОМ НА СКОЛЬЖЕНИИ ЗЕМЛИ

Dr.Mir Mahmood HOSSEİNİ* - Dr.Gita EİNOLLAHİ
Mohammad HOSSEİNİ*****

Özet

Loess çöküntüleri, “kuartz” dönemine ait birbirinden ayrılmış bina görünümünde olan küçük rüzgarlı aşınmalardan oluşmuştur. Bu oluşumlarda çimento olmamasına rağmen, onlar birbirine yapışıyor. Loessler dayanıksız-yumuşak topraklar olduğundan aşınmaya dayanıklı değildir. Mugan bölgesi İran’ın kuzeybatısında bulunuyor. Doğal faktörler; insanların yanlış faaliyetleri, bu düzlükte hayvan otlatılması, tarımın doğru biçimde yapılmaması, Loess topraklarında inşaat yapılması vb. gibi sebebler; katılaşma ve aşınma gibi iniş hareketlerinin ortaya çıkması imkanını artırıyor. Bu yönde yapılan jeomorfolojik araştırmaları göz önünde bulundurmak, gelecekte dağıtıcı olaylara sebep olabilir.

Makalede; çevresel tehlikelerin aşınmaya etkisinin neler olduğu araştırılıyor ve bu konuda öneriler getiriliyor.

Anahtar Kelimeler: Loess, aşınma, ekolojik tehlikeler, Muğan düzlüğü

* Department of Geography, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

** Young Researchers Club, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

*** Department of Geography, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan/IRAN

Abstract

The Loess is sediment with fine windy particles of Quartz era having separated and disjoined structure. These deposits have not required cement, thus, owning more calcareous and clay minerals resulting in special adherence. However, the Loess is considered as diffusive soils when saturating with water, abrupt and dense movements can be observed (Zand-Moghaddam, 2006). Moghan region being in the northwest of Iran causes that due to the natural factors and human activities such as animal grazing in the forests, employing inappropriate agricultural styles (plowing on slopes direction, uncontrolled irrigation, etc.) and other development activities such as dwelling construction in Loess lands increase the occurrence possibility of hillside movements such as Solifluction and sliding. Therefore, ignoring the geomorphology studies leads to expectations of devastating events in future. In this paper, after studying the environmental hazards with the emphasis on slipping, the appropriate solutions for this issue are presented at the end.

Key words: Loess, slide, environmental hazards, Moghan plain.

1. Introduction

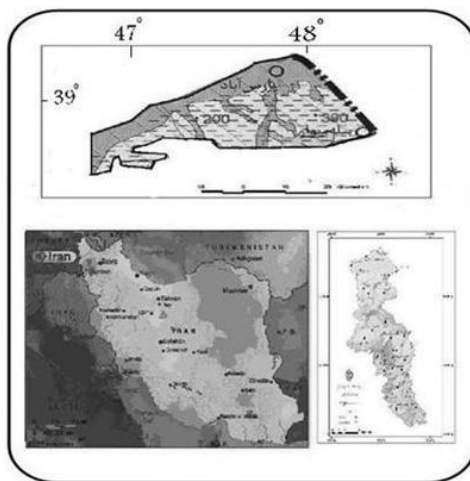
One of the most important study fields in human and environment relations is related to the environmental hazards to which the media titles and news headlines are attributed in every weeks, months or years (*Moghimi, 2003*). Studying the environment hazards of Loess as very sensitive deposits in natural and non natural processes caused that besides the geologists, other researchers in science and technology such as geographers, soil scientists, planning managers and etc. are interested in this issue. These windy deposits, in Iran, are mainly fine grained sediments without stratification which are compacted after being affected by the less erosion rainfalls (*Darvish Zadeh, 2001*).

2. Geographical location of the under study region

Moghan plain is located in the north of Ardebil province in northwest of Iran. *Moghan* plain is in the south of Aras River and west of the Caspian Sea which its major areas are in Azerbaijan country, and also, parts of it is in northwest of Iran in Ardebil.

In the vast northern plain of *Moghan* there is a small town called *Parsabad-Moghan*. *Moghan* is extended from the southern mountains of *Khorouslou-Dagh* and *Salavat-Dagh* in the south to the Aras Riversides in north, a relatively even land with smooth slopes. Generally, the natural face of the region can be divided in three mountainous, hillside and plain areas.

Fig 1. Location and distribution of Loess in *Moghan*



3. Slide

When a lump or a piece of rock, soil and any compressed or non-compressed matter moves along a slippery surface, this action is called slide. (*Shemirani, 1996*). Generally, several landslides occurred in this region can be seen in Figs. 2 and 3.

Fig. 2. Slides in Loess lands



Fig. 3. Slide in Loess lands



4. Natural effective factors in making slide on the Loess

4.1. Natural factors

4.1.1. Geology and tectonic

One of the most important factors in creating a range of motions is geological states or formations on which the under study area is located. Occurring low and medium earthquakes can cause disintegration of soil and rock properties and in turn leads to domain movements, especially locating the area in the western Alborz region (Azerbaijan) which is tracking Talesh Mountains, also being the main and minor faults in their vicinity can cause the earthquakes. Cracks occurred as the result of these faults and earthquakes increasing the water pressure by the water insertion into the soil or rock, finally due to the soils weakness the landslides can be occurred [3].

4.1.2. Climatic factors

Climate is of the significant parameters in geography studies. All natural factors such as soil, vegetation, drainage and movement of human activities and the range and type of housing, etc., are partly in relation with climatic effects. Among the climatic elements, rainfall and temperature have significant impact on occurring the range movements of the under study area. The climate of this region is semi-dry and cold which for to this reason, the role of mechanical weathering of rocks can be seen causing the destruction and degradation and ruin its strength.

4.1.3. Topographic factors

Two important factors, the height and slope, are of important factors controlling instability of a range. For the two same ranges with a constant slope value, the higher is the elevation of a range, the more is its unstable potential. Changes in the slope degree can cause a range of movements, because the slope is losing its anchor in steep which in turn leads to start the range of movements.

Numerous natural and human factors in changing the steep slopes are involved in the study area that could be tectonics, sewages on ranges, and rivers foot steep cause steep slopes changes, also human activities such as road construction, residential and non-residential facilities, and agriculture especially as a homebred can be seen on existing slides have the required potentials and conditions to slide (Servati, 2003).

4.2. Human factors

Many factors are involved in non natural or human factors creating slides on Loess lands among which the most important are planting fruit trees and gardening, animals grazing in the forest especially in the highlands, irregular and non-scientific usage of soil for brick making and road construction as well as construction of rural houses and usage change (conversion pasture land to agriculture) in Loess lands that all of them are non-scientific activities led to the formation of morphological forms, degradation, irreversible environmental ruins such as ditch and etc. The mentioned reasons are shown in Figs. 4 and 5.

Fig. 4. Construction on Loess lands Fig



5. Usage changes



4. Conclusion

Loesses are weak and fine deposits having special sensitivity and fast response against natural and human erosions. According to the climatic division map, the under study region has dry climate. Rainfalls in the southern part are more than the north. The most important natural reasons of erosion facies formation, environmental and geomorphic hazards in the area are: geology, climate, and especially the range erosion by the river. Non-natural or human factors includes: construction of gardens, changing trees, animal grazing, construction of roads and residential construction. Consequently, the construction of any building or other construction activities in the Moghan plain should be performed using scientific studies. Regional planners and managers, relying on regional and local environmental knowledge can achieve significant environmental management.

5. Suggestions

Given that this region is more influenced by a range of geodynamics, following suggestions in this regard may be required:

1. In some regions, villages are built on the Loess lands for which it can be useful to construct side walls of concrete structures.
2. Preferably the type of vegetation and land usage in the areas should be remained unchanged and/or utilize the more appropriate planting methods.
3. Given that this region is part of the settlement of nomadic tribes, if possible prevent large livestock grazing and or by implementation of grazing management to avoid loss of plant species.

- 4.Sort terrace scope (a staircase) and the establishment of appropriate vegetation to stabilize the weakened particle materials.
- 5.Avoiding the range plowing especially in areas with steep slopes.
- 6.Employing mechanical operations, particularly to avoid various forms of erosion and unstable slopes of ranges.
- 7.Selecting low-risk areas for settlement and development of residential areas according to the hazard zonation map, and determining the border as the mountainous regions with steep slopes.

REFERENCES

- 1.Servati. Mohammad Reza, 2003, "Distribution, origin, age and long standing climate of Loess in the north central of Iran' Journal of Geography and Development.
- 2.Servati. Mohammad Reza, 2002, Iran's regional geomorphology, publisher of military geography.
- 3.Darvish Zadeh, Ali, 2001, Geology of Iran, Amir Kabir Institute.
- 4.Zand-Moghaddam, Mohammad Reza., 2007, South and East Aq-Bands Geomorphologic Loess, PhD thesis of Geography, Science and Research Azad University of Tehran.
- 5.Site of Ardabil Province.
- 6.Pars Abad city governor website.
- 7.Shemirani. Ahmad, 1998, an introduction to the range of mountains Geodynamics, Journal of Earth Sciences University, first issue.
- 8.Moghim. Ibrahim, 2006, Geomorphology city, Tehran University Press.

ÂŞIK KEMTER BABA

ÂŞIK (Poet-Singer) KEMTER BABA

АШЫҢ КЕМТЕР БАБА

Hayrettin İVGİN*

Özet

Türk edebiyatı içinde Kemterî mahlasını kullanan epeyce âşık bulunuyor. Bu makalenin asıl konusu; Sivas iline bağlı Şarkışla ilçesinin Kale köyünde 1818 yılında ölen Kemter Baba'dır. Hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Makalede Kenter Baba ile ilgili bilgiler verilmekte, bilinen şiirlerin bir bölümü yayımlanmaktadır. Ayrıca, şiirleri birbirine karıştırılan Kemterî adlı âşıkların nasıl ayırt edileceği belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemter Baba, Sivas Şarkışla Kale Köyü, Alevî, Âşık

Abstract

There exist a great number of poet-singers who use Kemteri nickname in Turkish Literature.

Real theme of this article is Kemter Baba who died at the age of 70 in Kale Village, Şarkışla county of Sivas province. Detailed information is available on his life.

In the article, information is supplied on Kenter Baba, and some of his known poems are published.

In addition, ways of differentiating poems of poet-singers titled Kemteri whose poems are confused are communicated.

Key Words: Kemter Baba, Sivas Şarkışla Kale Village, Alevî, Âşık

* Araştırmacı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE

Edebiyatımızda Kemterî mahlası kullanan epeyce âşık bulunuyor. Bunlar bile-bildiğimiz kadar şunlardır:

Asıl adı Raşit Ali olan İstanbul'da yaşamış bir tekke şairi var. Bu şair, sarayda mızıkta takımında bulunmuştur. Doğum tarihini bilemediğimiz bu Kemterî'nin ölüm tarihi 1896'dır (Veya 1898). Yazma bir divanı bulunuyor¹. Bu şairimizin bazı şiirleri Saadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanmıştır².

Konyalı bir Kemterî daha vardır ki, 1838-1914 yılları arasında yaşamıştır. "Kel Hacı" lakabı ile bilinmektedir³.

"Ali Hoca" veya "Kebe Ali" adıyla ünlenen Tekirdağlı bir Kemterî daha var. Bu da Bektaşî şairidir. Bu şair 1873-1939 yılları arasında yaşamıştır⁴.

Urfa'nın Kısas köyünde de bir Kemterî yaşamıştır. Âşık Dertli Divanî'nin babası da âşıktı ve Kemterî mahlasıyla şiirler yazıyordu⁵.

Bir de Zile'nin Yücepinar köyünde bir Kemterî vardır ki, 1921 yılında ölmüştür. Öldüğünde 80 yaşının üzerinde bir ihtiyardır⁶.

Bu yazımızın asıl konusu olan Kemter Baba ise Şarkışla'nın Ağcakışla bucağına bağlı Kale köyünde 1818'de ölen bir âşığımızdır.

Hayatı ile ilgili pek ayrıntılı bilgi bulunmuyor. Doğduğu yer kesin olarak bilinmiyor. Fazıl Oyat "Sivralan köyünde doğmuş, Kale köyünde yaşamıştır." diyor⁷. Ali İhsan Tuncalı "Kale köyünde doğduğunu iyi biliyorlar" şeklinde köylülerin anlattıklarını aktarıyor⁸. Vehbi Cem Aşkun "Bir müddet Sivralan'da oturmuş sonra Kale köyüne yerleşmiştir." diyerek doğduğu yeri söylemiyor⁹. İlhan Başgöz "Şarkışla'nın Kale köyündendir." diyerek doğum yerine açıklık getirmiyor¹⁰. İsmail Özmen "Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı Minarekaya veya Sarıkışla'nın (herhâlde

¹ (a) Vasfî Mahîr Kocatürk, **Tekke Şiiri Antolojisi**, Edebiyat Yayınevi, Ayyıldız Mat., Ankara 1965, s. 536-538.

(b) İsmet Zeki Eyyüpoğlu, **Alevî - Bektaşî Edebiyatı**, Der yayınları: 82. Yaylın Mat., İstanbul 1991, s. 309-311.

(c) İsmail Özmen, **Alevî - Bektaşî Şiirleri Antolojisi** (19. Yüzyıl), 4. Cilt, Saypa Yay., Ankara 1995, s. 591-592.

² Saadettin Nüzhet Ergun, **Bektaşî - Kızılbaş - Alevî Şairleri III**, İstanbul 1956, s. 351.

³ Saadettin Nüzhet Ergün - H. Ferit Uğur, **Konya Vilâyeti Halkiyat ve Harsiyatı**, İstanbul 1926, s. 95 (Eski Yazı).

⁴ (a) Aydın Oy, **Yüzyıllar Boyunca Tekirdağlı Şairler ve Yazarlar**, Tekirdağ Valiliği Yayını, Kaya Mat., İstanbul 1995, s. 181-185.

(b) Vahit Lütfî Salcı, "Ali Kemterî", **Damla** dergisi, Yeni Seri, Cilt 2. Sayı 8-58, 25 Ağustos 1949, s. 125 Ayrıca Bk. Sayı 9-59, 25 Eylül 1949, s. 141-143.

(c) A. Hilmi Yücebaş, **Tekirdağlı Şairler**, İstanbul 1939, s. 20-22 ve s. 52-53.

(d) Cahit Öztelli, **Bektaşî Gülleri**, İstanbul 1973, s. 75, 96, 361.

⁵ Halil Atılgan, **Kısaşlı Âşıklar**, Özdal Basım Yayın Ltd., Şanlıurfa, Eylül 1992, s. 23.

⁶ Mehmet Yardımcı, **Yüzyıllar Boyunca Zileli Halk Ozanları**, Ankara 1983, Ayyıldız Mat., s. 18-22.

⁷ Fazıl Oyat, **20 Halk Şairi**, Ülkü Basımevi, İstanbul 1942, s. 17-19.

⁸ Ali İhsan Tuncalı, **Emlek Alevî Şairleri**, Tark Yolu - Bizim Şehir Mat., İzmir 1967, s. 74, 77.

⁹ Vehbi Cem Aşkun, "Sivas Halk Şairleri", **Sivas Postası** gazetesi, Sivas 1986.

¹⁰ Prof. Dr. M. İlhan Başgöz, **İzahlı Halk Şiiri Antolojisi**, Ararat Yayınevi, Başaran Mat., İstanbul 1968, s. 91.

Şarkışla olacak) Ağcakışla bucağına bağlı Kale köyünde doğdu" diyerek doğum yeri için iki yer gösteriyor¹¹. İbrahim Aslanoğlu *Söz Mülkünün Sultanları* adlı eserinde; Sivas eski İlköğretim Müfettişlerinden Ali Rıza Öztürk'ten yaptığı derlemeyi yazmaktadır. Bu derlemede Ali Rıza Öztürk'ün, Kemter Baba için: Asıl adı Hüseyin Ali Baha'dır. Minarekaya köyünde doğdu. Sonradan Kabakçevliği'ne daha sonra da Emlek'in Kale köyüne gitti ve orada öldü dediğini aktarıyor¹². Demek ki; Âşık Kemter Baba'nın doğum yeri hâlâ belirsizliğini koruyor. Doğum tarihini hiç bir kaynak veremiyor.

Ölüm tarihini kesin olarak biliyoruz. 1234 yani 1818 yılında Hakk'a yürümüştür.

Âşık Veli, Kemter Baba'nın öğrencisidir. Âşık Veli'yi o yetiştirmiştir. İbrahim Aslanoğlu, *Âşık Veli* adlı kitabında bizlere şu bilgileri veriyor:

"Veli kabiliyetli bir gençti. Telli Kız'ı yolcu ettikten sonra söylediği deyişleri ağızdan ağıza yayılmaya başladı. Ta Şarkışla'nın Kale köyünde oturan Âşık Kemter'in kulağına kadar gitti. Kemter, bu genci bayağı merak etti. Bir gün yanına ısmarladı. Onu ilk görüşte sevdi. Yanından ayırmak istemedi. Dizinin dibine oturtup aşıklığın bütün kurallarını ve türlerini öğretti. Birlikte söylediler, birlikte çağırdılar.

Aylar, yıllar derken bu mutluluk da çabucak geldi, geçti. Kemter, 1818 yılında vefat etti. Usta demek, bir bakıma baba yarısı demektir. Onun kaybı Veli'yi çok sarstı. Kime ne desin? Feleğe kahretmekten başka elinden ne gelir.

Şu yalan dünyada bir üstat buldum
Beni bırakmadın işime felek
Şakirt olan şaşkın olur dembedem
Ne okursun bilmem gûşuma felek

Gönül turnam gökyüzünden dönerken
Felek ağı katmış göle inerken
Dizbediz oturup derdim yanarken
Kahrettim dostuma eşime felek

Sorayım feleğe Kemter'im n'etti
Yoksa delirdi mi huyu mu tuttu
Balım Sultan tekkesine mi gitti
Baykuşlar kondurdun taşıma felek

¹¹ İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi (17-18. Yüzyıl)*, 3. Cilt, Ankara 1995 s. 351-353.

¹² İbrahim Aslanoğlu, *Söz Mülkünün Sultanları*, Erman Yay., İstanbul 1985, s. 93-102.

Kemter türlü kemhaları dokurdu
Doksan bin âyetin ilmin okurdu
Balım Sultan bahçesinde şakırdı
Yoksa ok mu değdi kuşuma felek

Kemter beni koydu yuvada yurtta
İsmi söyledim dilimde virtte
Ol sene bin iki yüz otuz dördte
Yükletti göçünü düşüme felek

Kemter türlü ölümlere ermişti
Yedi farzı, üç sünneti kılmıştı
Ölmeden elli yıl evvel ölmüştü
Çok cevir eyleme düşüme felek

Veli'm eyder Kemter gitti kimim var
Kemter'i aldırđım yeni gamım var
Usta idi yapılacak damım var
Hiç bu iş gelmedi başıma felek”¹³

Şu bir gerçek ki, Kemter Baba, ömrünün büyük bir bölümünü Kale köyünde geçirmiş ve orada 1818 yılında ölmüştür.

Bu şiirden çıkaracağımız bir sonuç da bulunuyor. Âşık Veli, Kemter Baba için; "Ölmeden elli yıl evvel ölmüştü." diyor. Kemter 1818'de öldüğüne göre, buradan 50 yıl geriye gidersek 1768 tarihini buluruz. Bu da Kemter Baba'nın ikrar verdiği ve ceme kabul edildiği yıldır¹⁴. Alevilikte bir kişinin ikrar verip ceme kabul edilmesi, ancak evli olması ve akıl balığ olması ile mümkündür. Kemter Baba'nın 15 ila 20 yaşları arasında ceme kabul edildiğini düşünürsek, buradan onun doğum tarihine yaklaşabiliriz. Demek ki Kemter Baba, 1748 veya 1753 yılları arasında bir tarihte doğmuştur. Öldüğünde ise 70 yaşlarında, olgun bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılıyor.

¹³ İbrahim Aslanoglu, **Âşık Veli**, Kültür Bakanlığı MİFAD Yay. No: 53, Başbakanlık Bsm, Ankara 1984, s. 104.

¹⁴ Bilindiği gibi "Mutu Kable en temûtü" hadis-i şerifi "Ölmeden evvel ölünüz" manâsındadır. Alevî-Bektaşî şairleri ve âşıkları bu hadis-i şerife, şiirlerinde telmihte bulunurlar. Şah Hatayî'nin bir şiirinin dörtlüğünde buna atıfta bulunuyor.

Şah Hatayî'm mani söyler dilinden
Ayrırlar seni kibr ile kinden
Ölmeyene nasip olmaz bu yoldan
Var ölmezden evvel öl de andan gel

Hacı Bektaş Tekkesi ile yakın ilişkisi olduğu, sık sık Balım Sultan'a gittiği, bazen de bir süre görevli olarak orada kaldığı bilinmektedir. Bunları, hem kendi şiirlerinde hem de araştırmacıların ifadelerinden anlıyoruz.

Kemter Baba'nın iyi saz çaldığı ve gezginci bir âşık olduğunu kaynaklar söylemektedir.

Bir erin methini eyleye Kemter
Bin İbrahim Seyyit Mehmet dedemiz
Zükûr-ı Mustafa kulu bu Haydar
Bin İbrahim Seyyit Mehmet dedemiz

diye başlayan şiirinden de anlıyoruz ki Kemter, İbrahim oğlu Seyyit Mehmet Dede'nin müridi olmuştur.

Vehbi Cem Aşkun Kemter'le ilgili bir fıkra nakletmektedir:

"Konya'dan bir kadın ile evlenmiştir. Bir gün çiftten gelince karısı cezveyi ocağa sürüp kocasına bir yorgunluk kahvesi pişirmek istemiş. Bunu gören âşık şu manzum nükteyi söylemiş:

Kahve acı tütün acı ben acı
Doyurur mu iki acı bir aç

Hoş sohbet, her bakımdan rind meşrep bir şair olan Kemter Baba, Bektaşî'dir."¹⁵

Vehbi Cem Aşkun'un naklettiği bu fıkradan, Kemter Baba'nın Konya'da evlendiğini öğreniyoruz. Ancak; Konya'ya ne zaman gitti? Kaçıncı evliliği idi? Konya'da ne kadar kaldı? Karısını hemen Kale köyüne getirdi mi, getirmedi mi? bunları bilmiyoruz. Ancak, bazı kaynaklar Konya'da evlendiğini söylüyorlar¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁸. Sanıyorum, bu bilgiyi Vehbi Cem Aşkun'un bu fıkrasından alıyorlar.

Gelelim mahlasına: Asıl adının Hüseyin Ali olduğu kesin. Takma adı: Kemter. Şiirlerinin kiminde "Kemter", "Âşık Kemter" kimisinde "Sefil Kemter" dediği de olur. Kemter Babayı diğer Kemterlerden ayıran da bu mahlasıdır. Diğerleri, Kemterî olarak tapşırmaktadırlar. Araştırmacıların bu hususa dikkat etmeleri gerekmektedir.

Bazı araştırmacılar; Zileli Yusuf Kemterî ile Kale köylü Kemter Baba'yı birbirine karıştırıyor ve ikisinin de aynı kişi olduğunu söylüyorlar. Sayın Mehmet Yar-

¹⁵ Bk. 9 nolu dipnot

¹⁶ Tahir Kutsi Makal, **Türk Halk Şiiri (Antoloji)**, Toker Yay. No: 20, İstanbul 1975, s. 130-131.

¹⁷ M. Sunullah Arısoy, **Türk Halk Şiiri Antolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 254.

¹⁸ Asım Bezirci, **Türk Halk Şiiri**, Cilt 1, Say Yay. Engin Mat., İstanbul 1993, s. 327-330.

dımcı da 1983'lü yıllarda böyle düşünüyordu. *Yüzyıllarboyu Zileli Halk Ozanları* adlı kitabında bazı iddialarda bulunmuştu.

Zileli Yusuf Kemterî kimdir? Babası Seyit Süleyman; Tunceli'nin Pertek ilçesinin Koçpınarı köyünden Şarkışla'nın Kale köyüne göç etmiş, orada Elif adlı bir kızla evlenmiş. Daha sonra Seyit Süleyman, Zile'nin Yücepinar köyüne gelmiş yerleşmiş. Yusuf burada doğmuş ve büyümüş. Annesi Sivaslı olduğu için Kale köyüne sık sık gidip gelmiş. 1921 yılında 80 yaşının üstünde iken ölmüş, şimdi mezarı Yücepinar köyündedir.

Bu bilgileri Sayın Mehmet Yardımcı'nın kitabından öğreniyoruz¹⁹. 1921 yılında 80 yaşının üzerinde iken öldüğüne göre doğum tarihini 10 yıllık bir yanılmayla hesaplamak mümkündür. Demek ki Zileli Yusuf Kemterî, 1831 ile 1841 yılları arasında bir yılda doğmuştur.

Buna göre; Zileli Yusuf Kemter ile Kale köylü Kemter Baba aynı kişi olamaz. Çünkü Kemter Baba 1818'de öldüğünde Yusuf Kemterî daha doğmamıştır. En az 13 veya 23 sene sonra Yusuf Kemterî doğacaktır.

Yusuf Kemterî'nin annesi Elif'in Kale köylü olması sebebiyle buralara sık sık gelmiş olması; bize ancak Yusuf'un Kemter Baba'ya öykünerek şiir yazmış olmasını akla getiriyor. O yıllarda Kemter Baba'nın şiirleri halk ağzında söylenmektedir. Yusuf da bu şiirleri öğrenerek ve de bazılarını kendisine mal ederek Zile'ye döndüğünde bunları kendi şiirleri olarak söylemiş olabilir. Belki de annesi, Kemter Baba'nın yakın akrabalarından birinin kızıydı. Yusuf da hem mahlasını Kemterî almakla, hem de Kemter Baba'nın şiirlerini öğrenmekle bu mirasa konmayı kendinde hak görmüş olabilir.

Kaldı ki başka ve en önemli husus; mahlas farklılığıdır. Kaleli Kemter Baba şiirlerinde hiçbir zaman Kemterî olarak tapırmamıştır. Bence Kemter Baba'yı diğer Kemterî'lerden ayıran en önemli ayırım budur.

Yusuf Kemterî'nin Âşık Veli'ye ustalık ettiği de söylenmektedir. Bu da mümkün değildir. Çünkü Âşık Veli, 1853 yılında 60 yaşını aşkın bir kişi olarak ölmüştür. Oysaki Yusuf Kemterî, 1853 yılında yani Âşık Veli öldüğü tarihte ya 22 yaşında bir genç veya 12 yaşında bir çocuktur. Böyle bir şahıs, nasıl olur da yaşlı bir kişiye ustalık yapabilir?

Sayın Yardımcı'nın kitabında şöyle bir ifade bulunuyor: "Sivas'ın Şarkışla ilçesinden olduğu söylenen Kemterî ve Zileli Kemterî aynı kişidir. Yaşamını Zile Yücepinar'da geçiren Kemterî, Sivas'a sık sık gittiğinden ve her iki yörede de eserlerine sıkça rastlandığından Sivaslı olduğu sanılmıştır. Oysa ikinci bir Kemterî yoktur. Sivaslı bilinen Kemterî, Zileli Kemterî'dir."²⁰

Sayın Yardımcı, şu anda bu hükmünün doğru olmadığını artık söylemektedir. 29 yıl önce yayınladığı kitabındaki bilgileri, o yıllarda mevcut bilgilerden yararlanarak yazdığını, yeni belge ve bilgiler ışığında, düzeltmelerde bulunacağını ifade

¹⁹ Bk. 6 nolu dipnot.

²⁰ Bk. 6 nolu dipnot.

etmektedir. Bu durum değerli bir bilim adamımızın bilimsel olgunluğunu ve objektifliğini göstermektedir.

Kemter Baba'nın yayımlanan şiirleri pek fazla değil. Biz ona ait olduğunu sandığımız şiirlerin bir bölümünü bu yazımıza koyduk.

Yazımızı hazırlarken yararlandığımız kaynakların dışında, Kemter Baba ile ilgili bazı yazılara da işaret edilmesi gerektiğini düşünmekteyim. Refik Ahmet Sevensil'in *Yüzyıllar Boyunca Halk Şiirleri*²¹, İbrahim Aslanoğlu'nun *Sivas Folkloru*²² ve *Türk Folkloru*²³ dergilerinde yayımlanan yazıları, Mehmet Yardımcı'nın *Halay* dergisindeki yazıları²⁴⁻²⁵, Hayrettin İvgin'in *Halay* dergisindeki bir yazısı²⁶, *Kızılırmak* dergisinde yayımlanan "Kemter Baba" adlı yazı²⁷ doğrudan Kemter Baba ile ilgilidir.

Kemter Baba'nın; Turgut Koca'nın *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri* adlı kitabında bir²⁸, Besim Atalay'ın *Bektaşîlik ve Edebiyatı* adlı kitabında bir²⁹, *Kızılırmak* dergisinde bir³⁰, Otman Gündoğdu'nun *H. Veyssel Karanî'nin Gerçek Hüviyeti* adlı kitabında bir³¹ şiirine rastladım.

Dr. Mustafa Sever'in *Türk Halk Şiiri* adlı kitabında Kemter'in beş şiiri yayımlanmıştır³². Ben de 1998 yılında Ankara'da yapılan I. Emlek Yöresi ve Çevresi Halk Ozanları Sempozyumu'nda Kemter ile ilgili bir bildiri sunmuştum. Bu bildirimde 9 şiirini yayımladım³³.

Kemter Baba, Emlek yöresinin ve 18. yüzyıl yetiştirdiği büyük âşıklardandır. Bu âşık ile ilgili olarak, üniversitemiz ve araştırmacılarımız henüz ciddi bir çalışma yapmamıştır. Umarız ki, Kemter Baba ile ilgili belge ve bilgiler giderek çoğalır ve şiirlerinin sayısı artar.

²¹ Refik Ahmet Sevensil, **Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri**, Atlas Yayınevi, İst. 1965, s. 285-287.

²² İ. Aslanoğlu, "Veyssel'i Yetiştiren Çevre Şairleri", **Sivas Folkloru** dergisi. Yıl: 1, S. 5, Haziran 1973. s. 18.

²³ İ. Aslanoğlu, "Âşık Kemter'in Yayımlanmamış Deyişleri", **Türk Folkloru**, Yıl: 1, S. 4, Kasım 1979, s. 10-11.

²⁴ Mehmet Yardımcı, "Kemter'in Memleketi", **Halay** dergisi, Kasım 1983.

²⁵ Mehmet Yardımcı, "Kemter'in Bilinmeyen Şiirleri", **Halay** dergisi Yıl: 4, S. 40, Nisan 1984, s. 14.

²⁶ H. İvgin, "Mehmet Yardımcı'ya Yardımcı Olabilirsem", **Halay** dergisi, Yıl: 4, S. 42, Haziran 1984, s. 23-24.

²⁷ **Kızılırmak Ozanları: Kemter Baba**, Kızılırmak Haber Kültür Seçkisi, Sayı: 4, 1997, s. 47.

²⁸ Turgut Koca, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri*, Naci Kazım Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1990.

²⁹ Besim Atalay, *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, Ant Yayınları, 2. Baskı, Anadolu Mat., İstanbul 1991, s. 98-99.

³⁰ **Kızılırmak Haber Kültür Seçkisi**, Sayı: 1, 1995, s. 21.

³¹ Otman Gündoğdu, *H. Veyssel Karanî'nin Gerçek Hüviyeti*, Ayyıldız Yayınları, 29 Ağustos 1996, s. 243.

³² Dr. Mustafa Sever, **Türk Halk Şiiri**, Kurmay Yayınları, Ankara-(bty), s. 284-287.

³³ Hayrettin İvgin, "Âşık Kemter Baba ve Bazı Düzeltmeler", **I. Emlek Yöresi ve Çevresi Halk Ozanları Sempozyumu Bildirileri**, (16-17 Mayıs 1998/Ankara), EMOD Yayınları, Ankara 1999, s. 17-28.

BAZI BAZI

Bu kadar cevretme aziz sultanım
Ya n'olur insafa gel bazı bazı
Mürüvvet değil mi çeşm-i figânım
Bendenin yüzüne gül bazı bazı

Yoluna koymuşum can ile teni
Hiç hilafım yoktur severim seni
O kadar gönülden yâdetme beni
Kadir kıymetimi bil bazı bazı

Ulu sular gibi çağlayıp akma
Aşkın hançerini sineme çakma
Noksanım var ise kusura bakma
Bildiğinden şaşar kul bazı bazı

Arif isen dediğimi bilirsin
Yaralı sineme merhem olursun
Gelirim her daim azgın durursun
Şad eyle gönlümü al bazı bazı

Sefil Kemter der ki leb-i balımsın
Canımın cananı selvi dalımsın
Sen ne merhametsiz kanlı zalımsın
Bana bir selâmı sal bazı bazı

SULTANLIK SENİN

Hey erenler meydanınız şad olsun
Kulluk benim olsun sultanlık senin
Açsın gül başında bahar yaz olsun
Kulluk benim olsun sultanlık senin

Kadir Mevlâ'm baharımı kış etme
İpeğimi kendir ile baş etme
Böyle eza ile beni dış etme
Kulluk benim olsun sultanlık senin

Onca benlik ile menzil almadı
Şeytanlığın Hakk âleme uymadı
Kırpikler ok oldu secde kılmadı
Kulluk benim olsun sultanlık senin

Ben ne dedim ise sen inanmadın
Benim kim olduğum sen hiç bilmedin
Ben buraya kavga için gelmedim
Kulluk benim olsun sultanlık senin

Dertli Kemter ben bu sırra ermedim
Söz kuşuydum cennetine girmedim
Benden edna daha bir kul görmedim
Kulluk benim olsun sultanlık senin

SEYYİD MEHMET DEDEMİZ

Bir erin medhini eyleye Kemter
Bin İbrahim Seyyid Mehmet Dedemiz
Zükûr-i Mustafa kulu bu Haydar
Bin İbrahim Seyyid Mehmet Dedemiz

Zeynel Âbidin'in yeşildir donu
Dünya vü uhrevi inletme beni
Ecdadımın fahr-i şefaât kani
Bin İbrahim Seyyid Mehmet Dedemiz

Seyitkâne emanettir her yanı
Âli evlât kalbi saf gönlü gani
Zatından can vermiş bulmuş cananı
Bin İbrahim Seyyid Mehmet Dedemiz

Şekli budaladır alın himmeti
Evlad-ı Resul'dur geçer minneti
Bilmeze öğretir farzı sünneti
Bin İbrahim Seyyid Mehmet Dedemiz

Kemter kurban olsun gül yüzlü yâre
Bizi hıfz eyleyip sağaltın yara
Zeynel Abidin'den teberrük zira
Bin İbrahim Seyyid Mehmet Dedemiz

SEYRAN OLUR O ZAMAN

N'olur dost yüzünden atsan nikabın
Kurban bayram seyran o zaman olur
Atsa nikabını şaz olsa gülse
Kurban bayram seyran o zaman olur

Lâ feta illâ Ali'nin sûresi
Heman mest ü hayran olmak çaresi
Em bilirse bu sinemin yaresi
Kurban bayram seyran o zaman olur

Bugünkü zamanı koyma yarına
Muhannetler haset eder pirine
Aduvların kökü yuna arına
Kurban bayram seyran o zaman olur

Hattını arz eylesen gül yüzlü yâre
Arada kalmasa zerrece kara
İki cemal geldiği an bir yere
Kurban bayram seyran o zaman olur

Kemter himmet alsa üstaddan pirden
Serini kurtarsa tamudan nardan
Gönlü halâs olsa kurtulsa zardan
Kurban bayram seyran o zaman olur

BENZER

Yaylada bir dilber gördüm gaziler
Aynı yolcuların kârına benzer
Daha hâlâ sinelerim sızılar
Ferhad'ın sevdiği Şirin'e benzer

Bir kaba bakışın benzer şahana
Asla mislin gelmemiştir cihana
Her ednanın uygun yoktur bahane
Salınıp duruşun sülüne benzer

Aşıklar n'eylesin namusu arı
Uğruna harcettim olanca varı
Zelha'nın Yusuf u Yusuf'un yâri
Kaşların Musa'nın Tur'una benzer

Beni aldı vücudumuz aynımız
Gene şulelendi sınık göynümüz
Som gümüştan arı altından temiz
Hazreti Meryem'in nuruna benzer

Sefil Kemter düştü vahdet yoluna
Seyir eyle şu mazlumun hâline
O yâr düşmüş kadrin bilmez eline
Tımarsız bahçenin gülüne benzer

SULTAN BALIM VAR

Şükür olsun ol Hûda'nın demine
Hünkâr Hacı Bektaş, Sultan Balım var
Medh-i evsafını eyleyim yine
Hünkâr Hacı Bektaş, Sultan Balım var

Hoca Ahmet Yesevî ol piridir
Vilâyeti dağlar taşlar eritir
Hazerat-ı Hakk'ın gizli sırrıdır
Hünkâr Hacı Bektaş, Sultan Balım var

Bir güneştir doğdu dünya yüzüne
Cümle erler niyaz etti sözüne
Âşıkların nur görünür gözüne
Hünkâr Hacı Bektaş, Sultan Balım var

Ol Şeyh-ül aktab postunda oturan
Rum erleri hizmetini yetüren
Zemheride dost elma'sın bitüren
Hünkâr Hacı Bektaş, Sultan Balım var

Kemter eyder biat ettin ol erden
Muhabbet kokusu çıkmaz ol serden
Bizi ayırt etme ey Şah-ı Merdan
Hünkâr Hacı Bektaş, Sultan Balım var

ELVEDA SEVDİĞİM

Elveda sevdiğim işte ben gittim
Günbegün rahınız ürüşan olsun
Ben bir edna kulum değil davacı
Dilerim gönlünüz şaduman olsun

Ahdim olsun dost köyüne varmayım
Ben yârimi yadlar ile görmeyim
Hercai dilbere meyil vermeyim
İsterse benzeri zer-efşan olsun

Sözünden döner mi merd oğlu merdler
Sineme sen urdun düğümler dertler
Tığ-ı gamze ile attığın oklar
Bırak şu sinemde bir nişan olsun

Hemi bana sermayemden alıcı
Gönlümdeki kalbimdeki bilici
Bir ben bir yâr yerde sadık kalıcı
İsmimiz dillerde âlişan olsun

Dertli Kemter emsem lehim balını
Her emdikçe bal eyledi dilimi
Güllâb suyu ile zülfün telini
Taramayım gayri perişan olsun

BEKTAŞÎ VELÎ PİRİMDİR

Horasan şehrinden zuhur eyleyen
Hünkâr Hacı Bektaş Veli pirimdir
Gelip Rum diyarın purnur eyleyen
Hünkâr Hacı Bektaş Veli pirimdir

Güvercin donunda pervaz eyledi
Rum erleri gelip niyaz eyledi
Tevellâ sırrına ağaz eyledi
Hünkâr Hacı Bektaş Veli pirimdir

Cansız duvarları odur yürüten
Bektaşî getirip şehit eyleyen
Kara taşı hamur gibi yoğuran
Hünkâr Hacı Bektaş Veli pirimdir

Burhan istediler ol dem pirinden
Ak dedi Akpınar aktı yok iken
Avucunda gösterdi nurdan yeşil ben
Hünkâr Hacı Bektaş Veli pirimdir

Pirim nesl-i isna aşar değil mi
Kapısında kuldur bu **Âşık Kemter**
Muhammed Ali'nin varisi ilmi
Hünkâr Hacı Bektaş Veli pirimdir

AZ KALDI

Bir kömür gözlünün kahrını çekerim
Güzel ömrüm telef ettim az kaldı
Başım alıp her diyare giderim
Güvendiğim üç beş günlük güz kaldı

N'olaydı da göre idim sağ yârim
Kolaylıkla terk etmezdim vatanım
Çakır dikenine dağlattı tenim
Ne üst kaldı ne baş kaldı yüz kaldı

İşte böyle iyi olmaz hâlim var
Alan da yok harçlık edem lâ'im var
Binişim yok bir köhnecik şalım var
Safa gitti bir nükteli söz kaldı

Dertli Kemter neye geldin bu vakit
Âhir şerdir neye geldin bu vakit
Cadde yollar battal oldu bu vakit
Giden de yok bir köhnecik iz kaldı

SELAM SALDIM ALMAMIŞ

Nazlı yâra selâm saldım almamış
Almazsa gam değil almayıversin
Nazlı yâr da bana selâm salmamış
Salmazsa gam değil salmayıversin

İstemem kaşları kara ise de
Hasretten ciğerim pare ise de
Merhemi derdime çare ise de
Çalmazsa gam değil çalmayıversin

Duydunuz mu şu yavrunun ahdini
Yıktı viran etti gönül tahtını
N'ettin yârim ikrarını ahdini
Gönül hayaline yelmeyiversin

Mansur gibi dârim idin bir zaman
Kisb içinde kârım idin bir zaman
Âlem bilir yârim idin bir zaman
Şimden geri yârim olmayıversin

Doksana vardı da yüz geçti ise
Aradan ahd aman söz geçti ise
Sevdiği **Kemter**'den vaz geçti ise
Bergüzar verdiğim elmayı versin

GÜZEL

Ben bir canan sevdim Kenan ilinde
Yeri güzel kendi yerinden güzel
Bir Yusuf dideli balı dilinde
Nur-u güzel kendi nurundan güzel

Hayran oldum yanağında lâli var
Başka haysiyeti başka hâli var
Derununda Muhammet var Ali var
Yâri güzel kendi yârinden güzel

Ben o canı sevdim durmadım heman
Zerre kalmadı gönlümde güman
Salınıp meydana durduğu zaman
Darı güzel kendi darından güzel

Nasip olsa kokulasak gülleri
Benim sevdiceğim has bahçe narı
Bir nutkuna muhtaç olan **Kemter**'i
Varı güzel kendi varından güzel

DEĞİL MİDİR

Gözünü sevdiğim beni ağlatma
Âşıkı ağlatan âr değil midir
Şu sinem aşk oduna dağlatma
Sinemdeki yanan nâr değil midir

Elâ gözlüm kapınızdan eksilmem
Türap olup değme ağa basılmam
Varıp Mansur gibi dardan asılmam
Zülfün teli bana dâr değil midir

Her nereye gitsem methin eylerim
Hayalinle cünun gönlüm eğlerim
Senden özge kış ü kârı n'eylerim
Didâra baktığım kâr değil midir

Senin muhabbetin cesetten candan
Gam çekme sevdiğim vazgelmem senden
Elâ gözlüm niçin kaçarsın benden
Dertli Kemter sana yâr değil midir

EĞLER

Bir kişiye bir hoş seda bürünse
Ol kişiyi gayrı gurbet el eğler
Kır at çekse aşk boynuna dolansa
Sabır karar kılmaz cadde yol eğler

Viran ettin bunca biten bağları
Melûl koydun sayrı ile sağları
Yükseğinde coşkun akan çayları
Alçağında sakın olan göl eyler

On bir ay olmuştur cihanda yatar
Âşık maşukunun dâmanın tutar
Tan yüzüne kalkmış çığırışıp öter
Bülbülün gönlünü gonca gül eğler

Arıtıp da kalp evini sağlayan
Mahrum kalmaz sıdkın Hakk'a bağlayan
Kemter'e sen gitme deyi eğleyen
Gene Hakk nazarı olan kul eğler

NAXÇIVAN-MESOPOTAMİYA ƏLAQƏLƏRİNDƏ ARPAÇAY VADİSİNİN YERİ

THE PLACE OF THE ARPACHAY VALLEY IN NAKHCHIVAN- MESOPOTAMIAN CONNECTIONS

МЕСТО АРПАЧАЙСКОЙ ДОЛИНЫ В СВЯЗЯХ НАХЧЫВАН- МЕСОПОТАМИЯ

Zeynəb QULİYEV*

Özet

Arkeolojik araştırmalar, Nahçıvan ile Mezopotamya'nın yakın kültürel ilişkilerde bulunduğunu kanıtlamaktadır. Yaycı, Halac, Şortepe ve başka yerlerden ele geçirilen eserler bu ilişkilerin neler olduğunu haber vermektedir. Araştırmalar bazı kültürlerin Mezopotamya'dan yapılan göçlerin, Arpaçay vadisinde yakın zamanda elde edilen eserler bu ilişkilerin çok sık ve yoğun olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Arkeolojik araştırmalar, kültürel ilişkiler, göçler, Arpaçay vadisi, Nahçıvan, Mezopotamya

Summary

Researches show that Arpachay valley had closed links between Nakhchivan and Mesopotomian. A lot of materials which had been found from Yayci, Khalac, Arabyengica, Shortepe and other facts affirm this thought. Some cultural example from Mesopotomian had migrated to Nakhchivan. Materials soon found in the Arpachay valley show being very close these connections.

Key Words: Arpachay, Mesopotomian, cultural links, migration, archaeological findings

* AMEA Naxçıvan Bölməsində araştırmacı/AZERBAIJAN

Sivliziyanın beşiyi sayılan Mesopotamiya və onun məşhur sakinləri olan qədim şumer tayfaları dünyanı uzun zaman düşündürmüşdür. Tarixçilər onları çox müzakirə etdilər, tədqiqatçılar dəfələrlə araşdırdılar, bəziləri onların dillərinin hind-avropa qrupu olduğunu sübut edə bilməsələr də, onların türk olduğunu da qəbul etmədilər. Öz türk kimliklərini qoruyub saxlayan şumerlər ən qədim xalq olduqlarını hər tapıntıda biruzə verdilər və yaratdıqları möhtəşəm tikililəri, incəsənət nümunələri ilə “türklər köçəri xalq olduqları üçün yüksək bir mədəniyyət yarada bilməzlər” fikrini dünyaya aşılamağa cəhd edən qərəzli düşüncələri təkzib etdilər. Tarixin alaqqaranlıq səhifələrindən boylanaraq olduqları hər yerdə öz silinməz izlərini buraxdılar. Bu izlərin tez-tez rastlandığı yerlərdən biri də əzəli və əbədi türk yurdu olan Naxçıvan diyarıdır.

Naxçıvan adının qədim şumer mənşəli “Dünyanı su basması haqqında əfsanə” ilə izah olunması bu fikri doğrulayır. Bu qədim əfsanədə adı çəkilən yer adlarından biri də Naxçıvanda yerləşən Gəmiqayadır. Təxminən e. ə. IV minillikdə baş vermiş Ümumdünya daşqını zamanı Nuh peyğəmbərin gəmisini bu qayaya toxunaraq dayanmış, burada lövbər salmışdır. Gəmiqayadakı qayıq təsvirləri də bu fikirlə harmoniya yaradır. Şərq dünyası üçün xarakterik olan miflərin Naxçıvanda yayılması Naxçıvan-Mesopotamiya əlaqələrinin intensivliyindən xəbər verir. Arxeoloji tədqiqatlar sübut edir ki, 6000-7000 il bundan əvvəl Naxçıvan Yaxın Şərqi, eləcə də Mesopotamiyanın Şumer dövlətlərinin mərkəzi ilə sıx əlaqələr şəraitində inkişaf etmişdir (Əliyev V. 2009, s. 27). Həbibullayev Naxçıvan-Şumer əlaqələrini I Kültəpə arxeoloji abidəsinin təmsalında təhlil edərək qeyd edir ki, burada aşkar edilən dairəvi tikililər öz analoqlarını Şimali Mesopotamiyada, Təbriz yaxınlığındakı Yanıqpədə, Urmiya gölü hövzəsindəki Göytəpədə tapır (Абибуллаев О.А. 1982, s. 37). Fərq ondadır ki, Mesopotamiya arxitekturasında əsasən düzbucaqlı, qismən dairəvi evlərə rast gəlinir, I Kültəpədə isə dairəvi evlər üstünlük təşkil etmiş, düzbucaqlı evlərdən də istifadə olunmuşdur. Erkən Tunc dövrünün sonunda dairəvi arxitektura öz yerini tamamilə düzbucaqlı evlərə vermişdir (Абибуллаев О.А. 1982, s. 38).

I Kültəpənin qala divarları tikinti planına, memarlıq xüsusiyyətlərinə və möhtəşəmliyinə görə Yaxın Şərqi qədim şəhər-qalalarını xatırladığını deyən V.Əliyev Naxçıvanın bu qədim qalasını Fələstinin İyerixon (e.ə. III-II minilliklər), Mesopotamiyanın Ur (e.ə. III m.- VI ə) Egey mədəniyyətinin mərkəzi Troya (e. ə. III-II minilliklər), Xetlərin Karxemiş (XX-VII əsrlər) Xattuşaş (e. ə. II minillik) və başqa məşhur şəhərlər və qalalarla müqayisə etmişdir (Əliyev V. 2009, s. 15). Faktlar göstərir ki, Naxçıvanda qədim memarlıq sənəti e. ə. VI- II minilliklərdə yüksək inkişaf edərək, Qədim Şərqi sivilizasiya ocağı sayılan Mesopotamiya ilə bir səviyyəyə çatmışdır (Əliyev V. 2009, s. 11). Beləliklə, aparılan tədqiqatlar göstərir ki, mədəni-iqtisadi əlaqələr nəticəsində Naxçıvan və Urmiya əyalətlərinin əhalisi qədim Şumerlərin ilkin şəhər mədəniyyətləri ilə tanış olmuşlar. Bu tədqiqatlara əsaslanaraq cəsarətlə demək olar ki, Naxçıvanda ilkin şəhər mədəniyyətinin yaranmasında, eyni zamanda inkişafında Yaxın Şərqi özünəməxsus rolu olmuşdur. Naxçıvandakı Kültəpə, Təbriz yaxınlığındakı Yanıqtəpə və Urmiyadakı Göytəpə yaşayış yerlərinin dairəvi binalarının öz

planına, tikinti xüsusiyyətlərinə görə Şimali Mesopotamiyanın Arpaçı və Gavurtəpə abidələrinin dairəvi planlı binaları ilə bənzərliyi təsadüf ola bilməzdi. Bu uzunmüddətli sıx əlaqələrin nəticəsi idi. Qədim Naxçıvan və Şumer tayfaları arasında mədəni iqtisadi əlaqələrin olmasının ən gözəl sübutlarından biri də Kültəpədən Naxçıvanın Eneolit dövrü üçün səciyyəvi olan mədəniyyət nümunələri ilə birlikdə Yaxın Şərq mədəniyyətinə aid nəfis boyalı qabların və firuzə bəzəklərin tapılmasıdır (Əliyev V. 2009, s. 11). II Kültəpənin boyalı qablarının Mesopotamiya, Urmiya, Elam və digər qədim şəhər dulusçuluq mədəniyyətinə aid boyalı qablarla eyni səviyyədə qiymətləndirildiyini irəli sürən V. Əliyev Naxçıvan tayfa ittifaqının Yaxın Şərq ölkələri ilə geniş əlaqə yaratdığını və bu əlaqələrdə yeyinti məhsullarının o cümlədən, Naxçıvan düzünün önəmli rolu olduğunu istisna etmir (Əliyev V. 2009, s. 17-18). Qeyd etmək lazımdır ki, II Kültəpədən və digər abidələrdən əldə edilən Mesopotamiya və Misir mənşəli şirli pasta muncuqlar və boyalı qab nümunələri yuxarıdakı fikri təsdiq edir (Алиев В. Г. 1991, s. 39). V. Baxşəliyev yazır ki, Kür-Araz tayfalarının Yaxın Şərq ölkələri ilə ticarət münasibətləri Eneolit dövründən mövcud olmuş, İlk Tunc dövründə isə daha da genişlənmişdir. Bu mübadilədə iribuynuzlu heyvan və metal əsas yer tutmuşdur (Baxşəliyev V. B. 2007, s. 118).

Naxçıvanda şumer mədəniyyətinin izlərinə tutarlı arqumentlər V. Baxşəliyevin tədqiqatlarında daha çox olduğu üçün onun fikirləri üzərində bir qədər dayanmaq yerinə düşər. Tədqiqatçı qeyd edir ki, Naxçıvanın Eneolit mədəniyyəti Urmiya gölü hövzəsi və Mesopotamiyanın qədim mədəniyyəti ilə iqtisadi-mədəni əlaqələr şəraitində inkişaf etmiş, onun təşəkkülündə Übeyd tayfalarının böyük rolu olmuşdur. Urmiya hövzəsindən bir neçə istiqamətdə Azərbaycana yayılan bu tayfalar şübhəsiz ki, Naxçıvanı da əhatə etmişlər. I Kültəpənin Eneolit mədəniyyətinin Übeyd mədəniyyəti ilə bağlılığı boyalı keramika və arxasıüstə uzadılmış skeletlərlə öz təsdiqini tapır. I Kültəpədə bu tipli qəbirlər 20,8 m dərinlikdən başlayaraq müxtəlif dövrlərə aid tikinti qatlarından aşkar olunmuşdur. Übeyd mədəniyyətinin protoşumerlərə və şumerlərə aid olduğunu nəzərə alsaq, Naxçıvan-Şumer əlaqələrinin daha bir arqumentini görmüş olarıq. V. Baxşəliyev belə qəbirlərin birindən Mesopotamiyadan gətirildiyi güman edilən boyalı çölməyin, dolayısı ilə Mesopotamiya mənşəli boyalı keramikanın yalnız mübadilə nəticəsi olduğunu deyil, məhz şumerlərin Naxçıvan ərazisində yayılmasının məhsulu olması qənaətinədir (Baxşəliyev V. B. 2007, s. 179).

I Kültəpədən aşkar edilən qəbirlər bu tayfaların uzun müddət Naxçıvanda məskunlaşdığını sübut edən faktlardan sadəcə biridir. Aşağıdakı fikir öz aktuallığı ilə xüsusi diqqət çəkir: Azərbaycanın cənub rayonları, o cümlədən I Kültəpə üçün xarakterik olan samanüzlü keramikanın Cənubi Qafqazda yayılması qədim tayfaların şimala doğru hərəkəti ilə bağlı olmuşdur (Baxşəliyev V. B. 2007, s. 40). Bu fakt tariximizi və qədim Naxçıvan mədəniyyətini saxtalaşdırmağa çalışan əsassız fərziyələrə tutarlı cavabdır.

Naxçıvanın Eneolit abidələrində boyalı keramikanın Mesopotamiya əhalisinin şimala doğru miqrasiyası ilə əlaqələndirilməsi fikri ilə bağlı görkəmli tədqiqatçıların düşüncələrinin üst-üstə düşməsi yuxarıdakı fikrin təsdiqinə sübutdur

(Narimanov I. Q, Axundov T. I, Aliyev N. Q., 2007, s. 3-40). Tədqiqatçılar tərəfindən vaxtı ilə Naxçıvan boyalı qabları Elam qabları ilə müqayisə edilməsi Naxçıvan –Mesopotamiya əlaqələrinin bariz nümunəsi hesab edilə bilər (Göyüşov R., s. 51). Bu münasibətlərin həyata keçirilməsində Naxçıvanın qərbində yerləşən Arpaçay vadisi müstəsna rola malik olmuşdur. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində buradan əldə edilən maddi-mədəniyyət nümunələri vadinin Mesopotamiya ilə əlaqələrinə dair mühüm fikirlər irəli sürməyə imkan verir. Bölgədə aparılan arxeoloji araşdırmalar göstərir ki, Şərur ərazisi Naxçıvan-Şərq əlaqələrində dəhliz rolunu oynamışdır. Burada yerləşən Yaycı, Ərəbyengicə, Xələc, Şortəpə qədim yaşayış yerlərindən üzə çıxarılan materiallar bu fikri təsdiq edir. Son zamanlar yeni aşkar olunan abidələr əsasında Ön Asiya tayfalarının Azərbaycana miqrasiyası ilə bağlı müxtəlif fikirlərin səslənməsi (Seyidov A, Baxşəliyev V. 2009, s. 18; Baxşəliyev V. 2007, s. 55-56) Mesopotamiya ilə sıx əlaqələrdən danışmağa əsas verir. Çünki, Cənubdan gələn miqrasiyalar Naxçıvan və təbii ki onun tərkib hissəsi olan Arpaçay vadisindən yan keçə bilməzdi. Naxçıvanın Eneolit abidələri, o cümlədən Arpaçay vadisində yerləşən Xələc, Ərəbyengicə, Yaycı və s. yaşayış yerlərinin tədqiqi belə miqrasiyaların olduğunu təsdiq edir. Məhz bu faktorlara əsaslanaraq arxeoloqlar Naxçıvan mədəniyyətinin Mesopotamiya ilə sıx əlaqələr şəraitində formalaşdığını irəli sürürlər (Seyidov A, Baxşəliyev V. 2009, s. 56). Azərbaycanda şumer dilinin yayılması faktoru miqrasiyaların geniş vüsət almasından irəli gəlmişdir. E. ə. III-I minilliklərdə Cənubi Azərbaycanda yaşayan əhalinin kuti və lullubi tayfalarından ibarət olduğunu və onların Elam və Zaqro-Elam dil qrupuna aid tayfalarla yaxın olduğu da nəzərə alınmışdır (Seyidov A, Baxşəliyev V. 2009, s. 57; Baxşəliyev V. B. 2007, s. 84). Artıq bizə məlumdur ki, e. ə. III - II minilliklərdə Mesopotamiyanın qədim şəhər dövlətləri ilə əlaqələr şəraitində olan lullubi, su və turukki tayfalarının Urmiya gölü hövzəsində siyasi qurumları meydana gəlmişdir (Seyidov A, Baxşəliyev V. 2009, s. 58). Deməli yuxarıda qeyd etdiyimiz Ön Asiya tayfalarının Naxçıvan mədəniyyətlərinin inkişafında bilavasitə rolu olmuşdur. Naxçıvanın zəngin toponimləri də bu fikri təsdiqləyir (Seyidov A, Baxşəliyev V. 2009, s. 58-59). Eyni zamanda əhalinin məşğuliyyətindəki oxşarlıq bu əlaqələrə misal ola bilər. Araz və Arpaçay arasında yerləşən Ərəbyengicə yaşayış yerinin əhalisinin əkinçilik və maldarlıqla məşğul olması bir tərəfdən əlverişli təbii coğrafi şəraitin nəticəsi idisə, digər tərəfdən əkinçiliyin ilk dəfə yayıldığı Ön Asiya tayfaları ilə sıx münasibətlərin məhsulu ola bilərdi. Arpaçay vadisində Oğlanqala arxeoloji abidəsində qazıntılar apararı V.Baxşəliyev qədim Şərq ölkələri ilə qarşılıqlı mədəni əlaqələrə nümunə olaraq buradan əldə edilən çəhrayı rəngli, şiş oturacaqlı və narın qum qatışığı olan gildən hazırlanaraq yaxşı bişirilmiş keramika qalıqlarını göstərmiş, belə qabların e.ə III-II minilliklərdə Ön Asiya ölkələrində xüsusi ilə Fələstində geniş yayıldığını əsas götürərək, gətirilmə olduğu qənaətinə gəlmişdir (Baxşəliyev V. 1992, s. 6). I Maxta kültəpəsi, I və II Kültəpələrin Eneolit və Erkən Tunc təbəqəsindən əldə edilən gil təkər modelləri Qədim Şərq ölkələrində istifadə olunmuş iri təkərli ağır ağac arabalarla bağlıdır (Aşurov S. H. 2002, s. 62).

Arpaçay-Mesopotamiya əlaqələrin Xələc qədim yaşayış yerinin təmsalında da izləmək mümkündür. Son dövrdə burada qazıntı aparən arxeoloqlar Xələc yaşayış yerinin keramikasında rast gəlinən spesifik xüsusiyyətləri yanaşı, Mesopotamiya mədəniyyətinin də əlamətlərini də qeydə almışlar:

1) halqavari qulplar formasında görə Uruk qulplarını xatırladır,

2) Xələc boyalı qabları bəzəmə motivlərinə görə Ubeyd tipli qablara bənzəyir. Yaşayış yerinin ikinci sahəsində tapılan sarı keramika parçasının üzərində Uruk tipli qabartma bəzək vurulmuşdur (Seyidov A, Baxşəliyev V, Mahmudova V. 2010, s. 52),

3) saman qarışıq gildən hazırlanmış, hər iki üzü hamarlanmış və ağzının kənarı xeyli geriyyə əyilməklə, divarları arasında boz gil layı qalmış küpələr arxeoloji ədəbiyyatda “Ubeyd tipli” adlandırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əlamət Şortəpə keramikasında da izlənilmişdir. Ümumiyyətlə, Xələcdən tapılan Eneolit dövrünə aid keramika məmulatı Arpaçay vadisində yerləşən Ovçularbəsi, Aşağı Daşarx, Şortəpə həmçinin Sədərək materialları ilə bənzərlik təşkil etməklə yanaşı eyni zamanda Urmiya gölü hövzəsi və Şərqi Anadolunun Son Eneolit abidələri ilə də bənzərlik təşkil edir (Seyidov A, Baxşəliyev V, Mahmudova V. 2010, s. 59). Bu faktlar Arpaçay vadisinin cənubla əlaqəsinin olduğu sübut olmaqla bərabər, onların şimala doğru miqrasiyasında da fəal iştirak etdiyini düşünməyə əsas verir. Bəlkə də cənubdan gələn türk mənşəli tayfaların yerli tayfalarla qaynayıb-qarışmasının nəticəsi olaraq yeni bir mədəniyyət formalaşmışdır. Arpaçay vadisindəki tapıntıların həm özünəməxsus cəhətləri, həm də Mesopotamiya mədəniyyətinin əlamətləri bu çulğalaşmanın bəhrəsi olmuşdur.

Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, e. ə. IV minillikdə coğrafi mərkəzin cənubdan şimala doğru dəyişməsi Dağlıq ərazidə (Arpaçay vadisinin dağlıq hissəsi) Eneolitə son mərhələsi ilə Kür-Araz mədəniyyətinin meydana gəlməsi arasında mədəni dəyişikliyin daha bir arqumenti ola bilərdi (Baxşəliyev V, Marro C. and Ashurov S., s. 21). Hesab etmək olar ki, bu ərəfədə artıq yeni bir mədəniyyət formalaşmışdır. Bu mədəniyyət özündə lokal xüsusiyyətlərlə yanaşı, cənubdan gələn xüsusiyyətləri də birləşdirirdi. Arxitektura, keramika nümunələri, məişət həyatındakı bu harmoniya Arpaçay vadisinin Mesopotamiya ilə mədəni – iqtisadi əlaqələrindəki intensivliyi, onun qədim Naxçıvan-Mesopotamiya münasibətlərində beynəlxalq körpü rolunu oynadığını göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1.Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванский АССР. Баку: Элм, 1982, 316 с.

2.Алиев В. Г. Культура эпохи средней бронзы Азербайджана. Баку: Элм, 1991, 256 с.

3.Ашуров С. Н. Нaxçıvanın İlk Tunc dövrü keramikası. Bakı: Nafta-Press, 2002, 158 s.

4.Бaxşəliyev В. В. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı: Elm, 2007, 240 s.

5.Bakhshaliyev V, Marro C. and Ashurov S. Excavations at Ovç ular tepesi (Nakhcivan, Azerbaijan). First preliminary report: The 2006-2007 seasons / *Anatolia antiqua* XVII, Institut Français Detudes Anatoliennes Georges- Dumezil De Boccard, 2009, p. 31-87.

6.Baxşəliyev V. Oğlanqaladan aşkar edilmiş gil məmulatının bəzi morfoloji və texnoloji xüsusiyyətləri haqqında // Respublikanın arxeoloq və etnoqraflarının I elmi konfransının materialları. Bakı, Elm, 1992, s. 3-6.

7.Baxşəliyev V. Naxçıvanın Kür-Araz mədəniyyəti. Bakı: Elm, 1992.

8.Baxşəliyev V, C. Marro, Aşurov S. Ovçulartəpəsi (2006-2008-ci il tədqiqatlarının ilk nəticələri / (First Preliminary Report: the 2006-2008 seasons). – Bakı: Elm, 2010, 156 s.

9.Göyüşov R. Azərbaycan arxeologiyası. Bakı; Işıq, 1986, 186 s.

10. Narimanov I. Q, Axundov T. I, Aliyev N. Q. Leylatəpə. Bakı: Elm 2007.

11. Əliyev V. Naxçıvan. Bakı: Nurlan, 2009, 320 s.

12. Seyidov A, Baxşəliyev V. Ərəbyengicə. Bakı: Nurlan, 2009, 160 s.

Seyidov A, Baxşəliyev V, Mahmudova V. Xələc. Bakı: Elm, 2010, 218 s.